

T I Z E D I K É V F O L Y A M

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE ÉS A DÉLMAGYARORSZÁGI

MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

MOÓR ELEMÉR és CS. SEBESTYÉN KÁROLY

S Z E G E D
1 9 3 8

TARTALOMMUTATÓ

a Népünk és Nyelvünk X. (1938.) évfolyamához

	Oldal
<i>Beke Ödön: Madárlátta kenyér</i> — — — — —	104
<i>Bolíváry Ilona: Jeles napokhoz kötött szokások és babonák</i> <i>Kalocsán</i> — — — — —	105
<i>Horger Antal: Csiszlik és lócsiszár</i> — — — — —	84
<i>Juhász Jenő: Bimbó</i> — — — — —	94
<i>Kiss Lajos: Néprajzi tárgyak a hódmezővásárhelyi múzeumban</i>	18
<i>Kiss László: Nagykőrösi tájszótár</i> — — — — —	31, 110
<i>Mészáros Gyula: A nagyszentmiklósi kincs egyik áltörök</i> <i>felirata</i> — — — — —	1
— <i>A Gyarmat és Kér</i> nevek vitájához — — — — —	75
— <i>Áltörök nép- és személynevek II.</i> — — — — —	77
<i>Moór Elemér: Székeles vagy Szakálos?</i> — — — — —	25
— <i>Egy turkológus rosszul sikerült portyázásai</i> — — — — —	28
— <i>Zsirai Miklós: Finnugor rokonságunk</i> — — — — —	32
— <i>A magyar. név eredete és a magyar törzsnevek</i> — — — — —	61
— <i>Pest</i> — — — — —	90
— <i>Gyepüvédelem és településtörténet</i> — — — — —	113
<i>Papp László: A kurtakocsmák üldözése a régi Kecskeméten</i> — — — — —	102
<i>Sebestyén Károly: A nomádpásztorkodás életformája</i> — — — — —	41
<i>Tálas István: Megjegyzések a kecskeméti pásztorkultúra</i> <i>problémáihoz</i> — — — — —	107
<i>Vargha Károly: Találkozásom egy nótaféval</i> — — — — —	96
— <i>Juhász Andris nótája</i> — — — — —	101

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

X. ÉVF.

1938. JAN.-MÁRC.

1—3. FÜZET

A nagyszentmiklósi kincs egyik ál-török felirata

Az 1799-ben, a torontálmegyei Nagy-Szent-Miklóson napfényre került híres aranyedények művelődéstörténeti hovatarozása, chronológiája, s a rajtuklévő feliratok nyelve, — régészek és nyelvészek többszöri hozzászólása után is —, a népvándorlás korának mai napig megoldatlan és egyik legizgatóbb rejtélye maradt. Kíváncsinos volna, ha eme kincssel felmerült elsődleges kérdéseket mindenek előtt a régiségtudomány és a művelődéstörténet tisztázhatta volna. Mert ha máris megközelítőbb pontossággal ismernők azt a kulturkört, melynek területén ezek az edények készültek, s hogyha e készítmények chronológiája körül is jobban tájékozódni tudnánk, — ezen alapon a rajtuk lévő feliratok nyelvéhez is mindjárt a megfejtés lehetőségének nagyobb reményével közelíthetnénk.

Az a jellegzetes díszítőstylus és motívum-anyag, mely ezen aranyedények külső falát ékesíti, általában véve az Euráziában nagy földrajzi területen elterjedt és byzánci elemekkel is vegyült szászánida műveltség kisugárzási körzetére mutat. Ez a terület azonban rendkívül tág határok között fekszik. E határokon belül számos földrajzi provinciát, ethnikumot és nyelvet kell tekintetbe vennünk. A régészek és műtörténészek véleménye, mindjárt ebből a szempontból is, lényegbevágóan megoszlik. Az aranyedények készítésének helyét eddig sokan Dél-Oroszországban, a Fekete-tenger és Kaspi-tenger közt elhúzódó földterületen keresték.¹

¹ J. Hampel, Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós. (Ungarische Revue) Budapest, 1885. 170; J. Hampel, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Braunschweig, 1905. I, 153—161; N. Kondakow, Geschichte und Denkmäler des byzantinischen Emails. Petersburg, 1892. 39 stb; Hjalmar Appelgren-Kivalo, Die Grundzüge des skythisch-permischen Ornamentstiles. Helsingfors, 1912. 12; Marc Rosenberg, Zu Supka, das Rätsel des Goldfundes von Nagyszentmiklós. Monatshefte für Kunstwissenschaft 9, 1916. 101—2; E. H. Zimmermann, Kunstgewerbe des frühen Mittelalters. Wien, 1923; Fehér Géza, A bolgár-török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásaik. Archaeologia Hungarica VII. Budapest, 1931. 129 (Az irodalomra nézve l. Hugo Mötelfindt, Der Schatzfund von Nagy-Szent-Miklós, Komitat Torontál, Ungarn. Ujb V. (1925) 364—371; V. Thomsen, Une inscription de la trouvaille d'or de Nagy-Szent-Miklós (Hongrie). Det Kgl. Danske Videnskaberne Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser. I, 1. Koebenhavn, 1917. 4—5).

Az edénydíszítések egyik jellegzetes mythikus ábrázolása, a kiterjesztett szárnyú sas képében ismert Garuda, karmai közt egy mezítelen női alakkal, — a másként u. n. Ganymedes-motivum — (J. Hampel, *Alterthümer III*, Nr. 2. 7. Taf. 293. 299. 300), majd a bikafejes csészék (Ü. o. Nr. 13. 14. Taf. 307) párhuzamai a kutatás menetirányát sokkal távolabbra eső keleti területre, Belső-Ázsia felé terelik.²

Nyilvánvaló ebből, hogy maga ez a szászánida művészeti stylus egymagában még nem elégséges ahhoz, hogy ennek alapján ez aranyedények készítésének helyét, szűkebb hazáját, könnyűszerrel meghatározni tudjuk.

De ugyanennyi a bizonytalanság a nagyszentmiklósi kincs chronológiája körül is. A szászánida művészet kora szorosan véve a perzsa szászánida dynasztia uralkodási idejére, vagyis a Kr. u. III—VII. század közti időszakra esett. A birodalom bukása azonban ennek az őselőázsiai talajból nőtt csodálatosan szép művészetnek korán sem vetett véget. E műizlés tovább élt a rákövetkező iszlám-korszakban is.³ Ehez mérten régészek és műtörténészek ez aranykincs készítésének korát a IV. és IX. század közti időn belül sejtik. (H. Mötefindt, *Ujb. V.* 364—371).

A földrajzi határokon kívül, ilyenformán, a történelmi korhatárok is elég ingadozók.

S bár határozott állásfoglalásra ezen a téren sem lehetett eddig jutni, egy-némely művelődéstörténeti és palaeographiai jelenség vizsgálata mégis igen tanulságos eredménnyel járt. Ilyen volt pl. a nagyszentmiklósi kincs azon két lovasábrázolása (Hampel, *Alterthümer III*, Nr. 2. Taf. 292. 294), melyről a kengyelvas még teljesen hiányzik. A szászánida ötvösművészet lovasalakjai is kengyel nélkül ülnek még a lovon.⁴ A kengyel már csak a szászánida stylusú edények igen késői lovasábrázolásain tűnt fel.⁵ Tudni kell, hogy Európában ennek a kengyelvasnak első biztos

² G. Supka, *Rätsel des Goldfundes von Nagy-Szent-Miklós. Monatshefte für Kunstwissenschaft.* 1916. 13—24; G. Supka, *Zur Herkunft der Tierschalen im Schatz von Nagy-Szent-Miklós (Studien zur Kunst Asiens und Europas. Joseph Strzygowski zum 60. Geburtstage gewidmet von Freunden und Schülern.)* Wien, 1923. 251: J. Strzygowski, *Altai-Iran und Völkerwanderung.* Leipzig, 1917. 40. 54; vö. A Grünwedel, *Buddhistische Kunst in Indien.* Berlin u. Leipzig, 1920. 102—3.

³ Friedrich Sarre, *Die Kunst des Alten Persien.* Berlin, 1922. 48—9.

⁴ Friedrich Sarre, *l. m.* 104. 106—8. 113—6. 118.

⁵ *Id.* 112.

történelmi említésével Maurikios császárnak a haditudományról írott könyvében, a VI. század végén találkozunk.⁶ Első régészeti emlékei a Duna-medencében, ugyancsak e történelmi feljegyzéssel egyidejűleg, az avar sírmellékletek közt lépnek fel. Ez a körülmény azonban mégsem feltétlenül az avar-kor előtti időre enged következtetést vonni. A dunai proto-bulgár sírok anyagában ugyanis ez a kengyelvas még mindig hiányzott, miért is Hampel J. a nagyszentmiklósi kincs keletkezésének korát a VII—IX. század közti időbe helyezte.⁷ A proto-bulgár madarai szikladomborművön (Krum kán reliefsjén) sem látszik a kengyel, bár az idő ezen emléket már annyira megviselte, hogy egyedül ebből nem lehetne hasznosítható következtetést vonni.⁸ Bármily irányban dőljön is el ez a kérdés, annyi bizonyos, hogy az aranykincs kengyelnélküli lovasábrázolása ezen emlékek alsó korhatárának megállapításában fontos szerepet játszik.

A chronologia felső korhatárának kritériumait az aranykincs görög feliratainak egyes palaeographiai jellegzetességei között keresték. Kiindulópontul különösképen az alul vízszintes vonalon nyugvó *B* szolgált. E görög betűváltozat, Hampel szerint, legkorábban I. Basileios (867—886) pénzeinek felirataiban fordult elő.⁹ Erre való hivatkozással a nagyszentmiklósi kincs eme szóbanforgó görög feliratának korát Thomsen is a IX. század utolsó harmadára tette.¹⁰ Fehér Géza az ugyanezen típusú béta előfordulását a skripui (Boiotia) templom felirata után és egy 906. évből származó dél-oroszországi kereszténykori görög felirat alapján¹¹ a 820 és 906 közti időben akarta megállapítani.¹²

B. von Arnim, aki V. Thomsen és Németh Gyula nagyszentmiklósi kincsfeliratának megfejtési kísérletét a közelmúltban lesújtó bírálattá tárgyává tette, erre a görög palaeographiai megállapításra, mint chronologiai kritériumra vonatkozólag ekként nyilatkozott: „Über willkürliche Datierungen der Buchstabenform *B* (Beta mit Grundstrich) setzt sich Németh erfreulicherweise hinweg.

⁶ O. Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde. Strassburg, 1901. 819.

⁷ J. Hampel, Alterthümer I, 157. 161. 217.

⁸ Fehér G., I. m. 102.

⁹ J. Hampel, Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós. 605.

¹⁰ V. Thomsen, I. m. 28.

¹¹ V. V. Latyšev, Sbornik grečeskich nadpisej christianskich vremen iz Južnoj Rossii. S. Peterburg, 1896. Tabl. 8.

¹² Fehér G., I. m. 124.

Fehérs haarfeine Datierung (820—906) kann man gar nicht ernst nehmen.“¹³

Újabban H. Mötefindt a kincs két aranykelyhét (Hampel, Alterthümer III. Nr. 22. 23. Taf. 317) typologiai szempontból európai helyformákkal vetette össze, s ennek alapján a szerinte nem egységes nagyszentmiklósi kincs eme két darabját a XII. századra datálta.¹⁴

Ilyen adottságok után a magam részéről is teljes mértékben jogosultnak tartom B. von Arnim azon felfogását, hogy a nagyszentmiklósi kincset mind e mai napig művészettörténeti szempontból valamelyik szűkebb kulturkörhöz kapcsolni nem sikerült, s palaeographiai szempontból ez aranyedények elkészítésének korát hasonlóképpen közelebbről meghatározni nem volt lehetséges.¹⁵

Ilyen ingadozó és megbízhatatlan volt az a talaj, melyen az aranykincs feliratainak megfejtési kísérlete megindult. A nagyszentmiklósi aranyedényeken ugyanis, kétféle írástypussal megörökítve, ismeretlen nyelvemlékek maradtak az utókorra. Tizenhárom aranyedényen keleti jellegű írásjegyekkel felrótt, egy-, két- és négy-szavas rövid szövegek vannak. Ezek mellett az egyik aranycsészén (J. Hampel, Alterthümer III. Taf. 315. No. 21) hibátlanul olvasható, görög írásjegyekkel írott, idegennyelvű körirat is látszik.

A keleti típusú feliratok megfejtési kísérletének már egész kis irodalma van. A régibb próbálkozásokat és L. Jeličnek belső-ázsiai („kasisch“) nyelvekkel való kísérletezését (1923) itt nem említjük. Ami azonban az utóbbi két évtized kísérleteit illeti, ezeken eme korszaknak sajátos szemlélete tükröződik vissza. A népvándorlási idők népeit ugyanis, az eddig divatos néptörténeti elmélet alapján, török fajiságú és török nyelvű népeknek tartották. Amikor a nagyszentmiklósi kincsben ily korábbi vagy későbbi népvándorláskori emlék bukkant elő, az uralkodó elmélet szerint szinte magától értetődőnek látszott, hogy a megfejtéssel kapcsolatban más nyelv mint a török nem is jöhetne számba. E régebbi iskola szellemében, 1909 körül, török nyelvi megoldás lehetősége mellett foglalt állást egy magyar névtelen, akinek megfejtési kísérletét később Thomsen közölte¹⁶, majd 1915-ben én magam is ezen

¹³ B. von Arnim, J. Németh: Die Inschriften des Schatzes von Nagyszent-Miklós. Zeitschrift für Slavische Philologie. Leipzig, 1934. (Bd. XI.) 241.

¹⁴ H. Mötefindt, l. m. 391.

¹⁵ B. von Arnim, l. m. 241.

¹⁶ V. Thomsen, l. m. 8.

az állásponton voltam¹⁷, s csaknem egyidejűleg ugyanezt vallotta Supka Géza is.¹⁸ A népvándorlási korszak etnikai kérdéseinek két évtizedig tartó önálló kutatása után a hun-avar-bulgár-khazar-besenyő-magyar kérdést új megvilágításban látom, s azóta revideáltam ezügyben elfoglalt régebbi álláspontomat is. A nagyszentmihályi kincs feliratait, több oknál fogva, nem tartom többé török nyelvemlékeknek. Csaknem két évtized elmúltja után azonban, Németh Gyula 1932-ben ugyanezen feliratokat, még mindig ama hitelesített Vámbéry-féle ideológia alapján, a török nyelv segítségével próbálta fejtegetni, és bennük X. századbeli (900–920) besenyő nyelvemlékeket fedezett fel.¹⁹

Ennek a kísérletnek ama keleti írástypussal kapcsolatos részét ezúttal teljesen figyelmen kívül kell hagynunk. Nem tarthatjuk ugyanis módszeres eljárásnak ehelyütt sem Thomsennek azon odavetett ötletét²⁰, sem Németh Gyulának ama próbálkozását, mely egyedül a „merő spekuláció“-ból (durch reine Spekulation) indul ki, — a számbajöhető kultúrkörök ismeretes írástypusait pedig fölényesen mellőzni akarja.²¹

A nagyszentmihályi kincs görögbetűs barbárnyelvű felirata ellenben, hibátlan olvashatóságánál fogva, mind a megfejtési kísérlet, mind pedig a felülvizsgálat számára, biztos kiindulópontul szolgál.

Ez az érdeklődésünk középpontjában álló felirat a következő:

+ ΒΟΥΗΛΑ . ΖΟΑΠΑΝ . ΤΕΧΗ . ΔΥΓΕΤΟΙΓΗ . ΒΟΥΤΑΟΥΛ .
ΖΩΑΠΑΝ . ΤΑΓΡΟΓΗ . ΗΤΖΙΓΗ . ΤΑΙΧΗ

A nem turkologus, hanem szlávista B. von Arnimnak is nem csekély gondot okozott azon indítókok felkutatása, amelyek kezdetben Thomsent, majd az ő nyomdokain Németh Gyulát azon irányba vitték, hogy ezen feliratban összefüggő török nyelvű szöveget lássanak. Mik lehettek vajjon számukra az első ismertetőjelei a töröknyelvűségnek? Arnim a megfejtés elindulását következőkép látta:

¹⁷ Mészáros Gyula, A nagy-szent-mihályi kincs rovásos feliratainak megfejtése. Ethnographia, XXIV (1915), 1–21.

¹⁸ Archaeologiai Értesítő. XXXV, 50–64; XXXVII, 8–86.

¹⁹ J. Németh, Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós. Bibliotheca Orientalis Hungarica II. Budapest-Leipzig, 1932. 17–36.

²⁰ V. Thomsen, I. m. 11.

²¹ J. Németh, I. m. 21.

«Danach bleiben als einzige Ausgangspunkte der Vermutung, es handle sich um eine türkische Inschrift: 1. die „persischen (sassanidischen), byzantinischen und mittel-asiatischen Motive“ (Németh 7) des Schatzes, (welche allerdings, wie man zugeben wird, eine Lesung der Inschrift in mehreren Hunderten von teilweise vielleicht untergegangenen oder noch nicht entdeckten Sprachen von vornherein gestatten); 2. die volksetymologische Verknüpfung des ersten Wortes der Inschrift **BOYHAA** mit Orchontü. *bojla* und dessen mitteltürk. Fortsetzungen, die — wie Németh S. 11 hervorhebt —, immer mit *o* geschrieben werden. — Németh diktiert einfach „In **BOYHAA** bezeichnet das *ÖY* ein *o*“ (S. 11), weil wir sonst überhaupt keinen Schein einer Begründung der willkürlichen Annahme haben, die Inschrift sei türkisch.» (Arnim 241—2.)

Thomsennek, a töröknyelvű megfejtés alapja gyanánt, volt ezenkívül még egy másik állítólagos ismertetőjele is. A szöveg **BOYHAA** és **BOYTAOYA** szavait személyneveknek tartotta. Ezen két u. n. személynév után következő **ZOAPAN**, **ZOAPAN** szóban pedig a szláv *župan* (magyar *ispán*) méltóságnevet látta. Az a körülmény azonban, hogy ezen állítólagos méltóságnév mindkét esetben az általa személynévnek hitt szavak után áll, benne azt a meggyőződést keltette, hogy itt határozottan török nyelvről van szó (Les noms eux-mêmes, ainsi que le fait que le titre de *zoapan* est placé après le nom propre, portent décidément la pensée sur une langue d'origine turque. 19. l.). Ebből a „határozott“ török ismertetőjelből később Némethnél, — mint alább majd látni fogjuk —, igen különös bonyodalmak támadtak.

Kezdetben, amikor 1917-ben Thomsennek u. n. megfejtése napvilágot látott, Németh Gyula ezt a megfejtést, fentartás nélkül a maga egészében, kitörő ujjongással fogadta. Az Egyetemes Philológiai Közlöny 41. évfolyamának (1917) 641. lapján akkor így írt: „... Thomsen értekezésének van ezenkívül egy nagyon szép és becses pozitív eredménye is. — Mint mondtuk, az egyik edényen van egy hosszabb görög betűs felirat. Ezt most Thomsen megfejtette; rájött, hogy voltaképen törökül van, egészen elolvasható és lefordítható... A *bujla* (*bojla*) méltóságnevet jól ismerjük az orkhoni feliratokból s mint (valószínűleg) személynévet a régi bolgár emlékekből. Ez tehát személynév lesz, mint a hogyan.

személynév a *Butaul* is, melynek vége *ul* < *oγul* 'fiú'. A *zoapan* szintén jó ismerősünk, vö. magy *ispán*..²²

Amikor azonban Németh Gyula 1932-ben önállóan fogott ugyanezen görögírást szöveg megfejtéséhez, Thomsennek ama meginduláshoz szükséges „határozott” török ismertetőjével is, meg önmagával is furcsa ellenmondásba keveredett. Arnim nem is mulasztotta el, hogy meg ne jegyezze róla:

«Németh gerät in einen gewissen Widerspruch mit sich selbst, wenn er einerseits Thomsens Deutung gegen Mladenov und Bang als teilweise richtig in Schutz nimmt (S. 11), andererseits aber Thomsens Gleichsetzung von *ζοανav* = *župan* aufgibt (ebda.), weil man kaum verstehen kann, wie auch der genialste Forscher durch den einzigen Anhaltspunkt *BOYHAA* auf eine nahezu richtige Lösung kommen konnte. Es gibt doch so viele Fälle von Konvergenz, dass ein blosser Gleichklang eines einzigen Wortes kaum als Grundlage einer weiteren Deutung dienen kann.» (Arnim 242.)

Bármily kisértékű volt is az a támaszpont, melyből a Thomsen—Németh-féle megfejtés kiindult, a vállalkozás vége mégis csak az lett, hogy mindketten többé-kevésbbé egyforma véleményre jutottak. Az eljárásukban alkalmazott önkényeskedés és a két megfejtési kísérlet módszertelensége azonban Arnim megsemmisítő bírálatát vonta maga után. A török nyelvi kérdéseket nem is tette vizsgálat tárgyává, — ezt a feladatot áthárította a turkologusokra (243. 244) —, ellenben teljes figyelmét Thomsen és Németh Gyula nyelvtörténeti és írástörténeti elméleteire fordította. Ez a két szempont azonban már egymagában véve is elegendő volt ahhoz, hogy a megfejtési kísérlet teljes megbízhatatlansága kimondható legyen.

A török nyelvtörténet köréből egyik fontosabb észrevételét pl. a következőkben idézzük:

«Némeths zeitlose Behauptung ! „Die Endung *-ul* (< *oγul*) bedeutet in türkischen Namen soviel wie ‚Sohn‘ (nach Thomsen 20)* S. 11 kann nur für eine Türkssprache gelten, in der *-oγul* über *-oul* schon zu *-ul* kontrahiert ist. War das im Pečenegischen der Fall, als unsere Inschrift angefertigt wurde? Ohne diese Feststellung wirkt Némeths Gleichsetzung von *BOYTAOYA*—

²² Németh Gyula, Thomsen a nagyszentmiklósi kincs feliratairól Egyetemes Philologiai Közlöny, 41. évf. (1917), 641.

mit **Bota-ul* 'Sohn des *Bota*' (S. 11—12) als Willkür. — Die Beurteilung der Identif. dieses **Bota* mit *Bará*, *Vata* überlasse ich Turkologen. — Davon abgesehen halte ich das 'neugeborene Kamel' usw. *Bota-* in *BOYTAOYA* für ein togeborenes, bis *-ul* als sicher auf *-oγul* zurückgehend feststeht.» (Arnim 243.)

Ami az állítólagos török nyelvű szöveg hangjainak görög írással való jelölését illeti, itt szintén egyik ellenmondás és egyik önkényeskedés a másikat követi. A súlyosabb módszertelenségek közül: az állítólagos török *a* hangzónak a görögíráshoz szövegben öt esetben *α* felelt meg. A *ZOΑΠΑΝ*, *ZQΑΠΑΝ* szóban ellenben az *οα*, *ωα* diphthongusnak (?) szintén egy u. n. török *a* hangzót kellene kifejeznie. Az ilyen módszertelen, és minden tudományos megalapozás nélküli eljárásra teljes joggal mondja Arnim: «Németh ist also ganz im Recht, wenn er . . . *οα* „als *a*“ . . . „vielleicht als *ο*, aber unter keinen Umständen als *u*“ liest, nur versäumt er, für die Wiedergabe eines *a*-Lautes durch *οα*, *ωα* irgendwelche Parallelen beizubringen, und deshalb schon lehne ich Némeths Gleichsetzung von *ZOΑΠΑΝ* Čaban rundweg ab.» (Arnim 243.)

Az u. n. török *u* hangot is egyszer *ου*-ból magyarázza (*βουτιαουλ* utolsó szótagjában), egy esetben a görögíráshoz *ο*-ból olvassa ki (*ταγοογη*). Máskor meg azt hiszi, hogy az állítólagos török *o* hangot az ötvösmester éppen megfordítva *ου* alakban írta volna le a *βουηλα* szóban és a *βουτιαουλ* első szótagjában (Németh 11. 12). A *δυγειοιγη* szóban az állítólagos török *ü* hangzó jelzése egyszer *v*-vel, egyszer meg *ου*-val teljes képtelenség (Németh 11). A török *č* hang tekintetében is feltételezi, hogy az ötvösmester egy esetben *τς*-vel (*ητςιγη*), egy másik esetben pedig *ζ*-vel (*ζο(ω)απαν*) írta volna (Németh 12—13).

Erre az eljárásra, amelyet egyébként Thomsen is hasonlóképpen gyakorolt, nem lehet mást mondani, mint amit Arnim mondott: „Man wird Németh unbedingt zugeben müssen, . . . „dass die Bezeichnung der Laute in der Inschrift nicht die gewöhnliche ist“ (S. 11). Sie ist sogar höchst ungewöhnlich.“ (Arnim 245).

Thomsennek és Németh Gyulának ezen írástörténeti és nyelvtörténeti módszertelenségei után mit lehet most már tartani a szöveg helyes leolvasásáról és a fordítás helyességéről? Arnimnak ezekre nézve az a meggyőződése, hogy a kérdéses szöveg olvasása

„helytelen“ („nicht richtig“ 244, „unrichtig“ 247), benne „bizonyos önkény“ („eine gewisse Willkür“ 247) vonul végig, ami pedig ezek után már most a török alapon való fordítást illeti, — az „téves“ („Nach dem bisher Gesagten ist es für mich zur Gewissheit geworden, dass Némeths Übersetzung der Inschrift falsch ist.“ 243).

Mindezek után pedig a legtermészetesebb, amit Arnim kívánhat, de egyszersmint a leglesújtóbb is, amit Thomsennek és Németh Gyulának a nagyszentmiklósi kincs görög feliratos szövege megfejtési kísérletéről mondhat, a következő: „Nach mehreren derartigen Versuchen wird man hoffentlich tabula rasa machen und ganz von vorn anfangen“ (Arnim 241).

Magyarul ez annyit jelent, hogy Thomsen és Németh Gyula megfejtési kísérletének tudományos értéke Arnim szerint — semmi!

Arnim, szakszerű bírálata során, ismételten kifejezésre juttatta azt a szempontot, hogy a nagyszentmiklósi kincs görög feliratos szövegének a kísérletezésbe vont török nyelvvel való kapcsolatát nincs szándékában felülvizsgálni. A bírálatnak ezen részét átengedte a turkologusoknak (243. 244). Mivel tudtommal a kérdés ezen oldalához mindeztideig hozzászólás nem történt, azt hiszem nem lesz felesleges, ha Thomsen és Németh Gyula megfejtési kísérletét ebből a szempontból is elemzés alá vesszük. Már csak azon okból is időszerű lesz ez, hogy eme kérdéssel kapcsolatban a török nyelvek területén való próbálkozás helyes vagy helytelen volta végérvényesen leszögeztessék, s hogy a népvándorláskori népek etnikai és nyelvi problémáihoz tapadó üres fikciók útvesztőjéből végre egyszer már a néptörténeti realitások egyenes útjára térhessünk át.

Felülvizsgálatunkat ki kell terjesztenünk a török nyelvek mindazon vonatkozásaira, melyek a szöveg nyelvi alkotóelemeivel kapcsolatban hangtani, nyelvtörténeti, alaktani, jelentéstani és mondat-tani szempontból megvilágításra szorúlnak.

A szövegnek **ΒΟΥΗΛΑ ΖΟΑΠΑΝ** két kezdőszavában Thomsen személynevet (**ΒΟΥΗΛΑ**) és méltóságnevet (**ΖΟΑΠΑΝ**) látott. Sőt azt a képzeletbeli körülményt, hogy az általa méltóságnévnek tartott szó a török nyelvhasználatnak megfelelően az u. n. személy-név után következik, Thomsen döntő jelentőségű kritériumnak tartotta arra nézve, hogy ez esetben tényleg valami török nyelv-

emlékkel van dolga (19). Elvileg itt valóban helyes úton járt. Már az orkhoni kök-türk feliratokban is ugyanezt a mondattani sorrendet találjuk: *bilgä Toñukuk boila baya tarkan* 'dem weisen Tonjukuk, dem Boila-baga Tarkan' Inschr. d. Tonjukuk' 6, 11–12.²³ Sőt még a dunai proto-bulgár feliratokban is, ahol ez a *βοηλᾶ* méltóságnév előfordul, — bár ehelyűtt a proto-bulgár nyelv hovatarozását nem szándékom vita tárgyává tenni — e méltóságnév szintén a személy-név után következett: *Τζεπα βογοτορ βοηλᾶ κουλουβρος* (Aboba-Pliska 191).²⁴ Ugyanezen a területen, Presjan kán feliratában: *Ἡτζιργου βοιλᾶ* egy hadvezér neve és méltósága volt.²⁵ Igaz, hogy egy esetben ugyanitt, megfordított mondattani sorrendben is találkozunk vele, ez alkalommal azonban a méltóságnév idegen (görög) mondattani szerkezet törvényei szerint helyezkedett el: *Ὁ παλαιὸς αὐτοῦ βοιλᾶς ὁ Ἡσβοῦλος* (Aboba-Pliska 230–31).²⁶

A kök-türkben a *boila* rendszerint összetett méltóságnevekben fordul elő. Egymagában nem találkozunk vele. Eredete ismeretlen, s a török nyelvek segítségével elemezhetetlen. Maga Radloff is csak ennyit mondhatott róla: „Eine Deutung des Titels zu versuchen, wage ich nicht“.²⁷ A szónak személynévként való alkalmazásával azonban sem Thomsen, sem Németh Gyula nem találkozott eddig. A nagyszentmiklósi kincs görögírásos szövegében való személynévi szerepeltetése tehát mindkettejük részéről (Thomsen 19–20; Németh, EPhilK 641, Die Inschr. 14) nem egyéb, mint önkényes feltevés.

A ΖΟΑΠΑΝ szóban Thomsen, írástörténeti és nyelvtörténeti nehézségekkel nem törődve, a szláv *župan* méltóságnévre ismert (15). S bár Miklosich már 1886-ban gyanakvó kétkedéssel nézett e két szó kétesértékű hasonlóságára²⁸, Németh Gyula mégis szintén mint „jó ismerősünk“-et látta benne viszont („A *zoapan* szintén jó ismerősünk, vö. magy. *ispán*“). EPhilK 641). Később szakított evvel a régi jó ismeretiséggel, s benne egy másik újabb ismerősét,

²³ W. Radloff, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. II. Folge. St.-Petersbourg. 1899. 5.

²⁴ Géza Fehér, Denkmäler der Kultur der Urbulgaren. Sofia, 1925. 80.

²⁵ Fehér Géza, A bolgár-török műveltség emlékei és magyar östörténeti vonatkozásaik. Archaeologia Hungarica VII. Budapest, 1931. 143.

²⁶ Géza Fehér, Denkmäler 75.

²⁷ W. Radloff, I. m. 35.

²⁸ Franz Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien, 1886. 413. Vö. Arnim 241.

valami Čaban nevezetű, állítólagos török férfiú nevét fedezte fel (Die Inschr. 14).

Mellékesen meg kell jegyeznünk újra, hogy Arnim a felismerés emez örömeit ebben az egyetlen-egy állítólagos személynévben nem kevesebb mint három barátságtalan ellenvetéssel zavarta meg: $\zeta \sim$ tör. \check{c} ; $o(\omega)a \sim$ tör. a ; $\pi \sim$ tör. b (Arnim 243. 245. 247).

Fogadjuk azonban most már úgy, ahogy Németh Gyula mondja. Vagyis szerinte ama bizonyos törökgyanús, de egyébként elemezhetetlen БОУНЛА szó is személynév, meg a ЗОАПАН is személynév. Azaz más szóval kifejezve ez a két állítólagos személynév egy és ugyanazon állítólagos török emberre vonatkozott volna. Hogy értsük ezt a művelődéstörténeti rejtélyt? Erre nézve bizonyítóderejű párhuzamokat kellett volna hoznia. Mert hogyha végignézzük pl. már a legrégebbi orkhoni kök-türk feliratok személyneveit, azt látjuk, hogy egy embernek ősrégi szokás szerint mindig csak egy neve volt (*Ayu, Altu, Ägük, Udur, Könč, Tākāš, Tok*...). A név-adás jellege ugyanilyen volt az ujjur-törököknél (*Ajtoldy, Öktülmiš, Otkurmyš*... Kudatku-Bilik Radl. 22, 10. 11. 12), M. Al-Kāšyari középtörökjeinél (*Aby, Badruq, Čava, Kümüş, Qaban, Sörijš, Tutuq*...), és az orosz őskronika poloveceinél is (*Azguluj, Belduzs, Bolušt, Girgenš, Tazs*...). Nyelvtanilag összetett nevekkel természetesen mindenütt találkozhatunk. Ez azonban mindig csak egy név volt. Nem ritka a jelzős-összetételű névtypus sem (Al-Kāšyarinál: *Javlaq Saryy* [*javlaq* 'schlecht'], *Qutluy Tikin* [*qutluy* 'glücklich'], *Alp Tikin* [*alp* 'Held'], *Bükä Buđrač* [*bükä* 'grosse Schlange'], *Toŋa Tikin* [*toŋa* 'Tiger']...). Ez utóbbi összetett nevek első tagja azonban, vagy valami közérthető melléknév, vagy valami bűvös vonatkozású állatnév.stb. szokott lenni. Olyan összetett személynevek is vannak, melyeknek egyik tagja méltóságnév, de a méltóságnév ilyenkor mindig a személynév után áll (pl. a kök-türkben: *Kül-čur, Kül-tutuk, Baz-kaŋan*; az ujjurban *Küntokty-älik*...). Érthetetlen azonban, hogy miért kellett a nagyszentmiklósi felirat graphikailag (vagyis elválasztó pontozással) is elkülönített két legelső szavát egy személy nevének magyarázni? Úgy sejtjük, hogy ennek az önkényes feltevésnek nem lehetett más oka, mint az a reménytelen helyzet, hogy ez a török homonymia szerint erősen méltóságnévgyanús БОУНЛА a felirat élén áll. Bizony itt igen rossz helyen áll. Mert ha ez a szó a második

helyen állna, biztosak lehetünk benne, hogy Németh Gyula megfejtési kísérletében ez a szó immár nem személynév volna, hanem — egy inkább menthető külső látszat kedvéért — méltóságnévvé lépett volna elő.

A titulusnak tekinthető körirat állítólagos vezetőszoja, mind Thomsen, mind Németh Gyula elmélete szerint, a TECH. Mindkettejük megfejtési kísérlete alapján ez a szó jelentené magának a kérdéses edénynek a nevét. Hampel régészeti leírásában az aranyedény neve: „Schale“ (Alterthümer III. Taf. 315). Ábrázolása szerint, meglehetősen mély, ivás céljára alkalmas csésze ez (Id. III, Taf. 288. No. 21), melyhez hasonló ezüstedények Elő-Ázsia ötvösművészetében ma is sűrűn előfordulnak. E szemmel látható művelődéstörténeti tárgyi valósággal szemben, Thomsen magyarázatában egy egészen elemi tévedés csúszott be. Ő ugyanis a fenti görögírással szót a nyelvtörténetileg („ps > [s]s“) is teljesen tartahatatlanná török *tepsi* szóval vetette össze, amelynek azonban tulajdonképeni alapjelentése annyi mint: *tálca*.²⁹ Thomsen, aki a török nyelvek használata terén kizárólag a szótárak (elsősorban a hibával tele európai kompilációk) szeszélyére volt hagyatva, természetszerűen könnyen eltévedt. A török világ tárgyi és szellemi műveltségét közvetlen tapasztalatból nem ismerte, s így a szótárakat kritikával nem használhatta. Különben nem mondhatta volna, hogy ez a török *tepsi* éppen olyan tárgy, mint az, amelyről szó van (— justement un objet comme celui qui nous occupe. 20). Különösen Radloff szótára vezette félre, ahol (l. jegyzetben) a következő, nem egész helyes értelmezést találta: „kleine Schüssel, Teller, Präsen-

²⁹ Vö. kumán *tepsi* quadra Kuun, Cod. Com. 286; Teller Radl., Cod. Com. 51; čagataj *tebsi* nagy kerek réztálca, tálca (sini, la'li, patnos) Š. Sulejmi-107; oszm. *tepsi* (*tebsi*) kis tálca; egy-két személyre való étel-, (szesz) ital- és hidegfalat-készlet, ... és egyéb ilyenféle dolgok elhelyezésére való lapos és kisszellő, különböző alakú edény (küçük sini, bir iki kişilik jemek, 'işret ve meze takımları, kahve findanları, çay ve şerbet takımları ve sair bu gibi şeyler vaz'ına malisüs jası ve az kenarlı muhtelif-ül-şekil kab) Sāmī 377; (vö. oszm. čagataj, krimi tat., kumán *tāpsi* kleine Schüssel, Teller, Präsentirtbrett Radl. III, 1116); sagaj, kojbal *tāpsi* ein grosser Napf Radl. III, 1117; azerbajdzani, baraba tat., altaji, teleut, lebed tat. *tāpši* (azerb.) der Teller; (baraba tat.) der Trog; (altaji, teleut, lebed tat.) eine Holzschüssel, auf die man das gekochte Fleisch legt. Radl. III, 1117; teleut *tāpči* eine Holzschüssel. Radl. III, 1115; közép-török *tāvši* Tisch M. Al-Kāşyari 205. | mongol *tebsi* edény, tálca; egydarab fából vágott kis teknő (bljudo, podnos; njeboľšoje korzto, vždolbľennoje iz cjelavo djereva) Golstunskij III, 77; burját *tebsi*, *tebsi* teknő Podgorbunskij stb.

tírbrett'. Ebből elhallgatva ezt a harmadik, még egyedül megközelítő jelentést, a kérdéses szó értelmét következő sajtóhibával is torzított alakban adta meg: „kleine Schlüssel, Teller“ (20). Innen kiindulva, a nyelvelmélet ezen szava, illetőleg ennek magyarázata, egészen tréfás pályát futott meg. Németh Gyula ugyanis Thomsennek ezt a „nagyon szép és becses“ megfejtését az EPhilK 641. lapján a következő formában tette magáévá: „A *tesi* nem más, mint a török *tepsi* (**ps* > *s*[*s*]) ,kleine Schlüssel, Teller‘; ez a név kitűnően illik arra a tárgyra, melyen a szóbanforgó felirat található.“ Ebben az állásfoglalásban két dolog egészen világos: Az egyik az, hogy Németh Gyula sem tudja, hogy „tálca“-ból (vagy Kāšyari szerint „asztal“-ból) nem szoktak inni. A másik pedig az, hogy — a török szóról nem is beszélve —, Németh Gyula — úgy látszik — még csak a német „Schlüssel“ szó jelentésével sem lehetett teljesen tisztában. Mert ez esetben most már a legmesszebbmenő jóhiszeműséggel sem hihetjük el neki, hogy itt is sajtóhibáról lenne szó. Ezt inkább úgy hívják, hogy: Leiter Jakob.

Bármennyire „nagyon szép és becses“ volt is azonban ez az eredmény, Németh Gyula később (1932-ben) mégis csak revideálta ebbeli álláspontját, és minden közelebbi indoklás nélkül így nyilatkozott: „Das halte ich für wenig wahrscheinlich und stelle das Wort mit *tas*-j ,seine Schale‘ zusammen.“ (Die Inschr. 14). Mondanunk sem kell, hogy itt is különböző nehézségek vannak. Igaz ugyan, hogy a török *tas* szó jelentése (Schale, Tasse, Becken) a művelődéstörténeti kíváncsoknak most már megfelelne, azonban az a baj, hogy a szó arab eredetű. Azaz hogy még maga ez az arab szó is idegen (perzsa?) eredetűnek látszik.³⁰ Hogy azonban ez az idegen jövevényszó mennyire bírná meg a chronológiát, ha egyáltalában komolyan szóba jöhetne?, arra nézve Németh nem tud megnyugtató feleletet adni. Az *a* > *ä* hangváltozás elméletét pedig már Arnim is (244) jogosan kifogásolta. Amit pedig Németh a török *tepsi* és *tas* szó jelentéstani magyarázatául mond, hogy t. i. „mind a két szó általában körülbelül ugyanazt jelenti“ („Beide Wörter bedeuten im Allgemeinen ungefähr dasselbe...“ Die Inschr. 14), — az nála épúgy, mint Thomsennél, a török élet legelemibb művelődéstörténeti vonatkozásainak sajnálatos nemismerésére vall.

³⁰ Vö. Fr. Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin u. Leipzig, 1921. 452 (*Tasse* a.).

A felirat következő szava ΔΥΓΕΤΟΙΓΗ, melyet Thomsen és Németh Gyula phonetikailag egész önkényesen (Arnim 245) *dügä-tügi* (Thomsennél < *dügä[d]ügi*?) alakban írt át, jelentésére nézve úgy volna értelmezendő, mint: „achevé par lui“ Thomsen 21 („befejezettje“ Németh EPhilK 641; „in seinem Auftrage wurde sie ausgeführt“ Die Inschr. 16). Ez az írástörténetileg (*v* és *oi* = tör. *ü*? Arnim 245) és hangtanilag (*δ* = tör. *t*? Arnim 244) erősen kifogásolt szóalak Thomsennél mint múlt idejű participium (*-dük*, *-duq* képzővel), Németh Gyulánál pedig mint nomen verbale (*-k* képzővel) szerepel. A szóvégi *-i* állítólag a 3. személyi birtokragnak felel meg. Ez volna tehát a szónak Németh-féle alaktani megfejtése.

Ha a nagyszentmiklósi kincs ezen felirata tényleg töröknyelvű szöveg lenne, akkor az edény egykori birtokosáról és készítőmesteréről azt is bizton fel kell tételeznünk, hogy tudtak is törökül. És ha már tudtak törökül, és az „elkészítés“ fogalmát akarták a szöveg ezen helyén kifejezni, amiként Thomsen és Németh Gyula hitte, — lélektanilag teljesen érthetetlen, hogy ez esetben miért nem az ennek elsősorban megfelelő török igét használták, amely a legtöbb török nyelvben: *püdü-*, *büdü-*, *bitir-*, „vollenden, fertig machen, verfertigen, schaffen“ Radl. Mi szüksége lehetett volna az ötvösmesternek arra, hogy oly igét használjon itt, amely igen különös félreértésre adhatott volna okot. A feltételezett török *tükät-*, *tügät-* ige jelentése ugyanis inkább annyi, mint: „elvégezni, végére járni; eltékozolni.“³¹ Ha egyéb akadályok nem is lennének itt, ez a körülmény a megfejtést már egymagában is igen gyanússá tenné.

A szöveg állítólagos második mondata BOYTAOYA.ZQA-PIAN szavakkal kezdődik. A BOYTAOYA Thomsen és Németh Gyula szerint patronymikon, melynek második tagja *-ul* < *oyul* „fiú“. Ez utóbbi feltevésnek nyelvtörténeti szempontból való lehetetlenségére már Arnim is rámutatott (243). De alaktani szempontból itt

³¹ Alapjelentése: uigur, čagataj *tögä-* sich erschöpfen, zu Ende gehen, vergänglich sein. Radl. III, 1244; taranči *tügä-* zu Ende gehen. Id. III, 1534. — Ebből *-t-* műveltető igeképzővel: oszm. *tüket-* elfogyasztani, elkölteni, eltékozolni (bitírmek, tekmlíni sarf ve istihläk etmek) Sămi 453; uigur, čagataj, kelet-turkesztáni, taranči, karaim, šor, sagaj, kojbal, kyzyl-nyj. *tügät-* vollenden, beenden; vernichten Radl. III, 1537. (vö. még Kudatku Bilik 7, 22, 24. 46, 8. — az eredeti jelentés e szövegekből világosabban kitűnik); közép-török *tükät-* beenden M. Al-Kāšyari 223. stb.

még egyéb hiba is van. Az ilyenfajta összetétel a törökben rendszerint birtokos szerkezetet mutat. Szabály szerint ez esetben egy *BOYTA-*oylu* ,*Buta-fia' összetételnek kellene állani. (Mint pl. *Aya-oylu Ahmed, Akčura-oylu Jusuf* stb.)

A ТАГРОГН mindkét megfejtési kísérlet szerint egy -q képzővel képzett nomen verbale, mely állítólag teljes egészében a fentebbi ΔΥΓΕΤΟΙΓΗ szerkezetével azonos (= **taγryi* < **taqrui*), s jelentése annyi volna, mint: „fait accrocher (suspendre) par lui“, „adapté par lui à être accroché (suspendu)“ Thomsen 24, „felakasztásra alkalmassá tette“ Németh EPhilK 641, „... hat ihr die Schnalle machen lassen“ Die Inschr. 15—16. Mindez az élénken szemléltető jelentés pedig egy ez ideig ismeretlen **taγir*- (< **taqir*-) ige feltételezésének köszöni eredetét. Ebből mindössze csak maga a *tak*- igető van meg ,anbinden, befestigen an Etwas, anhängen, zusammenknöten, hineinstecken' Radl. III, 779; M. Al-Kāšyari 195 jelentéssel. Igaz, hogy van a török nyelvekben egy ritkább -*r*- műveltető igeképző, azonban egy ennek segítségével kialakult **taγir*- alakot eddig nem ismerünk. Ehelyett, a rendes -*djr*- műveltető képzővel képezve, megvan az oszm. *taktjr*- (rá)-tetetni, (fel)függesztetni, (fel)ragasztatni; övéztetni, (fel)kötetni Sāmi 865; kirgiz *taktjr*-, kelet-turkesztáni *taktur*- befestigen, anhängen lassen Radl. III, 792... stb. Méltán felkölti csodálkozásunkat, hogy eme sehonnan sem ismert, nemlétező szónak Thomsen és vele együtt Németh Gyula is, mily pompásan ideillő jelentésére bukkant!

A feliratnak választójellel elkülönített két utolsó szava HTZIGH. TAICH Thomsen és Németh Gyula egyöntetű véleménye szerint „ivócsészé“-t jelent („coupe à boire“ Thomsen 23; „ivóedény“ Németh EPhilK 641; „Trinkschale“ Die Inschr. 16). A török nyelvekben tényleg van egy *ičkü, ički* alakú szó, melynek ,ital, szeszesital' (Trank, Getränk) a jelentése (Radl. AI. 1897. 166; Š. Sulejm. 47; Sāmi 237; Radl. I, 1519. 1522; M. Al-Kāšyari 64. stb). Egy idekivánt **ičigi* szóalakot azonban a török nyelvterületről senki sem ismer. De nem is ismerhet, mert a főnévképzés alapjául szolgáló igető már az orkhoni kök-türk feliratok kora óta mindenkor és mindenütt *ič*- volt (jelentése: ,inni'), de seholsem **iči*-.

Ép ilyen önkényes a már fentebb tárgyalt TECH szónak az itt fellépő TAICH-val való azonosítása is (vö. Arnim 244). Ha a

felirat ezen két szava hangtani képe, jelentésére azonos lett volna, az ötvösmester mindakettőt kétségtelenül egyformán írta volna. Legalább öröklük mégiscsak fel kellene tételeznünk, hogy egy kicsit ismerték azt a nyelvet, amelyen beszélniök kellett.

A feliratnak ilyenformán egyetlen szava sincs, amelyet, ha másért nem is, legalább a véletlen találkozások szeszélye alapján, hibátlan homonymiának lehetne tartani. Nincs benne egyetlen szó sem, amelyben írástörténeti, nyelvtörténeti, alaktani és jelentéstani szempontból kifogás nem lenne. De annál meglepőbb, hogy minde me nehézségek ellenére, a szóbanforgó szövegről Thomsen is, Németh Gyula is, összefüggő és értelmesnek látszó fordítást közöl.

Thomsen fordítása így hangzik: „Le zoapan Bouila a achevé la coupe, (cette) coupe à boire qui par le zoapan Boutaoul a été adaptée à être suspendue“ (24).

Németh első fordítása: „Boila zsupán edényt befejezettje, (ez a) Butaul (Butafi) zsupán felakasztásra alkalmassá tette ivőedény“. (Szabadon: „Boila zsupán fejezte be ezt az ivőedényt s Butaul zsupán tette alkalmassá a felakasztásra“). EPhilK 641.

Németh második fordítása: „Die Schale des Boila Čaban, in seinem Auftrage wurde sie ausgeführt; Botaul Čaban hat ihr die Schnalle machen lassen, seine Trinkschale ist sie.“ Die Inschr. 16.

Thomsen fordítása a felirat szavait két mondatba foglalja össze. Németh Gyula bőbeszédűbb fordítása már négy mondatot különböztet meg. Az első tekintetre is feltűnik, hogy ezen fordítások mondataiban mindenütt szabályszerű állítmányok is vannak, holott a felirat állítólagos török mondataiban a leggon dos a b b nyomozás után sem sikerül állítmányt találni. Megfejtési kísérletükben azonban egyikük sem nyújt felvilágosítást arra nézve, hogy vajjon miféle török nyelvjárás lehet az, amelynek mondat szerkezetében sem igei sem névszói állítmányra nincs szükség.

A félreismerés, úgy látszik, valahol az ige tőből képzett két u. n. nomen verbale: a **dügätügi* és **tayruy* helytelen felfogása körül lehet. S bár Németh Gyula erre vonatkozó „tökéletes egyezések“-et (vollkommene Entsprechungen) Mahmüd Al-Kāšgharī török nyelvi-anyagából is idéz, ez utóbbi párhuzamok tipikusan török mondattani szerkezetét azonban mégis rosszul figyelte meg. Az idézett helyen ugyanis ilyenféle török mondat szerkezeteket láthat: *anîñ iŝ qilîyî bālgülük* „annak munka-végzése nyilvánvaló“;

sökül tınyı artaq, a beteg pihenése zavart (bolygatott); *anıñ jarmaq tırıki kör*, annak pénz-gyűjtését lásd' . . . stb.³² Ezek a -q, -k képzővel képzett nomen verbalek ugyanis, mint világosan megfigyelhető, 3. személyű -ı, -i birtokraggal vannak ellátva, a birtokosukhoz pedig jobbra -ı genitivus-rag járul (mely néha el is maradhat). Ez a birtokos-szerkezet azonban, mondattani helyzetére nézve, a felsorolt példák után, nem lehet más, csak vagy a l a n y, vagy t á r g y. Ezen kívül pedig a mondatban még vagy névszói (*bälgülük, artaq*), vagy igei állítmányra (*kör*) van szükség.

Hol vannak azonban ezen „tökéletes egyezések” állítmányai a nagyszentmiklósi kincs felirataiban? Ha pedig ilyenek nincsenek, Németh Gyula fordításának igei állítmányai (wurde . . . ausgeführt; hat . . . machen lassen; ist) honnan kerültek elő? Mégsem kellene a (jobbára laikus) olvasót az ilyenfajta lényeges kérdésekről ennyire tájékozatlanul hagyni!

A mondattani felülvizsgálat tehát szintén ugyanolyan eredménnyel zárul, mint a többi. A feliratban nemcsak török szó nincsen, de török mondat sincsen.

V. Thomsen és Németh Gyula megfejtési kísérletének eredménye tehát: abszolút eredménytelenség.³³ Újabb intőjel legyen ez mindazok számára, kik a népvándorláskori népekben minden áron csak török népeket akartak eddig látni. Eljött az idő, mikor ez a „minden áron” való próbálkozás a csőd szélére jutott.

Mészáros Gyula

³² Carl Brockelmann, Mahmūd Al-Kāshgaris Darstellung des türkischen Verbalbaus, KSz. XVIII, 34.45.

³³ Amikor Thomsen értekezése „Une inscription de la trouvaille d'or de Nagy-Szent-Miklós” 1917-ben megjelent, s benne az én 1915-ben közzétett megfejtési kísérletemről nem emlékezett meg, Németh Gyula, úgy látszik, annyira szíven viselte ezt az ügyet, hogy magánlevélben fordult Thomsenhez, s tőle, ha másként nem, ezen az úton kérhetett véleményt. Thomsen erre magánlevélben válaszolt, mely levélnek néhány kiszakított mondatát, — a véleménykérő levél szövegének közlése nélkül — Németh az EPhilK 41. évfolyamának (1917) 638—641. lapjain közölte. A felkérésre létrejött véleménynyilvánításnak ez a néhány rövid szóval elintézett formája a komoly szakirodalomban aligha fordul elő. Thomsen itt főleg hangtörténeti szempontból emelt kifogást, és ezenfelül azt is nehezményezte, hogy Radloffnak ó-török és uigur közléseivel kritika nélkül ragaszkodtam. E levél kelte óta 20 esztendő telt el. Közben Thomsennek idevonatkozó minden (szerinte módszerebb) hangtörténeti és nyelvtörténeti feltevése megmértett és könnyűnek találtatott. Szótárhasználati kritikája pedig (köztük a Radloff-szótáré is) szintén a kritikán alúl maradt. Többet egy ilyen pár soros magánlevélről mondan ezúttal amúgy sem lehetne. Annál is inkább nem, mert: de mortuis . . .

(*Deutscher Auszug*). Eine pseudotürkische Inschrift des Schatzes von Nagyszentmiklós. — Im Anschluss an die ablehnende Kritik von Arnims betreffs der türkischen Deutung der *βουηλα*-Inschrift des Schatzes von Nagyszentmiklós stellt der Verfasser fest, dass die Némethsche Übersetzung der willkürlich gelesenen Inschrift auch vom Standpunkt der Turkologie unmöglich ist: 1. Bei Türken kommen zwar mit Würdenamen zusammengesetzte PN vor, der Würdenamen bildet aber immer den zweiten Teil des Namenkompositums: einen türk. PN **Boila-Çaban* kann es also nicht gegeben haben. — 2. Das Wort **tesi* kann mit türk. *tas* nicht zusammengestellt werden: einen Wandel von *a > ü* gibt es nicht, ausserdem ist *tas* ein arab. < pers. Lw. — 3. In der Bed. „fertig machen“ hätten Türken das Zw. *püdü-*, *büdü-* angewendet und nicht das Zw. *tüget-* „zu Ende gehen, beenden, verprassen“ (in **dügetügi*). — 4. „Sohn des Buta“ wäre nicht **Butaul*, sondern **Butaoylu* — 5. „Anhängen, befestigen lassen“ wäre nicht *tayyr-*, sondern *taktыр-* (zu **tayruyy*). — 6. „Getränk“ wäre *içki* und nicht *içgi*: *iç-* und nicht *içi-* „trinken“. — 7. Németh übersetzt den von ihm hergestellten Text in vier Sätzen, obgleich in seinem Text weder ein verbales, noch ein nominales Prädikat vorkommt: absurd! —

Néprajzi tárgyak a hódmezővásárhelyi muzeumban

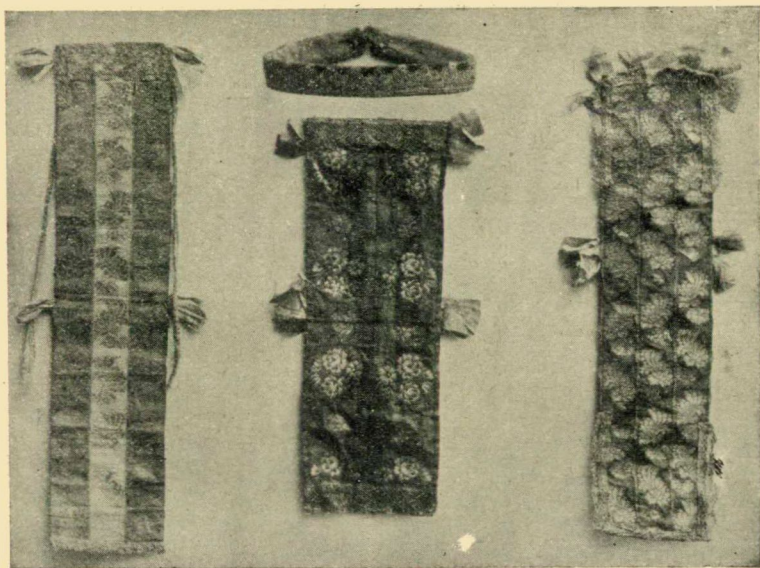
Párta, pártaszalag. Ritkaságszámba megy s csak szóbeszédből ismerik már Hódmezővásárhelyen a pártát. A leánykori kedves emlékként őrzött ékességet egy-két öreg asszony őrizte meg. A tulipános ládában, meg a sublótfiában tartogatták nagy kegyelettel. Sokszor megnézték s valahányszor kézbekerült, meghatódva tették vissza, mert fiatalságukat, gondtalan, boldog idejüket jutatta eszükbe. Mikor elhozták a múzeumba, olyan nehezükre esett meg válni tőle, hogy megkönnyezték.

Az 1. ábrán látható három pártaszalag közül legértékesebb a középső. A pamutos *levélzöld* selyem anyagába színes selyemfonállal vannak a virágok behímézve. A virágok színei: rózsaszín, piros, sárga, fehér, fekete, *fakadólevélzöld*. Két vége aransujtással van díszítve. Két oldalt rózsaszín csokrok. A pártaszalag papirosra van felfércelve, hogy simán álljon, össze ne gyűrődjön. A pártakorona fekete bársonyból való és aransujtással ékesített. A balról levő szalag zöld és kék szövetébe aranszállal vannak egybeszőve a látható virágok, úgyszintén a jobbról eső zöldszínű szövetébe is. Mindakettő alul-fölül aransujtásos.

A pártát hajdan lány viselte. Mikor férjhez ment, asszonykorában a ládafiában tartogatta, a 70-es évektől a sublótéban. Később leányai, majd unokái használták. Ha a lány meghalt, a pártát eltemették vele. Ha megőrizték is öregkorig, sőt halálukig,

legtöbbször az lett a sorsa, hogy a babaruhákkal a szemétkbe, vagy a tűzbe került.

Mángorlósulyok. A hódmezővásárhelyi népre nem lehet ráfogni, hogy jó faragó. Fából készült gazdasági és egyéb háztartási eszközöket díszítéssel nem igen látja el, a célszerűség, a használhatóság az irányadó nála. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy a vásárhelyi nép a szép iránt érzéketlen, mert hiszen a keze közül kikerült tárgyak formában finomak, nagyvonalúak, nemesen egyszerűek és nem közönséges ízlésről és felfogásról tanuskodnak, de a cifrát nem tűri meg környezetében. Amint viselete, úgy tárgyai, eszközei is egyszerűek. A 2. ábrán bemutatott sulykok, ha nem

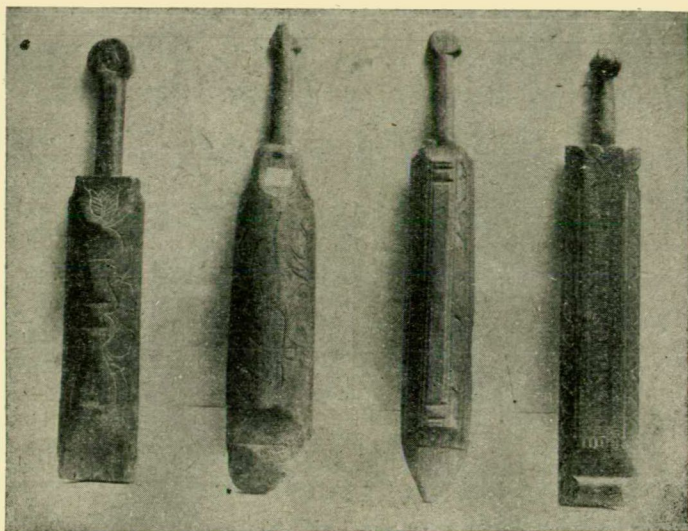
1. ábra

is a legjobb, legkiválóbb példái, bizonyítékai az elmondottaknak, de nem is a legrosszaibak.

A sulykok nem szálkás, hanem sűrű szálú, nehéz, súlyos fából készülnek, többnyire eper-, körte-, szilva-, barack-, dió-, szil- és gyertyánfából valók. A tárgy rendeltetése parancsolja az elsorolt tulajdonságokat. Hosszú időn keresztül, mikor még hire se volt a vasalónak, de később is, szegény és gazdag helyen egyaránt a *mánguló sulyokkal* puhították és tették simává a kimosott és megszáradt kérges fehér — és részben a tarka ruhaneműeket. Ma is, ha szép fényesre akarják a ruhát kivasalni, vízzel megparáholván, először bemángulják. Síma helyen, leginkább asztalon, láda tetején végezték és végzik ma is a mangelást. A megszáradt ruhá-

kat egyenként *meghúzogatják*, aztán kiteregetik az asztalon, a kisebbekből többet is, a nagyobbakat pedig összehajtogatják akkorára, hogy a nyújtófára rátekerhessék. Föltekerés után maga előtt tartván, balkézzel a nyújtófát, jobbal a sulyok nyelét fogva, ráteszi azt középen a ruhára és — eleresztvén a nyújtófát — balkézzel is a sulykot, még pedig a vastagabb végét fogja, ránehezedik, úgy gördíti végig a sulyok hosszúságában a nyújtófát. Balkézzel mindig visszahúzza maga elé, hogy újra elgördíthesse magától. Ezt a műveletet mindaddig folytatja, különböző oldalról több ízben is feltekervén a ruhát, míg sima, puha nem lesz.

A mangorló sulyok nem iparcikk, még csak nem is a házi-

2. ábra

ipar terméke. Igaz ugyan, hogy barkácsoló szegény ember nagy néha készít egyet vagy kettőt, télen, ráérésében, ha másért nem, azért, hogy az ócskapiacra kiálljon vele, de azért a sulyok nagyon távol áll az iparszerűen gyártott házi eszközöktől. Sulykot csinál majd minden ember a feleségének, egyszerűt, használatra valót, ki milyent tud. A díszesebbek, formásabbak atyafi, rokon, jóbarát-nak készülnek ajándékba, hogy megemlegessék a készítőjét. A legszebbek azonban nagyobb, mélyebb érzés eredményei, melyeknél a készítés indítóokait mindenkor a szerető szívek vonzódásában, rajongó szerelmében találjuk meg. Az ilyen szép és jó sulyok nagy becsben áll. Ágy fejében a helye a párna alatt, azon alusznak s tán azért is álmodnak olyan szépeket a fiatal házasságok. De száll az értéke a szép sulyoknak, amint az idő mulik, ahogy az érzéseik

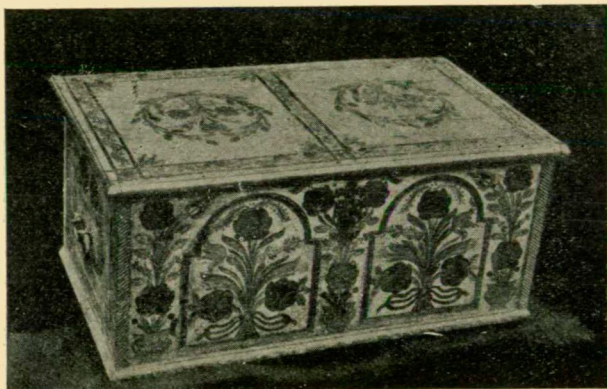
csendesednek, csillapulnak. Fejtől a lábhoz teszik, ott rugdossák; aztán az ágyból a kuckóba, vagy a vacokba kerül; majd a kamrában hanykolódik. Sőt, a valamikor annyi gonddal, szeretettel készült sulykon sőt, diót törnek, meg dohányt vágnak rajta. Összel pedig, mikor a megért, száraz indájú, hüvelyes paszulyt hazahozzák, az udvaron, vagy az eresz alatt sulyokkal verik ki a paszuly-szemet a csövéből. Télen disznóöléskor a sulyok síma oldalán húrolják a kolbásznakvaló belet.

Mind a mellett a sulyok még ekkor sem a legutolsó darab a háznál. Emelkedik az értéke, ha golya száll a házra. Nevezetesen: mikor a csecsemőt viszik keresztelni, a baba asszony az anya mellé a kicsi helyére téteti a sulykot, hogy a cseppség álmát el ne vigyék a templomba, mert rossz, rívós lesz. Az örökösen rívó, *sivatag gyereket* úgy teszik csendessé, jóvá, hogy a sulykot megfűrésztik és annak a levében fürdetik meg a kisdedet. — Ha megnő a kicsi, 2—3 éves korában, a sulyok a legjobb játék, a legkedvesebb baba, amit öltöztetget, sétáltatgat, becézget. Gyerektelen helyen addig hanyják-vetik ide-oda, míg a szű belekap, s há már nagyon átfurkálja, akkor aztán tűzrevetődik.

Tulipános láda. Így hívják azokat a ládákat is, melyeken tulipán nincs is, hanem más virág, legtöbbször rózsza, kinyílt és bimbós alakjában, gyöngyvirág, jácint, nárcisz stb. Minden időben asztalos csinálta fenyőfából és a helyi ízlésnek megfelelően festette ki. Ha megrendelték, itteni kifejezés szerint *mondva csinálták*, a rendelő kívánságához alkalmazkodott az asztalos, de ha készen vették, akkor is azt választotta a férjhez menendő lány, ami az ő ízlésének leginkább megfelelt. Ismerte, tudta azt a mester, mi tetszik a lányoknak. Innen van, hogy a vásárhelyi virágos ládák díszítő motívumai annyira hasonlítanak egymáshoz. A vásárhelyi ládának az eleje díszített, meg a teteje. A két vége ritkán. A virágos ládák alapszíne: sötétkék, sötétzöld, fehér és fekete, mellyel a láda eleje, teteje és két oldala van befestve. A láda elején rendszerint szimmetrikusan elhelyezett két rámban, vagy építészeti keretbe foglalt és edénybe ábrázolt virágcsokor látható, mely leggyakrabban piros rózsából, néhány szál veressel tarkázott sárga tulipánból és egy-két szál fehér gyöngyvirágból áll. A két keret közötti csíkot, ahol a kulcslyuk van, virágfejek és levelek töltik ki. A láda tetején koszorú vagy a négy sarkában egy-egy apró virág zöld levéllel. A tető belsején sötétbarnával, vagy feketével van kifestve a tulajdonos neve és a láda készítésének éve. 3. ábra. A vásárhelyi láda multjában a XVIII. század közepéig tudunk visszamenni. A faragott láda régebb a festett ládánál, kevesebb is volt belőle mindig; már ameddig az emberek emlékezése visszaér.

A tulipános láda a parasztház elmaradhatatlan bútora. A menyasszony viszi a házhoz. Lakodalom előtti nap délelőttjén vitték ünnepélyesen a menyasszony ládáját, ágyneműjét, bútorait

a vőlegényes házhoz kocsin, télen, ha hó volt, csörgős szánon s a lovak gyeplője piros, vagy fehér kendővel, szalaggal volt díszítve. Ujjongva, dalolva vonultak végig az utcán a kíváncsi nép nagy bámulatára. Amilyen nehezen engedték el a ládát és tartozékait a lányos háztól, olyan szívesen, örömmel fogadták a vőlegényes háznál. A főhelyre tették. Állandó, megszabott helye a tükör alatt a sarokpad és ágy között volt. Az újkorában is láb nélkülít, vagy ha hosszú idő múlva elavult a lába, feltették bakra, vagy két négyszögletes fagerendára, hogy a földes szoba nedvessége se a láda alját, se a benne levő ruhákat ne rongálja. Jó módú helyen *nagyláda* és *kisláda* létezett és ha egy szobában volt mind a kettő, a nagyobbik a mondott főhelyen, a kisebbik az ágy és a kemence között a ház hátulsó fala mentén állott. 1870 körül jött a sublót Vásárhelyre, a nagyládát az ágy végéhez, a kisebbet a kisházba szorította ki. Régen a nagy láda ára: egy köből búza, a kis ládáé:

3. ábra

két véka búza volt; vagy a termésy mindenkori pénzértéke. A szegény ember egyhangú szobájának a menyasszonyi színes, virágos láda adta meg a kedves, barátságos hangulatát. Feltette is azt a fiatal asszony, napjában többször is törülgette portól, piszoktól. Évek teltevel pedig nagy ünnepek előtt szappanos langyos vízzel mosta le a rárakodott szennyet és ha megszáradt, petroliummal kente be. A sok törülgetéstől, tisztogatástól meg is kopott, bár a legtöbb láda csodálatos frissességben megtartotta élénk színét végezetig. Idők multával, divat változtával befestették egyszerűre, még pedig sötétzöldre, sötétkékre, vagy sárgára. Mert a vásárhelyi ember a cifrát nem szereti s a többszínű virág már cifra volt a szemében. Sok láda szép festését, virágát a ráamázolt olajfesték őrizte meg. A bemutatott ládáról bicskával kapartam le a sárga festéket, mikor a múzeum részére megszereztem.

A féltve őrzött ládán idővel többféle munkát végeztek. Előbb csak rárakták bizonyos dolgokat pl. kosárban lisztet, lekváros faze-kat, mosatlan edényeket stb., aztán mangultak rajta, mert alacsony volta miatt nagyon alkalmas volt, tésztát nyújtottak és szárítottak rajta, majd mikor az eresztékei töredezték és a külseje is kopott, romlott, de a nélkül is, ha sublót, sifonér került a házhoz, a tulipános ládát kitették a pitarba, vagy a kamrába, hol *szennyestáda* lett belőle: benne állott mosásig a szennyes ruhá. Sok háznál bele-rakták az eleséget, zsíros dolgokat, húst, tepertőt és másféle zsira-déket. A disznónakvaló darát is abban tartották. A dinnyecsöszök kunyhójában egy viseltes tulipános láda volt az egyedüli valóságos bútor, benne állott a csöszkönyv, puskapor, káfli, vágottvas stb. A kamrából a színbe, félszer alá került a láda, ott hanyódott, esőverte, a disznó hozzádörzsölődött s ha szalmát vagy rongyot tettek bele, a tyúk beléjárt tojni. Utoljára a nagy becsben tartott s a ház első helyén álló virágos láda az utolsó helyre került, tisztesség nem esik mondván: árnyékszék ülője lett. Legvégül, mikor már a szű megőrölte és korhadt: feltüzelték. Fedeléből, ha jókar-ban volt, asztalszéket, ablaktáblát csináltak.

A tulipános láda nemcsak egy ember életéig tart. A szülők elmúlása után valamelyik gyermeke örökölte s rendesen az, aki az öregekkel maradt halálukig. Sokszor még az unokák is jussol-ták. Második, harmadik kézen már nem kímélték annyira, mint az elődök s így jobban rongálódott, pusztult. A lenézett, semmibe se vett virágos ládának azért mindig örült valaki, ha csak két-három ember is, akik meglátták benne az értéket: a nép ízlését, öserejű szépérzékét, finomságát. Ezek a helybeli-művészek voltak. Ők látták meg e pusztuló kincseket és igyekeztek tőlük telhetően megmenteni a legszebb példányokat. Őket utánózták a művészi munkában gyönyörködni tudók. Később, a világháború után, divat lett tulipános ládát venni, tartani. Most, hogy kevés van belőle üzletszerűen keresik, kutatják olyanok, akiknek sejtelmük sincs e tárgy valódi értékéről.

Gyalogszék. Mondják *kis székek* is. (Asztalos készítette zsámoly csak a 70-es évek óta van.) Valamirevaló ember maga csinálja a gyalogszéket és pedig dió-, eper- és szilfából *fúrott lábúra*, ami nem azt jelenti, hogy a lába van megfúrva, hanem hogy a simára gyalult ülőfájába, ülőkéjébe négy lyukat fúr a négy láb részére. Ahol a lyukat fúrja, ott vastagabbra hagyja alul. A láb rendesen akácfából van, amit az ügyes ember hatszögletűre farag vonó-késsel. A lábakat felül bele is ékeli, hogy mentül erősebben áll-janak a lyukban.

A gyalogszék rendeltetése, hogy lábuk alá teszik az ülőmun-kát végzők, kényelmesebb az ülés is, a munka is. Fájláslábúak nem is tudnak ülni kis szék nélkül. Ezen tisztítják a sároscsizmát, papucsot. Szükség van a kis székre mindannyiszor, valahányszor

magasabb helyről leakasztanak valamit, vagy feltesznek oda, pl. ruhát, lámpát, kulacsot, firhangpalcát stb., vagy a gerendába szappant, borotvát, bibliát. Nemcsak láb alá teszik, hanem rá is ülnek dolog végzése céljából is, meg pihenésül, szórakozásból is. Némelyik háznál 5—6 darabot is össze tudnak szedni, ha kiülnek a kapuba, meg kukoricafosztáskor, vagy ha az eperfa alatt asztalszékről eszik a család, részesek, kapások. Piaconárulók kiviszik magukkal, hogy ráülhessenek, ha már elállták magukat. Valamikor fonóba vitték a lányok, öregasszonyok meg a tempomba. Istállóban a tehenetfejlő ül rá és *fejőszék* a neve. Késő ősszel, télen góréban, padláson, szegényebb helyen pitarban, szobában kukoricamorzsolásra is használják. Egyik végébe használt késpengét, vaskót vernek, azon húzgálják a kukoricacsövet, melyről a szemet letördeli. Télen disznóöléskor a tisztára súrolt gyalogszék tetején húrolják a kolbásznakvaló beleket. A gyalogszék alját is felhasználják, ugyanis felfordítva azon vágják csontvágó baltával a csontos húst, fejet, lábszárat stb., továbbá a sütnivaló tököt is, a sűrű és mély bevágások tanuskodnak erről.

A kis gyerek elé, ha éjjeli edényre ültetik, kis széket tesznek, hogy előre ne bukjon. Nagyobb gyerekeknek is jó játék a kis szék, ráülnek, mint a lóra szokás és felemelgetve a szék két első lábát, közben előre csúsztatják magukkal a „lovat”, amikor saját lábukra támaszkodnak. Szokták a kis széket át is ugrálni.

Amint látjuk, a gyalogszék nem tiszteletadó bútor, rangsorban kevés van utána, hiszen állandó helye az ágy, vagy vacok alja, mégis ragaszkodik hozzá a szegény ember célszerű, hasznos voltaért, meg azért, hogy maga csinálta, a saját kedvére. Rendes háznál mosáskor, meg ünnep előtt megmossák lúgos, szappanos vízben. Mivel gondolnak rá, eltart sokáig, de nem is hasadozik könnyen a gyümölcsfa. Ha elhasad se hajítják el, hanem megszegeznek, összefogatják fadarabbal, megpántolják vas-, bádoglemezzel, mert még öregapjuk csinálta legénykorában, 80—100 évvel ezelőtt. Gyakran rá van sütvé a készítmény évszám és az első tulajdonos bélyege: 1871 BÍ.

Kiss Lajos.

Deutscher Auszug. Volkskundliche Gegenstände aus dem Museum in Hódmezővásárhely. Párta = Kopfputz der Mädchen; als das Mädchen Frau wurde, kam der Kopfputz in die Truhe und wurde dort aufbewahrt, bis ihn die Kinder und Enkelkinder gebrauchten. Heute ist es ausser Mode. — *Mangelhölzer*, waren kein Handelsartikel, sie wurden einzeln geschnitzt, der Mann gab sie seiner Frau zum Geschenk. Unsere Hölze sind nicht besonders geschmückt, das Volk in Vásárhely liebt das Gezierte und Geputzte nicht. — *Bauerntruhe*. Heisst meistens „Tulpentruhe“ von dem aufgemalten Blumenschmuck. War einst das Hauptmöbelstück der Stube, seit sie aber durch den „Komot“ genannten Kasten von dort verdrängt wurde, fristet sie nur ein kümmerliches Dasein in der Kammer

oder im Flur als Aufbewahrungsort allerlei Altsachen oder Speisen. — *Schemel*. Pimitive vierbeininge Holzchemel werden vom Volke selbst erzeugt und dienen im Bauernhause vielerlei Zwecken, bei der Arbeit und beim Ausruhen, auch als Spielzeug der Kinder. Es kommen auch hundertjährige Stücke vor.

Székeles vagy Szakálos?

Ilyen című cikkében (EPhlK. 61, 249) Mollay Károly legutóbb azon felfogásának adott velem szemben kifejezést, hogy Sopron egyik a 15. század elején hivataloskodott magyar származású polgármesterének eredeti magyar neve nem *Szakálos Péter*, hanem *Székelés Péter* volt. Eismeri ugyan, hogy ilyen magyar nevek, mint *Németes*, *Horvátos* nincsenek, de mégis azt állítja, hogy a kérdéses név német változatai a *Székeles* név létezését bizonyítják. Okoskodása azonban már ezen a ponton is hibás, mert hiszen a német névváltozatokból csak abban az esetben lehetne esetleg valami magyar *Székeles* névalakot kikövetkeztetni, ha lett volna ilyen magyar családnév. Ilyen magyar családnév azonban nem is lehetett, mert hiszen valami személynév előtt az ilyen jelzőnek mint *németes* vagy *székelyes* semmi értelme sincs. Így tehát a német névváltozatok semmikép sem tanúsíthatják egy ilyen magyar családnév meglétét.*

Mivel tehát ilyen magyar családnév nem lehetett, nyilvánvaló, hogy Mollaynak hibásan kellett okoskodnia, ha a német névváltozatokból ilyen lehetetlen magyar nevet sikerült kihámoznia. Ez így is van. A kérdéses név második szótagját ugyanis soproni német iratokban *e*-vel, *ä*-vel és *a*-val írták. Ilyenformán: *Zekeles*, *Zekellesch* és *Zekalisch*, *Zekallesch* vagy pedig elvonással: *Gelesch* és *Galesch*. Mollay szerint az *a* ezen névváltozatokban nyílt *e*-t jelöl. Ebben a feltevésben azonban két hiba van. Az első az, hogy a soproni német nyelvjárásban a 15. század idején már semmikép sem volt nyílt *e* hang (*a* lett belőle); a második hiba az, hogy a zárt *ä*-ből (a feltételezett *Székeles* név második szótagjában ez a hang szerepelt volna) a németben soha semmi körülmények között nem lett volna nyílt *e*.

Az *a* hang, amelyet Sopronban *e*-vel és *a*-val is jelölhettek, csak *a* lehetett. Ennek a magyarázata a következő: Bajor nyelvjárásokban (és így a soproni hienc nyelvjárásban is) az ófelnémet-

* Időközben alkalmam volt ezen kérdésről Mészöly Gedeonnal, régi nyelvünk egyik legkiválóbb ismerőjével, is beszélgetést folytatni. Szerinte is ilyen magyar családnév, mint *Székelyes* nem lehetett, mert ennek a szónak személyekkel kapcsolatban a régi nyelvben legjellegesebb az a jelölése lehetett volna: „székely párti”. Ilyen elnevezés pedig történeti képzelenség.

kori *a* még a középfelnémetkor elején labializálódott, vagyis *o* lett belőle, amely hangot azonban természetesen továbbra is *a*-val írták; az *ei* > *ai* és az *ou* diphthongusból, továbbá a másodlagos umlaut *ä*-ből azonban ugyanakkor illabiális *a* fejlődött, de ezt a hangot nem *a*-val írták, hanem történeti helyesírással, de mégis többnyire *e*-vel, mert hisz a másodlagos umlaútból keletkezett *a* fordult elő a nyelvben a leggyakrabban. Idegen származású nevek leírásánál, amelyekben az illabiális *a* hang előfordult, az íródeákok ugyanígy jártak el, vagyis az *a*-t többnyire *e*-vel írták.¹ A latinos képzettségű íródeákok azonban néha okoskodtak és az idegen nevek illabiális *a*-ját néha a latin írásnak és ejtésnek megfelelően *a*-val is leírták, mert hisz az *e* betű természetesen a zárt *ä* hang jelzésére is szolgált. De *a*-val írták volna le az illabiális *a*-t az esetleges nem bajor nyelvjárást beszélő íródeákok is. Ilyenformán persze azok az idegen nevek, amelyekben illabiális *a* fordul elő, nagyon változatos alakban jelennek meg a Nyugatmagyarországra vonatkozó középkori német írásokban. Például *Szalónak* német nevét (*šlānīn*), amely a magyar *szlounuk* alakból származott,² ilyenformán írják le: *Slening*, *Schlāning*, *Schlaning* és *Schlaining* (ez utóbbi alak állandósult).

Ezek szerint tehát az *a* hang, amelyet Sopronban a *Zekalisch* stb. névváltozatokban *a*-val és *e*-vel, *ä*-vel is jelöltek csak illabiális *a* lehetett. Ezzel megszűnt a lehetősége annak, hogy ezt a nevet valami lehetetlen magyar *Székeles* névalakból származtassuk. Mivel pedig magyar íródeákok a soproni polgármester nevét két ízben (!) egymástól független hallomás után *Szakálós*-nak írták,³ nyilván ebből a névalakból származtak a német névváltozatok is. Ilyenformán ez a származtatás tulajdonképp már több mint feltevés. Ennek ellenére Mollay szerint ennek a származtatásnak jelentős akadályai vannak. Lássuk tehát ezeket!

1. Szerinte „a *Zakalus* alakból a *Za*-t nem érezhették előljárónak, a *Zakalus* alakból tehát a *Galas* változatot így megmagyarázni nem lehet“. Tévedés! A hangsúly ugyanis ennél a névnél a németben a második szótagra tolódott el, amit M. is feltenni kénytelen; ennek következtében az első szótag eredeti *a* hangjából az ejtésben szükségszerűleg *ä* fejlődött. Az ilyenformán származott *tsäkäläs* ejtési alakból az első szótagot a *ze* praepositíóként igazán

¹ Ez az ú. n. *Schreiberetymologie*. Ezt a terminust azonban Schwartz Elemér hibásan fröetimológiának fordította le, amit tőle Mollay is átvett. Helyesen történeti helyesírásról, illetve esetleg íródeák-etimológiáról beszélhetünk a magyarban.

² V. ö. Moór, Westungarn im Mittelalter. 1936, 120.

³ Ezek: 1414: Petrus dictus (!) *Zakalus* magister Civium (HazOkm. III. 297): az oklevelet a győri káptalan állította ki. — 1417: Petrus *Zakalos* magister civium (Házi I. 2, 126): az oklevelet Borbála királynő kancelláriája állította ki Budán. — A *Z* ezen magyar adatokban természetesen sz-nek olvasandó.

könnyen elvonhatták. A hangsúly eltolódásának az oka az a körül-mény volt, hogy a magyar név második szótagjában hosszú *ä* szerepelt. Ellenben azt M. megmagyarázni nem tudná, hogy az általa feltételezett *Székélös* (helyesebben: *Székélös*) névváltozat átvételekor miért következett volna be a németben hangsúlyeltolódás; mert hisz a feltett változat alapján a németben *Zekles(ch)* alakot kellene várnunk.

2. Igaz, hogy a *Szakálos* névalakból az egyszer előforduló *Czeclus* névváltozat nem származott volna. De igenis származhatott a hibásan leírt vagy olvasott — többször is előforduló — *Czeke-lusch* változathoz: a *Czeclus* változat a kir. tárnokmesternek egy Budáról keltezett — tehát nem soproni kiállítású — 1422-i oklevelében van meg.

3. Mollay szerint: „Ha a családnevünk magyarul *Szakálos*-nak hangzott volna, a németben, az adatok nagy számára való tekintettel feltétlenül **Zokolosch ~ *Zokolusch ~ *Zokolesch* változatokat kellene közöttük találnunk“. Miért írta vajjon le ezt a furcsaságot kétszer is Mollay? Bizonyára azért, mert homályosan emlékezett rá, hogy bajor nyelvjárásokban az *a*-ból *o* fejlődött. Ez igaz; csak hogy ez a hangváltozás a mi soproni polgármesterünk kora előtt 200—250 évvel következett be, amikor még sem Sopron városa nem létezett, sem örökletes családnevek nem voltak a magyarban...

Megállapíthatjuk tehát, hogy a *Székeles* családnév nemcsak a magyarban nem létezett, hanem a német változatok sem származtathatók ebből a feltett névalakból. Ellenben Mollaynak az eredeti m. *Szakálos* névváltozatra felhozott kifogásai végig hibás okoskodáson alapulnak.⁴

Moór Elemér.

(Deutscher Auszug). Székeles oder Szakálos?

Jener Laut, der um 1400 in Ödenburg sowohl mit *e*, *ä* als auch mit *a* geschrieben wurde, kann nur *a* gewesen sein; somit kann der Name *Zekalesch ~ Zekelesch* usw. mit Mollay von einer — schon an und für

⁴ Ezen cikket eredetileg az EPhilK. szerkesztőségének küldöttem be, ahonnan a folyóirat modern nyelvi résznek szerkesztője csakhamar visszaküldte bizonyos kritikai megjegyzések kíséretében, amelyeket ép ezért helyesnek tartok itt közzétenni: „Az EPhilK. számára beküldött hozzászólását — írja Eckhardt — nem közölhetem, mivel Mollay cikkének legfontosabb adatait figyelmen kívül hagyja és abból indul ki, (Székeles nincs!), aminek éppen Mollay az ellenkezőjét bizonyította be. A cáfolatnak akkor volna értelme, ha Mollay minden egyes történeti okmányokból mérített adatát mint téves olvasatot sikerülne bebizonyítania“. — Azok, akik előbbi cikkemet tényleg elolvasták — azt hiszem — bizonyára helyeslik eljárásomat, hogy ezzel a kritikával vitába nem szállok. A magam részéről ezek után mindenestre nagy érdeklődéssel várom, hogy Mollay viszonzásában miként fogja szerkesztőjének franciás könnyedségű szakértelmét igazolni tudni.

sich unmöglichén — ung. Namensform *Székölös nicht hergeleitet werden. Die Grundlage der d. Namensform ist ung. Szakátos: die von Mollay gegen diese Herleitung erhobenen Einwände sind nicht stichhaltig.

Egy turkológus rosszul sikerült portyázásai

Olvasóink figyelmét felhívjuk Németh Gyulának „Turkológiai portyázások“ című cikkére, amely a MNy. legutóbbi számában jelent meg (XXXIV. 60–63.). Ebből a cikkből ugyanis egészen világosan kitűnik, hogy Németh Gyula a hiung-nu és hun azonosság vitájában most már az állérvekből is kifogyott és csupán azért ír, hogy valamit mégis mondani lássék. Bár elismerem, hogy ez számára kínosan keserves dolog lehetett, mégis meg kell állapítanom, hogy a nagy igyekezetben ez alkalommal már a ténybeli igazságtól is elkanyarodott. Ezt írja ugyanis: „Moór Elemér... elismeri, hogy alapiában félreértette Hirth bizonyítását“. Én azonban ezt írtam: „A hiba itt az, hogy minderről (amit t. i. Németh állított) Hirthnek Ueber Wolga-Hunnen und Hiung-nu“ c. alapvető tanulmányában, amelyre én hivatkoztam, egy árva szó sincs.“ Németh Gyula úgy látszik ebben az esetben is csupán egy vágyálmát tévesztette össze a rideg valóval... Aki egybeveti az én cikkemet Németh Gyulának ezen ú. n. viszonzásával, az rögtön észreveszi, hogy cikkem megállapításaira vonatkozólag Németh Gyula semmiféle érdemleges ellenvetést tenni nem tudott, de a neki feltett kérdésekre sem adott választ, úgyhogy ezen felszólalása mellébeszélésnél és fölényeskedéssel kapcsolatos kertelésnél egyebet nem tartalmaz a vitatott kérdésre vonatkozólag.¹

Nem csekély meglepetésemre, Németh Gyula ezúttal még „A magyar nép eredete“ című tanulmányomra is célzást tesz, amelyről pedig neovámberistáink eddig csodálatos egyértelműséggel tudomást sem akartak venni. Csak azt nem értem, hogy miért haragszik Németh Gyula erre a munkámra is, amikor pedig ebben az ő keletiesen virágos stílusa szerint

¹ Csupán azt ígéri, hogy legközelebb az állítólagos Irnek név állítólagos török alapszaváról bővebben fog szólni. Megkérném azonban — most már harmadszor —, hogy egy füst alatt az állítólagos török -nak képzőről is emlékezzék meg néhány konkrét példa alakjában...

Mivel a kínai forrásoknak a hiung-nu népre vonatkozó adatait De Groot tette közzé, én szükségszerűleg rá hivatkoztam. Németh tehát De Grootot már korábbi cikkében is alaposan leszólta, hogy ily módon megállapításaimat a hozzánemértő hívek szemében legalább valamennyire gyengítse; ezenkívül Franke „olvasataira“ hivatkozott, mint amelyek a hiung-nu névnek a hun névvel való azonosítását lehetővé teszik. Miután Franke olvasatainak mibenlétét legutóbb megvilágítottam, ezekről Németh Gyula most már hallgat, de helyett Karlgrönt és Pelliot-t magasztalja, mint akiket állítólag ő követett. De mindenesetre igen nagy zavarba jönne, ha azokat az állítólagos jobb olvasatokat le is kellene írnia. Ezek t. i. ismét csupán csak az ő fantáziájában léteznek, de a valóságban nem.

csak „újrarágom“ a dolgokat az ő anyaga alapján... Van ugyan benne — írja — egy sereg képtelen megállapítás is, amelyeket ő azonban eddig kegyesen szó nélkül hagyott. Ez mindenesetre kár volt, mert észre kell vennie, hogy tanulmányom „képtelen megállapításai“ itt is, ott is feltűnnek az irodalomban. Sőt a tudományos közvélemény egyenesen elvárta tőle, hogy ezen tanulmányommal szemben állást foglaljon, amint ez a kívánság Asztalos Miklósnak a *Protestáns Szemlében* tanulmányomról közzétett ismertetésében egészen félreérthetetlenül kifejezésre is jutott. Így tehát magának tulajdonítsa, hogy Hellmut Dibelius legutóbb az ő tanairól a *Geistige Arbeit* c. német folyóirat legutóbbi (magyar) számában (IV. 22. sz.) egyebek között így emlékezett meg:² „Z. T. gehen die neuen Turanier (a mi neovámbéristáinkat aposztrofálja ilyenformán) so weit zu behaupten, die späteren Ungarn seien aus Verschmelzung eines einzigen urungarischen Stamms mit 8 oder 9 Türkenstämmen hervorgegangen (ez már aztán félreérthetetlenül Németh Gyulára vonatkozik, akinek a tanait én állítólag „újrarágtam“), wobei zufällig jener eine Stamm allen anderen die finnisch-ugrische Sprache aufgedrückt habe. Viel einfacher und überzeugender ist es, mit Moór in den heutigen Ungarn unveränderte Nachkommen der Altungarn zu sehen, die wohl mit Turkvölkern in Kulturaustausch gestanden haben, ohne aber so weitgehende Blutmischung einzugehen. Die Gedankenführung, mit der jene Vertürkung und Rückungarisierung bewiesen werden soll, besteht aus geistvollen Kombinationen und Eigennamendeutungen, die aber viel zu unbestimmt sind, um jemanden zu überzeugen, der nicht schon weltanschaulich turanische Neigungen mit sich bringt“. Ez utóbbi mondat alapján leszögezhetjük, hogy Dibelius is arra a megállapításra jutott a neovámbérizmus tudományos jelentőségével szemben, mint Mészáros Gyula, akinek a szavai szerint a neovámbérista őstörténet „fikciók pilléreire épült áltudomány“, amelynek életetője a hit... Ezek szerint tehát Mészáros Gyulát ezen megállapításában semmiféle elfogultság sem vezette.

Hogy a külföldön a neovámbérista tanokkal szemben teljesen bizalmatlanok, ahhoz néhány más körülmény is hozzájárult. Így egyebek között az is, hogy Melich János is bölcsen óvakodott valami külföldi folyóiratban szembeszállni azzal a kritikámmal, amelyben az ő neovámbérista szellemű tanainak tarthatatlanságát mutattam ki a honfoglaláskori Magyarországra vonatkozólag; ilyenformán az ő hallgatását teljes kapitulációnak tekintették és most már bizalmatlanok voltak minden más hasonló jellegű elmélettel szemben is. Melich bölcs struccpolitikáját követte azonban Németh Gyula is, amikor von Arnim német tudós, aki pedig még csak nem is turkológus, kimutatta megsemmisítő kritikájában, hogy Németh Gyulának a nagyszentmiklósi kincs egyik feliratára vonatkozó megfejtési kísérlete teljesen értéktelen. Bezzeg, ha von Arnim magyar lett volna és kritikáját magyarul tette volna közzé, a becsmérő nyilatkozatok áradata zuhogott volna rá neovámbéristáink részéről.³

² A „Herkunft der Ungarn“ c. cikkében.

³ Ezt a kritikát a magyar közönség egyáltalán nem ismeri, mert hisz

Ez Németh Gyula mostani cikkében Mészáros Gyulának jutott osztályrészül. Ilyeneket ír például: „E három cikk újabb adalékot szolgáltat ahhoz, hogy Mészáros Gyulának a török filológiában nincsenek meg az alapismeretei. Olyan ismeretekről, melyeknek megszerzéséhez némi tudománycs elmélyedés kell, nem beszélek, csak olyanokról, melyeket minden másod-harmadéves egyetemi hallgató, aki turkológiát hallgat, jól tud”. Ez a kijelentés mintha kópiája volna Melich egy nyilatkozatának, amely szintén a MNy.-ben látott napvilágot (XXV. 390), de nem Mészáros Gyulával, hanem velem kapcsolatban, amikor t. i. Melich — érvei fogytán — az ócsárlásra fanyalodott rá. De Melich elméletein sem segített kritikusanak becsmérése semmit, aminthogy Németh Gyula tanain sem fognak az ilyen gyerekes nyelvöltögetések semmit sem lendíteni. Az igazság kedvéért azonban azt is meg kell állapítanom, hogy Melich rám vonatkozó nyilatkozata lényegesen enyhébb volt; Németh Gyulánál pedig még az is súlyosbítja eljárását, hogy ő valamikor kezdő turkológus korában, tudomásom szerint, Mészáros Gyulához járt tanulmányaira vonatkozólag tanácsért és útbaigazításért... A legszomorubb pedig az egészben az, hogy egy érdemes tudósunkról egy magyar folyóiratban ilyen becsmérő bemondás egyáltalában megjelenhetett. Hát ki szerkeszti azt a folyóiratot? A nyomdászinas? Vagy talán ott már annyira elvesztették a fejüket irányzatuknak most már nyilvánvaló csődje miatt, hogy a lehetséges és a nem lehetséges között már egyáltalán nem képesek különbséget tenni?

Németh Gyula bemondásával szemben azonban fennállanak a következő tények:

1. A *bulgár* népvét Németh most már „zavaros”-nak szeretné értelmezni. Tehát a neovámbérista tudomány szerint: ha akarom „keverék”, ha akarom „zavaros”. Ugyan!

2. Németh sem tagadhatja, hogy a „Grütze” jelentésű oszmántörök *bulgur* szónak semmi köze sincs a *bulya*- „umrüiren, mischen” igéhez, még ha az ebből képzett *bulyama* szónak tényleg „Brei” is a jelentése: ő t. i. a gerstlüt összetévesztette a kásával („Brei”), mert a magyarban mindkettőt kásának mondjuk.

3. Továbbá: tényleg kitünt, hogy Németh az oszmántörök paraszt legfontosabb mindennapi eledelének a nevét és annak mibenlétét nem ismerte.

4. Meg kell állapítanunk, hogy Németh Gyulának a -*džyzz* képzőnek általa feltételezett -*džyzz* és -*džyuz* alakját kimutatnia nem sikerült, és hiába is szólította fel másodszor is Mészáros Gyula őt a tanításának megfelelő *kyz-džyzz* és *čodžuk-džyuz* szóalakok leírására...

5. A *dahi*-kérdésben Németh Gyula végre elismerte, hogy a mai

ezzel a csatavesztéssel neovámbéristáink már igazán nem büszkélkedtek. Ezért helyénvalónak láttuk vele a magyar közönséget is megismertetni, amit Mészáros Gyula von Arnim kritikájának turkológiai szempontú kiegészítésére is felhasználta: I. jelen füzetünk „A nagyszentmiklósi kincs egyik ál-török felírata” c. cikkét.

oszmántörök alak *dahi*. Mivel pedig eddig nem vonta még vissza azt a tanítását, hogy ez a szóalak a török *tak-* „összekötni“ ige névszói származéka, azt kénytelen feltenni, hogy a mai *dahi* korábbi **daxy* < **daky* < *taky* szóalakból származott és csak a véletlen csodálatos játéka következtében esett alakilag egybe a teljesen hasonló jelentésű mongol szóval, amely azonban más eredetű. Ez tényleg mind nagyon érdekes volna, ha Németh Gyula szerint a mélyhangrendű török szó nem vált volna valami csodálatos módon újabban vegyeshangrendűvé az oszmántörökben, ami olyan értelmű feltevés, mintha valaki. lehetne mondana a magyarban (a török *taky* jelentésének megfelelően) *összekötve* > *összekötva* fejlődést. Ezt csak mesélje Németh Gyula másod-harmadéves egyetemi hallgatóinak, akik talán ezt a nyelvészeti tréfát is kiállják még nevetés nélkül.

6. Nem sikerült megcáfolnia Mészáros Gyula azon megállapítását, hogy a *dahi* és a *daha* szóalakok használatát összezavarta.

Ez a valóság!

Moór Elemér.

Nagykőrösi tájszótár

VII.

Hajbókol. — Túlságosan előzékenykedik valakinek, aláztoskodik, udvariaskodik valakinek.

Hajkurász. — Hajszol, dologra ösztökél.

Hamvas. — Kenderből szőtt fehérített abrosz, amit arra használtak régebben, hogy belekötve gyümölcsöskosarat hordtak haza a szőlőből hátan.

Hancurozik. — Hemperög, játszik, ugrándozik. „A gyerekekê sémmi bajom nincs, mer egész nap a kerbe *hancuroznak*.“

Hancsik. — A szántóföldön kapával összehányt földkupac, amely vagy arra szolgál, hogy pl. a felesek parcelláit kijelölje, vagy arra, hogy a városi lakos gazda, akinek földjén nincs tanya, ezzel a hancsikkal tiltja el a szomszédokat attól, hogy a körülhancsikolt tarlót legeltessék. Mert különben az itteni szokás szerint a hancsiknélküli tarlót a szomszéd járhatja.

Hangos. — 1. Rendes jelentését is ismerik. 2. Használják azonban az időjárás illetve hőmérséklet jelzésére is, akkor, ha nagyon hideg van. Abból a feltevésből eredhet, hogy a hideg időben a hang jobban hallik, mint a nyári poros levegőben.

Hanyakodik. — Hányja-veti magát, gögös, beképzelt, amikor valaki feltűnően mutatja, hogy meg van magával és sorával elégedve. „Miúta az örökség a kezire kerűt, azúta *hanyakodik*.“

Hara. — Ritka szövésű, nem fehérített kenderanyagból készült kisebb ponyva. (Zsidózsák szövés.)

Hárit. — Söpör, könnyű szemétnek nagyjából való össze-

kotrása. Nem jelent rendes seprést vagy kitakarítást, csak nagyjából. Ha tollfosztás van, a tollat *összehárítják*, ha padlásra szalmát raktak, az udvaron elhullott szalmát *hárítják* össze. „*Háricsd* össze azt a számát, né csunyakoggyon az udvaron.“

Hederít. — Figyel, odahallgat. „Hiába beszéssz annak, oda se *hederít*.“

Hékás. — Bizalmaskodó, tegeződő megszólítás.

Hepciáskodik. — Kőtekedik, incselkedik, egy kicsikét hencg is, és úgy kötekedik.

Herce-hurca. — Sok baj, sok akadály, kellemetlenségek, amik egy cél elérésénél időközben felmerülnek. „Sok *herce-hurcán* möntem körösztü, amikorra a tehenem pakszussát rendbehoztam.“

Hérnya. — A penészgombának elnevezése. Akkor használják, amikor a penész kezd jelentkezni valahol, p. u. a befőttes üvegben megjelenik néhány penésztelep. Ugyancsak használják arra is, amidőn a borban fehér gombák mutatkoznak.

Hetye-petye. — Nyavalgás, aprólékoskodás, kínlódás.

Heves. — 1. „Né *hevesköggy*.“ Élénken mondvá = „Ne siess“. 2. *Heves* az a föld, amelyik a meleget nem bírja, és benne melegen a növényzet kiszárad.

Hibás. — Tökéletlen, hülye.

Himpli-hámpli. — Becsmérlő jelző, alacsony rendű, jelentéktelen, számot nem tevő emberre mondják.

Hódas. — Hóbortos, képzelődő, holdkóros. „Azt hiszi az a *hódas*, hogy mer éccő szépen níznek rá, mingyá bele is bolondúnak.“

Hókkat. — Sáppadt, színevesztett, beteges színű.

(Folytatjuk).

Kiss László.

S Z E M L E

Zsirai Miklós: Finnugor rokonságunk. Budapest, M. Tud. Akadémia, 1937. 587 l., két térképmelléklettel, 4°.

Zsirai könyve — úgy látszik — elsősorban is a nagyközönség tájékoztatására íródott, bár a közölt bibliográfia révén némileg kézikönyv-jellege is van. Ilyen a nagyközönségnek szóló tájékoztató műre már tényleg szükség volt. És elismerhetjük, hogy Zsirai az egyes rokon népek jelenlegi állapotáról — műveltségi, gazdasági, politikai viszonyairól — forrásai alapján általában elég szemléletes képet ad. Különösen figyelemre méltó, hogy amíg a bolsevizmus a legműveltebb finnugor népeket — finneket, észteket, magyarokat — teljes romlással fenyegette, a kevésbé művelt, kis finnugor népek számára a felszabadulást jelentette, aminek a

következménye náluk — bár paradoxonnak látszik — a népi, sőt nemzeti öntudatra való ébredés lett.

Már lényegesen gyengébbek Zsirai művének néprajzi vonatkozású részei. Az egyes népek életmódjáról adott tájékoztatása ugyanis a legtöbb esetben nagyon gyatra vázlat csupán; pedig az egyes rokon népek néprajza a nagyközönséget is érdekelte volna és bizony a nyelvész olvasók számára sem lett volna tanulság nélkül való. Ezen a téren szerzőnknek talán nincs is megfelelő tájékozása, mert hisz az e tárgyra vonatkozó, ezidőszert legjobbnak tekinthető németnyelvű összefoglalásnak — nagyon bő bibliográfiájában — még csak a címét sem idézi. Ez Arthur Byhannak a finnugor népekről szóló ismertetése — amely azonban az ugor népekre nem terjed ki — a Buschan-féle „Illustrierte Völkerkunde“ című gyűjteményes műben (Stuttgart, 1926; II. 2, 909—1022). Byhan összefoglalásának a tanulmányozása pedig szerzőnk számára is több szempontból hasznos lehetett volna. Így például értesülhetett volna Byhan bibliográfiájából arról, hogy magyar szerzőknek — Bán Aladárnak és Báthory Ferencnek — is jelentek meg a lapok, karjalaiak és finnek néprajzára vonatkozó olyan dolgozatai, amelyeket még a külföld is számontart, amelyeknek azonban ő — úgy látszik — még a hírét sem hallotta. De a finnugor népevekre vonatkozólag is, amelyek Zsirait különösen érdekelni látszanak, találhatott volna. Byhannál néhány számára ismeretlen adatot (a votjakok neve a cseremiszeknél: *por*) és néhány névre vonatkozó nagyon figyelemreméltó feltevést (a votjakok nevét pl. B. a vótok nevével veti össze). — Manninenek a finnugor népek néprajzára vonatkozó művét megemlíti ugyan, de e műnek nem a németnyelvű kiadását idézi (1932) bibliográfiájában, hanem a finn nyelvűt (1929), pedig ez utóbbit vajmi kevesen értenék meg nálunk...

Bár Zsirai művének néprajzi része nagyon tökéletlen, könyve legnagyobb hiányosságát mégis abban látjuk, hogy hivatásos nyelvész létére az egyes finnugor nyelvek jellemzését még csak meg sem kíséri.¹ Ehelyett azonban Szinnyi Nyelvhasonlításából kölcsönzött részletek rettenetesen unalmas magyarázatásával próbálná gyötörni az olvasót — ha mindenki ezeket az íveket bölcsen át nem lapozná — annak a bizonyítására, hogy a magyar nyelv a finnugor nyelvek közé tartozik, mintha ezt valaki kétségbe vonná. Ha Zsirai jellemzéseket is adott volna az egyes finnugor nyelvekről, akkor legalább nem lett volna a maga egészében kompiláció az egész kötet, mint ahogy most az. A néprajzi és nyelvészeti részek ilyen módon való kibővítésével még csak a terjedelme sem növekedett volna meg könyvének, ha t. i. Zsirai elhagyja belőle azt a

¹ Az egyes nyelvek jellemzése a leghasznosabban szó szerinti fordítással, továbbá szó- és alakmagyarázatokkal ellátott szövegekhez kapcsolódhatott volna.

250 lapnyi nem a tárgyhoz tartozó kompilációt, amely jelenleg művét vaskossá duzzasztja.² Ezek az „Eligazodás a világ nyelvei között” című bevezetés, továbbá „A magyar nyelv hovatartozása”, „A finnugor őskor” és „A finnugor nyelvhasználat története” című fejezetek.³

A műnek kompilációs jellege még a népnevekről szóló fejtegetésekből is kitűnik, amelyekre pedig Zsirai különösen súlyt látszik helyezni. A *finn* névről szólva (281. l.) például elveti azt a valahol olvasott magyarázatot, amelynek értelmében ez a név az óészaki *finna* „találni” igéből származnék, de elfogadja azt a másutt olvasott magyarázatot, hogy a *finn* név az indogermán **pent-* „gehen” germán folytatójának a származéka volna „járó, vándorló, kóborló, nomád” értelemben. Ebben t. i. az a mulatságos, hogy az óskandináv *finna* ige az indogermán **pent-*-nek a folytatója, amelynek „finden” jelentése már az ősgermánban fejlődött ki a „gehen und suchen” jelentésből (az összes germán nyelvekben „finden” a megfelelő szó jelentése). Ezért azt gyanítják, hogy ez a név eredetileg annak a népnek a megnevezésére szolgált, amelynek az emlékei a tenger-melléki konyhahulladékhalmokban maradtak meg, és csak átvitel útján került a név később a lappokra, majd a finnekre. De nincs sokkal nagyobb szerencséje Zs.-nek azzal sem, amit a *magyar* névről mond. Szerinte ugyanis a név végződése (-*ar* < -*er*) „férfi, ember” jelentésében több finnugor nyelvből ismeretes” (101. l.). Tévedés! Németh Gyula a végződést „férfi, ember” jelentésében a törökből magyarázta, tehát finnugorok nem keverhetők bele ebbe a magyarázatba.

Akad a népismertetésekben néhány elírás is (pl. a cseremiszeket görög katolikusoknak mondja), de különösen sok a hiba, tévedés és ellenmondás a felesleges fejezetekben. A bevezetésnek „A nyelvek alaki osztályozása” című alfejezetében tájékoztatói próbál szerzőnk az összes osztályozási kísérletekről, de az előforduló terminusok értelmét már nem magyarázza meg, úgyhogy ebből a fejezetből az olvasó egyáltalán nem lesz okosabb. De azt sem lehet belátni, hogy miért kell egy a nagyközönségnek szánt könyvben az összes osztályozási kísérleteket ismertetni. Sőt általánosságban is elmondhatjuk, hogy a hibás vagy meghaladott vélemények és nézetek ismertetése Zsirai könyvében az egész vonalon sokkal nagyobb teret foglal el, mint amennyire az egy tudománynépszerűsítő munkában helyénvaló volna. Különben még szakembereknek szánt műben sincs az ilyesminek sok értelme. Egyes nyelvészeink

² Ez a mesterséges duzzasztás különben már szerzőnknek Jugria c. tanulmányára is rányomta bélyegét. Tudományos műveknek a súlyát azonban nem kilogrammmal mérik.

³ Meg kell jegyezni, hogy ez utóbbi fejezet lényegileg nem tudománytörténet, hanem tudóstörténet. Így tehát a nagyközönséget vajmi kevésbé érdekelheti.

munkáiban azonban ez a „Wissenschaft des Nicht-Wissenswerten“ sok esetben már valóságos öncélú tudományos studiummá válik. A nyelvtípusokra sok példát Zsirai ugyan nem említ, azonban abban a kevésben, amit felhoz, akad hiba is (pl. téves: arab *rāgil* „Mann“; *rigāl* „Männer“; helyesen: *radžul*; *ridžāl*).

Semmi értelme sincs ugyan annak, hogy valaki a finnugor népekről szólva a világ összes nyelveiről beszámoljon, mint ahogy Zsirai teszi. De ha már erre vállalkozott, akkor elvárhatnánk azt, hogy ebben a beszámolóban tévedések ne legyenek. Már pedig, ahogy lapozás közben észrevettem, hibák ebben a nyelvajstromban is jócskán akadnak. Lássunk néhányat! Nem középnémet vagy frank nyelvjárás csoportot különböztetnek meg a felnémet területen (különben is érthetetlen, hogy miért ép a német nyelvjárásokkal kell a finnugor népek iránt érdeklődő olvasónak közelebbről megismerkednie, amikor például a tót nyelvjárásokról már nem emlékezik meg), mert hisz a frank nyelvjárásoknak csupán egy része tartozik a középnémet nyelvjárás csoportba, ahova azonban nemfrank nyelvjárások is tartoznak. Téves továbbá az az állítás, hogy az alsószász dialektus a XVII. század óta már csak a népajkán él: hiszen még ujságok is jelentek meg a múlt században alnémet nyelven és költők (Klaus Groth) és írók (Fritz Reuter) között is akadtak olyanok, akik műveikben kizárólagosan az alnémet dialektust használták. — Nem kaukázusi nyelvcsaládról, hanem kaukázusi nyelvtörzsről beszélhetünk, amelybe nem két, hanem három nyelvcsoporthoz tartozik. — A bantu nyelveket nem Délafrikában, hanem Középfrikában beszélik, viszont a hottentotta—busmann nyelveket nem Középfrikában, hanem Délafrikában. — Az az állítás, hogy a baskir népben magyar elemek voltak kimutathatók, a mesék országába tartozik. — *Azerbejdzsán* (országnev) nyelv nincs, hanem van *azerbejdzsáni*; *ud* nyelv nincs, hanem van *udi*, viszont *küri* nyelv sincs, hanem van *kürin*. — *Hindu* nyelvet sem beszélnek Előindióban, hanem *hindi*-t. — Hogy a „babilóniai asszír“ mi legyen, azt még el sem tudom képzelni. — El kell ismernünk, hogy a nyelveknek eme nagyarányú enumerációjában Zsirai még az irokez-indiánokról sem feledkezett meg, a sors iróniája következtében azonban arról a nyelvcsaládról már nem emlékezett meg, amely a finnugor nyelvcsaládnak legközelebbi rokona, t. i. a szamojéd nyelvcsaládról. A szamojédokról később is csak egy odavetett mondatban történik említés a III. lapon.

A Zsirai könyvében foglaltakkal kapcsolatban sok mindenről lehetne még megemlékezni, én a következőkben azonban főképp azokat a részeket kívánom kritikailag kissé behatóbban megvilágítani, amelyekből most már mindenki megállapíthatja, hogy a pesti neovámberizmus mint tudományos irány teljesen csődbe jutott.

A magyarságnak a törökséghez való viszonyáról Zsirai köny-

vében sok különös, egymásnak ellenmondó nyilatkozatot találhatunk. A 100. lapon például ezt olvashatjuk: „A magyarság a finnugor nyelvrokonoktól való elszakadása után a középeurópai műveltségi körhöz kapcsolódásáig, tehát kb. 1000 évig török környezetben élt“. Ennek ellenére a 103. lapon arról biztosít bennünket, hogy a honfoglaló magyarságot nem szabad elfinnugorosodott „török fajtának“ hirdetni, bár „korábbi finnugor fajisága“ már elenyészett (102. l.). Csakhogy a 150. lapon meg azt olvashatjuk, hogy a magyarság, amikor 460-ban Kr. u. elvált ugor rokonaitól, már jelentékenyen eltörökösödött, bár a 144. lapon előzőleg arról értesültünk, hogy a vogul-osztják és onugor érintkezésnek nincsenek számbavehető nyelvi bizonyítékai, de azért a 164. lapon kijelenti, hogy a török hatás már az ugor egység korában kezdődött. Ezek az önmagában is ellenmondó állítások az olvasót kétségtelenül nagyon meglephetik, mert hisz a 41. lapon arról értesült, hogy a bolgártörök (= onugor) jövevényszavak az V.—VII. században a Kaukázustól északra lévő területen kerültek a magyar nyelvbe, ami azt jelenti, hogy Zsirai szerint a magyarság valahol Nyugatsibériában először jelentékenyen eltörökösödött, de csak eltörökösödése után kerültek nyelvbe a Kaukázus vidékén török jövevényszavak. Pedig a 33. lapon már arról is értesült a jámbor olvasó, hogy a magyar nyelvben — horribile dictu — csuvas jövevényszavak vannak, ami azt jelentené, hogy ezek valahol a Káma-Volga mellékén kerültek a nyelvünkbe egy olyan korban, amikor a csuvas nyelv még ki sem alakult... Szerzőnk — úgy látszik — mint a szorgalmas méhecske gyűjtögetett könyvéhez innen is, onnan is anyagot, de azt már nem vette észre, hogy az összehordott anyagában ellenmondások vannak.⁴

Amint az idézett „finnugor fajiság“ kifejezésből is megállapíthattuk, Zsirai a szóbakerülő embertani kérdésekről meglehetősen pontatlan terminológiával emlékezik meg. Ilyenformán beszélhet a 93. lapon magyar típusról, hogy azután a 98. lapon már kijelentse, hogy egységes magyar típus nincs. — Azt képzeli, hogy az eredeti faji jelleg megváltozására nézve a gazdasági és természeti viszonyoknak jelentékenyebb befolyása volt. Biz ez nem így van: a legfontosabb faji jellegzetességeket a környezet és gazdasági viszonyok egyáltalán nem befolyásolják. Ezért az obi-ugor népek legnevezetesebb faji jellegzetességeinek kialakulásában sem volt ezeknek a tényezőknek semmi szerepük, de még a szamojédokkal, oro-

⁴ Akad azonban ilyesmire példa „A magyar nyelv hovatartozása“ c. fejezetnek többnyire Szinnyi nyomán írt nyelvészeti fejtegetései között is, ahol például az 59. lapon az *én* névmásnak Szinnyi- és Melich-féle magyarázatait szépen leközi egymás mellett. Vajon Zsirai nem tudta, hogy a két magyarázat kizárja egymást? Vagy pedig tudta ezt, de valami okból politikusabbnak vélte az állásfoglalás mellőzését? Akármint legyen is, ez a körülmény nem nagy dicsőséget jelent Zsiraira, de mindenestre jellemző.

szokkal, tatárokkal, tunguzokkal való keveredésnek sem, ahogy Zsirai t. i. felteszi. Ezek a népek ugyanis mind rövidfejűek, az obi-ugor népeknek pedig az alacsony termeten kívül a hosszúfejűség a legjellegzetesebb faji sajátosságuk. Ezt a legfontosabb körülményt azonban Zsirai jellemzésüknél meg sem említi. Közöl ugyan egy táblázatot a finnugor népek átlagos koponyaindexeiről, azonban a táblázatban foglalt adatok értékét és mibenlétét nem magyarázza meg — tétova nyilatkozataiból azt kell gondolnom, hogy talán maga sem ismeri —, úgyhogy a 98. lapon közölt táblázatból csak a hozzáértők olvashatnak ki valamit. Bizony nem az éghajlat következtében változott meg az obi-ugor népek faji jellege, hanem azért, mert egy magasabb műveltséget hozó alacsonytermetű és hosszúfejű emberfajta nyomult be már nagyon korai időkben a finnugorok települési területének keleti részébe és ott elfinnugorosodott, de ezen nyelvcsere olyan változásokkal járt, hogy ennek eredményeképp egy új nyelvi típus, az ugor alapnyelv alakult ki. Azt pedig szintén tudjuk, hogy ez az alacsonytermetű és hosszúfejű emberfajta a honfoglaló magyarság körében is nagyon jelentősen volt képviselve, és pedig a gazdag sírmellékletekből ítélve egyáltalán nem a honfoglaláskori magyarságnak aljaként. Ezeket a dolgokat azonban Zsirai neovámberista nyelvész létére mind elhallgatja, mert így nem állíthatná, hogy a magyarság fél évezreddel a honfoglalás előtt már jelentékenyen eltörökösödött. Ilyen műfogásokkal azonban a tényekben rejlő igazságot egy ábránd kedvéért elcsavarni nem lehet.

A pesti turkománia különben más ellenmondásokba is behajszolja Zsirait. Ismeretes, hogy a finnugor őshazát elsősorban is azért kell Európába helyoznunk, mert az ősrja eredetű *méz* és *méh* szavak megfelelői az összes európai finnugor nyelvekben megvannak, tehát még a finnugor nyelvközösség korából származnak: az Uraltól keletre pedig nincs már méh. Ezt az érvelést Zsirai is elfogadja (113. l.). Annak ellenére, hogy a vogulban és az osztjákban ez a két szó ma hiányzik — azért természetesen, mert az obi-ugor népek jelenlegi lakóhelyén nincs méh —, Zsirai mégis azt tanítja, hogy ők Európából költöztek az Uralon túli vidékre. A magyar őshazát pedig annak ellenére, hogy a magyarban a finnugor közösség korából származó *méh* és *méz* szó ma is megvan, Nyugatsibériába helyezi, ahol — amint már tudjuk — nem honos a méh. Hogy érthetnénk meg ezeket a következtelenségeket és ellenmondásokat, ha nem tudnók, hogy Zsirai is a pesti neovámberisták közé tartozván, a törökből próbálta a nyelvészeti formalizmus egy nagyon könnyen leleplezhető bűvészmutatványával (v. ö. NNy. IV. 125, 127) az ugorokra vonatkoztatott ősi *jugra*-elnevezést megmagyarázni?

Elsősorban is ennek a törökösödésnek tulajdoníthatjuk azt a körülményt is, hogy Zsirainak a finnugorság ősi műveltségéről

való nyilatkozatai szintén nagyon zavarosak. A 49. lapon például azt olvassuk, hogy a magyar nyelvnek finnugor eredetű szavaiból, amelyeket előzőleg fogalmi körök szerint csoportosítva közölt, egy „...lényegében zsákmányoló életmódot folytató, a műveltség kezdeti fokán álló nép képe tükröződik elénk.” Igaz, hogy a felsorolásban a közlekedés csoportjában ott találjuk a *nyereg*, *fék*, és *ostor* szavainkat, az állatvilágra vonatkozó csoportban pedig a *ló* szavunkat is, pedig ezek nem is a finnugorkori hanem az ugorkori szókészlethez tartoznak. Sőt ott találjuk fémneveinket is (*arany*, *ezüst*, *ón*, *ólom*, *vas*). Zsirai tehát azt látszik képzelni, hogy a palaeolitikori műveltségének képzelt finnugor ősnép fémből készült eszközökkel folytatott „zsákmányoló” életmódot. „A finnugor műveltség ősi körvonalai” című fejezetben ennek emlékeképen megemlíti, a *köles* és *kenyér* szavainkat, de azt például már nem árulja el, hogy a finnugor nyelvekben van egy közös szó a búzára, amely *ed* alakban a magyarban is megvolt. Így arra a megállapításra jut, hogy a termelő tevékenységnek egészen alárendelt szerepe lehetett az ősnép gazdasági életében. Ugy gondolja azonban, hogy a finnugorság mindamellett „ismert, részben tán háza körül tartott, föl is használt egyes félig megszelídített (!) állatokat és hozzájutott (!) valami igénytelen (!) gabonaneműhöz is”. A következő fejezetből („A régészet tanulságai”) azután szerencsésen arról is értesülünk, hogy miféleké voltak ezek a félig megszelídített vadállatok: szarvasmarha, ló, juh és disznó. Zsirai tehát azt látszik képzelni, hogy ezeket az állatokat csak az újabb időkben szokás háztól távol nyájakban tartani, a finnugor korban pedig még csak a „ház körül” éldegélt belőlük néhány mutatványpéldány „félig megszelídített” állapotban. Zsirai — úgy látszik — a finnugor ősműveltségre vonatkozó olvasmányaiiban Zichynél nem jutott tovább, aki — amint ismeretes — mindenáron zsákmányoló életmódot folytató primitív népek akarta még az ősmagyar népet is megtenni. Kár! Mert talán Setälä és Toivonen kutatásainak ismeretében Zsirai is ráeszmélt volna arra, hogy a finnugor ősnép „foglalkozási ágai között már az állattenyésztés és a földművelés is meglehetősen jelentős szerephez jutott” — N. Sebestyén Irén szavaival élve (NyK. 1935, XLIX. 2.), amelyekhez a következő megjegyzést fűztem (NNy. VIII. 126.): „Mivel ez most már nemcsak a NNy-ben olvasható, hanem egy akadémiai folyóiratban is, remélhetőleg az ősmagyar népet a tankönyvek sem fogják sokáig ’zsákmányoló életmódot’ folytató népek tisztelni, ahogy jelenleg még országszerte tanítják”. A helyzet azonban ebben a vonatkozásban — úgy látom Zsirai könyvéből — reménytelen, mert neovámbérista nyelvészeink rendíthetetlen makaességgel hangoztatják tovább a zsákmányoló életmódot...

Az, amit Zsirai „A régészet tanulságai” című alfejezetében nyújt, csupán azt tanúsítja, hogy csak nagyon felületesen ismer-

kedett meg a kérdés archaeológiai vonatkozásaival. Ha csak némi-
leg is elmélyedt volna ezekben, akkor nem tulajdonította volna a
150. lapon az anyaninói kultúrát az ugorságnak. Arról sem emléke-
zik meg, hogy a keletoroszországi kultúrák közül az archaeológusok
a pianobori vaskultúrával hozzák az ugorságot, illetve elsősorban
is az ősmagyar népet kapcsolatba, amely kultúrának jellegzetes
tárgyai között ép a ló alakú csüngők a legnevezetesebbek. Ez a
kultúra már meglehetősen magasrendű volt és 600 körül tűnt el
nyomtalanul, hogy helyet adjon a teljesen más jellegű bolgary-
kultúrának, ami azt tanúsítja, hogy a volgai bolgártörökök — a
bolgary-kultúra képviselői — 600 körül szorították ki hazájukból
a pianobori kultúra hordozóit és pedig elsősorban is a magyarokat.
És itt is rámutathatók arra, hogy „A magyar nép eredete” című
tanulmányomban egész más okoskodás alapján jutottam el arra
a megállapításra, hogy a magyarok 650 előtt nem szállhatták még
meg a Kubán mellékét.

Az ősműveltségről szólva a nyelv és az archaeológia tanul-
ságait különben sem tanácsos különválasztani egymástól, ha abban
a helyzetben lehetünk, hogy egy bizonyos kultúrát egy bizonyos
ethnikummal hozhatunk kapcsolatba. Ha például Zsirai tekintetbe
vette volna csupán azt, hogy a magyar *vas* szó rokonnyelvi meg-
felelői csupán az ugorságban és a szamojéd nyelvekben jelentenek
„Eisen“-t (a többi finnugor nyelvben a magyar *vas* megfelelői
reze, drót jelentenek) és ha nem mellőzte volna el a pianabori
kultúra emlékeanyagából meríthető tanulságokat, amit az ugor szó-
készlet tanulságaival más vonatkozásban is ki lehetett volna egé-
szíteni, amint erre itt Mészáros Gyula adott példát (NNy.
VIII. 97—109), akkor talán más, gazdagabb és megfelelőbb képét
tudott volna rajzolni az ugor-kor műveltségéről is. A helyzet t. i.
az, hogy a Krisztus születése körüli századokban ép az ugorság
állt az összes finnugor népek közül műveltség tekintetében legelől.
Zsirai azonban a pianabori kultúrának — úgy látszik — még csak
a hírét sem hallotta, mert ő „nyelvtudós”, akinek a méltóságát
talán sértené, ha ilyesmiről még csak tudomást is venne.

Természetesen a magasabbrendű műveltséghez a finnugor
ősnép — valamint az ugorság is — kívülről jutott, ami nemcsak
az archaeológiai emlékeanyagból mutatható ki, hanem a finnugor
nyelvek szókészletéből is. Ebből következik, hogy a finnugor nyelv-
ek ősi közös jövevényszavairól Zsirainak az ősműveltségről szóló
fejezetben kellett volna megemlékeznie. Ő azonban ezekről „Az ősnép
érintkezése idegen népekkel” című fejezetben adott teljesen el-
nagyolt vázlatot, amelyből csak az tűnik ki, hogy jóformán fogalma
sincs az itt szöbakerülő kérdések mibenlétéről. Zsirai ugyanis még
mindig azon gyötrődik, hogy a finnugor és indogermán egyezé-
sek kölcsönzésen alapulnak-e vagy ősrökonságon. Ő — bár igyek-
szik homályosan kifejezni magát — azon felfogás felé hajlik, hogy

a finnugor-indogermán egyezések az indogermán alapnyelvből való kölcsönzésen alapulnak. Ezen feltevés tekintetében azonban a baj kettő; először az, hogy a legprimitívebb nyelvi elemek és szavak egyeznek (pl. a névmástövek vagy ilyen szavak, mint *víz*, *név*), továbbá, hogy jelentős morfológiai egyezések is vannak (pl. az accusativus és az ablativus végződése), végül pedig, hogy a finnugor és indogermán egyezések szinte kivétel nélkül megvannak a szamojéd nyelvcsaládban is. Ilyenformán tehát nem finnugor és indogermán, hanem uráli és indogermán egyezésekről kell beszélni, amit Zsirai mégcsak sejteni sem látszik. Ezek a fontos egyezések pedig a kölcsönzés kényelmes gondolatával már nem intézhetők el. Véletlenről pedig szó sem lehet; a következő egyezések állapíthatók ugyanis meg az indogermán és uráli nyelvek között: 10 névmástő, 27 tőszó és 8 fontos morfológiai egyezés. Ezek alapján ezen kérdés legalaposabb kutatója B. Collinder is arra a megállapításra jutott „Indo-uralisches Sprachgut” című hírneves tanulmányában, hogy ezen egyezések alapján indogermán-uráli ősrökonság teendő fel, amit — úgy látom — az indogermanisták általánosan el is fogadtak. Zsirai azonban Collinder hivatkozott nagyjelentőségű tanulmányát ezen fejezet bibliographiájában mégcsak meg sem említi. Ellenben megemlíti Collinder művei között könyve utolsó fejezetének — teljesen felesleges — tudóstörténetében, ami azt tanúsítja, hogy mégcsak nem is sejtette, hogy Collinder tanulmányában, amelynek a címét valahonnan leírta, miről van szó.

Nem említi meg Zsirai bibliográfiájában az én e tárgykörre vonatkozó „A magyar nép eredete” c. tanulmányomat sem. Ezzel talán büntetni akar engem, amiért rá merészeltem mutatni az ő *jugra*-névmagyarázatának elhibázott voltára. Vagy talán azt hiszi, hogy amiről ő nem akar tudomást venni, az megszűnt már létezni? Ebben azonban szerény véleményem szerint téved. A magam részéről az ő könyvének bibliográfiájából megtanultam, hogy Zsirai a finnugor nyelvtudomány terén elsősorban is mint nekrológok írója tűnt ki (írván ebből a műfajból vagy egy tucatnyit). Írt ezen kívül még egy cikkecskét az *orom* szóról (a bibliográfiában kétszer idézve), még egyet a *merja* névről (kétszer idézve), egy kisebb értekezést az obi-ugor igekötőkről (háromszor idézve) és még egy tanulmánnyá duzzasztott cikket a *jugra* névről (ötször idézve). Biz ez nagyon sovány irodalmi munkásság egy ú. n. szak tudós részéről, és ha Zsirai netán azt hinné, hogy cikkecskéinek számát és tudományos jelentőségét azok ismételt idézgetésével megsokszorozhatta, akkor abban is téved.

Zsirai könyvét remek kiállításban, pompás illusztrációkkal az Akadémia adta ki. Kár, hogy belső értéke nem felel meg egészen a díszes köntösnek...

Moór Elemér.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

X. ÉVF.

1938. ÁPR.-DEC.

4—12. FÜZET

A nomádpásztorkodás életformája

1.

A magyarság őstörténetével foglalkozó minden könyv és tanulmány megemlékezik többek között a magyarok *nomád pásztorkodó* vagy *lovas-nomád* életmódjáról. Történeti kútforrásaink is minden kétséget kizáróan bizonyítják azt, hogy a honfoglaláselőtti magyarság ú. n. *nomádpásztorkodó* életmódot folytatott. Közismertek és sokszor idézettek Ibn-Roszteh, Gurdêzî és El-Bekrî egykorú keleti írók erre vonatkozó adatai.

Abban tehát minden tudósunk egyetért, hogy őseink élete az etelközi, a levediai és a kubánvidéki hazában ú. n. lovas nomád-pásztorkodó gazdasági berendezésű volt, de már abban, hogy milyen volt ez a gazdasági berendezés, eltérnek a vélemények és legtöbbször helytelenül is magyarázzák, valószínűleg azért, mert nincsenek tisztában azzal, hogy tulajdonképpen mi is az a nomádpásztorkodás.

Ennek a bizonytalanságnak, illetőleg tájékozatlanságnak következménye azután az a sok tekintetben felületes magyarázat és téves felfogás, amely az ősmagyarok életviszonyainak leírása közben lépten-nyomon felbukkant és sajnos még a legújabb időben is előfordul. Ha mindazok, akik e kérdéssel foglalkoztak, ismerték volna ennek a nomád pásztorkodásnak kifejlődését és pontos menetét, ha tudták volna például, milyen pontosan előírt pályán mozog a nomadizálás, milyen szigorú szabályossággal folyik le az ilyen gazdasági berendezésű népek egész élete, valószínűleg másként írták volna meg némely az ősmagyarokra vonatkozó feltevéseiket is. Akkor pl. nem írták volna még legújabban is azt, hogy a levediai magyarok „az év melegebb felében bemennek a pusztába és *különféle vállalkozásokba* bocsátkoznak”.¹ Vagy azt, hogy „...a *zsákmányolási tevékenység és kereskedelmi terjeszkedés*, amelyen steppe-népeink gazdasági élete nyugodott”,² vagy pedig: „A nomádok, kiknek gazdasági élete *főleg a háborús zsákmányoláson* alapult”.³

Mindazok, akik a magyarok őstörténetével foglalkoztak, vagy elkerülik e kérdés tüzetesebb tárgyalását, vagy egészen egyoldalúan, min-

¹ Századok, LXVII, 272.

² Arch. Hung. XVI. 76.

³ U. o. 78

denki a maga tudománya szemszögéből, tehát a történész történeti alapon, a nyelvész nyelvészeti alapon, magyarázza. *Néprajzi és gazdaságtörténeti* szempontból azonban eddig nem igen vizsgálták meg a honfoglalás előtti magyarság életét, pedig ennek erről az oldalról való tanulmányozása is igen fontos, sőt úgy tetszik bizonyos kérdések megoldására egyedül célravezetőnek látszik. Herman Otto⁴ volt az egyetlen, aki földrajzi, természetrajzi és néprajzi alapon igyekezte ezt a kérdést megvilágítani. Sajnos ki nem elégtő eredménnyel, mert ő ebben inkább a régi, nem mindig megbízható írott forrásokra támaszkodott s figyelmen kívül hagyta a ma is nomadizáló pásztornépek élő példáját.

Egyedül Alföldi András mutatott rá, a húnokról szólva, arra, hogy a nomád pásztornépek „nem voltak primitív ősemberek hordája, mint Nyugaton ma is hiszik; maga a téli és nyári legelők között szabályszerűen végbemenő vándorlása sem volt szeszélyes cigányélet, hanem az... égőv kombinált kihasználása; a zord klíma alatt az egyedüli életlehetőség”.⁵

2

A szaktudósok kis körén kívül álló nagy olvasóközönség a magyarok lovas nomád életének hallatára vagy olvastára valószínűleg egészen hasonló téves képzetet alkot magának a kérdésről, mint amikor azt olvassa, hogy a honfoglaló magyarok sátorban laktak. Mert ilyenkor még a művelt olvasónak is azonnal a cigánysátor jut az eszébe s nem gondol arra (egészen természetesen, mert nem ismeri), hogy milyen tökéletes, pompás ház volt az a rácsos szerkezetű kupolás nemezhajlék, amelyben a magyarok akkor laktak.⁶ Nem is csodálkozhatunk tehát azon, hogy ha az emberek, hallván a magyarok lovas *nomád* életéről, rögtön ne gondoljanak a nomadizáló cigányokra (amihez a sátorlakás ténye is hozzájárul), vagy pedig a nomadizáló balkáni juhpásztorokra, albánokra, kucóóláhokra. Pedig a cigányok és a balkáni pásztrok nomadizálásának semmi, de semmi köze, de még a legkisebb vonatkozása sincsen a lovas nomád-pásztorkodás életformájához.

De nem csak a tájékozatlan nagyközönség, hanem még a kérdéssel tudományosan foglalkozók is sokszor tájékozatlanok a nomád-pásztorkodás kérdésében. Csak ezzel magyarázható az, ha egyesek például tagadják a magyarság *teljes nomádságát* s e helyett azt igyekeznek a köztudatba vinni, hogy az ősmagyarok nem voltak olyan nomádok, mint a húnok, avarok, stb. hanem csak *télnomádok* voltak.⁷

⁴ A magyarok nagy ősfoglalkozása.

⁵ Magyarország és a római birodalom, 1934, 48—49.

⁶ V. ö. Cs. Sebestyén Károly, Milyen házban laktak a honfoglaló magyarok. Napkelet, 1926, 692.

⁷ Győrfi István, Buvár. I, 470.

Ennek az állításnak nézeteim szerint érzelembeli okai vannak. Az emberek — a cigányokra és a balkáni pásztorokra gondolva — lealacsonyítónak, szégyenletesnek tartják azt, ha a világ arról szerez tudomást, hogy őseink *nomádok* voltak. Mivel pedig ezt egészen letagadni még sem lehet, legalább enyhíteni vélik a szerintük szégyelni való állapotot azzal, hogy a magyarokat *félnomádokká* teszik. Nem tudván azt, hogy éppen ezzel a meghatározással helyezik őseinket egy a teljes nomádságnál sokkal mélyebben fekvő kultúrászínvonalra. Tehát éppen ellenkező célt érnek el vele.

Ugyanide ebbe az eszmekörbe tartozik, mint látni fogjuk, az a másik újabban felmerült tudományos érvelés is, hogy a honfoglalás előtti magyarok már azért sem lehettek *teljes nomádok*, mert hisz régi források tanúsága szerint szántóföldjeik is voltak, tehát *földműveléssel* is foglalkoztak. Ezt is csak azért kell így hangsúlyozni, hogy a világ szeme előtt előkelőbb színben, műveltebb mezben mutassák őshazabeli elődeinket.

Végül még egy ilyen tudományos tévedésre kell itt rámutatnunk. Egészen hamis képet ad ugyanis az, aki szembeállítja egymással a „*rabló nomád magyar*” és a „magas műveltségű *békés földművelő* bolgár-török” népet. Mert ha már *nomád*, akkor ne *békés* pásztor, hanem *harcias rabló* legyen a magyar, ez legalább valami romantikus fényt ad neki. Sajnos ez a rablási szenvedély és harcias erény is sok zavart okozott már — nem a közönségénél — hanem a vele foglalkozó tudományos körökben.

Ez mind azért van, mert nemcsak ebben a mi külön kérdésünkben, hanem általában a különféle tudományágakban is állandóan visszatérő hibát követnek el azzal, hogy a messze múltban megtörtént események vagy állapotok értékelését vagy a múltból fennmaradt tárgyak, nyelvi v. szellemi emlékek eredetét, keletkezését, használatát, értékét, a mai érték megállapító eszközökkel mérik. Már az is nagy hiba (amelyről azonban Németországban már kezdenek leszokni), hogy a népvándorlaskor népeinek kultúráját mindig az európai középtengermelléki klasszikus népek kultúrájához mérik. De még nagyobb hibát követnek el azok, akik mai értékmérővel mérik, vagyis a honfoglaló magyarság gazdasági állapotáról vagy műveltségéről írván, ezt nem az akkori és egyazon kultúrkörhöz tartozó népekéhez, hanem a mai állapotokhoz hasonlítva értékelik. Egészen bizonyos, hogy a honfoglaláskora előtt s még azután is egy ideig nomadizálva élő magyaroknak ugyanolyan volt az életmódjuk, amint amilyen ma is az Ázsiában nomadizáló népeké. Lássuk tehát ezt kissé közelebbről, főleg pedig ennek az akkori viszonyokhoz képest értékes vagy értéktelen voltát.

3.

Alaposan meg akarván vizsgálni ezt a kérdést, lássuk előbb a *nomádpásztorokodás*, vagy másként *pásztornomadizmus* keletkezését és kifejlődését.

Mivel a pásztornomadizmus olyan gazdasági forma, mely a állattenyésztésen alapul, ezért a kifejlett nomád-pásztorokodást mindenesetre az egyhelyben való állattenyésztés előzte meg. Miután pedig lehetetlennek látszik, hogy az ú. n. vadászó népek lettek volna a nyájállatok első tenyésztői, fel kell tételeznünk, hogy csakis növénytermelő népek lehettek az első állattenyésztők. Már a vadászó és az állattenyésztő népeknek elvileg igen különböző lelki beállítása is általában ellentmond annak, hogy a pásztornomadizmus a vadászatból fejlődött volna ki. Valószínűleg olyan növénytermelő gazdálkodásból fejlődött, ahol már volt apróállattartás, tehát ú. n. kapás-gazdálkodásból. A nagyobb állat tenyésztése eleinte csak a juhra és a kecskére terjedt ki. Ezekből a növénytermelő, aprójószágartató népekből azután lassanként elváltak azon néprészek, melyek a nagyobb nyájak őrzésével voltak megbízva. Mivel t. i. mindig távolabbi és távolabbi legelőterületeket kellett felkeresniök, végül elszakadtak, gazdaságilag önállósultak. Így keletkezett az a sajátos gazdaságforma, melyet *nomád pásztorkodásnak* szoktunk nevezni. Középázsia népei, amelyek ezt a gazdaságformát átvették, később más állatokat is, *lovat, szamarat, tevé* és *szarvasmarhát*, északon *rénsszarvas*t is tenyésztés alá vettek, mert csak ezekkel a teherhordó-, lovagló- és kocsihúzó-állatokkal tudták az óriási terjedelmű steppevidéket uralni. Ez a pásztornomadizmus Középázsia nyugati részein fejlődött ki s onnan terjedt el előbb az ázsiai steppeterületekre, majd Európa keleti és Afrika északi és északkeleti vidékeire is.

A nagyobb állatok tenyésztésének még a legegyszerűbb módja is bizonyos feltételeken alapul és bizonyos szabályok betartását kívánja meg. Az állatok jóléte és fejlődése ugyanis a tápláléktól és a víztől függ. Szarvasmarhának pl. vízben bő gazdag legelő kell, tenyésztése tehát általában termékeny nagy folyóvölgyekben (Duna, Tisza, Maros) vagy dús hegyi legelőkön (Székelyföld) lehetséges. A többi fent felsorolt állat megelégszik gyengébb és gyérebbsen növényzettel is. Tenyésztésük tehát a steppén is sikerül. A legelő azonban a fű letelelése folytán bizonyos idő múlva kimerül, még pedig annál gyorsabban, minél nagyobb a rajta legelésző nyáj. Ezért át kell terelni a nyájakat más területre. Termékeny vidékeken közel lehet egy más legelőterület, de ott ahol nagy terméketlen földterületek vannak a termékeny legelőóázisok között, messzire fekszenek az alkalmas legelők egymástól. Mivel azonban idővel az összes legelők egymásután kimerülnek, állandóan változtatni kell a nyájak helyét, tehát vándorolni kell.

A nyájaknak és velük együtt a nyájtartóknak ilyen ide-oda vándorlása azonban korántsem céltalan kóborlás, hanem mindig bizonyos meghatározott területen belül történik. Az állattenyésztő nép kénytelen a nyájak körében lakni, mert azokat folyton gondozni kell. Pásztorok keltenek, akik a nyájat összetartják, itatják, új legelőre terelik, a tejet,

gyapjút összegyűjtik, s akik az állatokat megvédik vadállatok és rablók ellen. Egy-két napi távolságra el lehet terelni az állatokat a lakóhelytől, nagyobb távolság azonban megnehezíti, sőt lehetetlenné teszi az okszerű gazdálkodást. Tehát a nyájtulajdonos család nem lakhatik bizonyos távolságon túl a nyájtól. Ezért, ha a nyáj kénytelen újabb legelőre továbbvándorolni, akkor a család vele vonul, együtt vándorol a nyájjal. Ez viszont meghatározza a vándorló nép egész életberendezését, táplálkozását, ruházkodását és lakását, amelyek mind a vándorló életmódhoz alakulnak. Ez tehát a nomádpásztorkodás lényege, amely csak ott keletkezhet és állhat fenn, ahol egy népnek egész gazdálkodása teljesen a nyájállatok tenyésztésére van alapítva.

A vándorlás sikeres keresztülvitelére természetesen pontosan ismerni kell az összes számításba jöhető legelőterületeket, minőségüket és évszakonként való állpotukat. Mert nemcsak az állatok, hanem a család és az egész nép jóléte attól függ, hogy idejében mindig friss és érintetlen legelő területet találjanak. Ezért a nomádgazdálkodás legfontosabb és egyézersmind legnehezebb munkája a nyájakkal való vándorlás.

4.

A vándorlás tavasz elején kezdődik, nem mindenütt egy és ugyanazon a napon, hanem az időjárás változása szerint. A kirgizek pl. április közepén vándorolnak el a téli szállásról. A hosszú tél után beköszöntő tavasz az egyetlen igazán szép időszak a steppén, az igazi boldogság szaka. Csak az a kár, hogy igen rövid ideig tart. Ahogy a melegebb idő elolvasztja a havat, kezd a fű hajtani, nem ugyan pázsitosan, mint nálunk a réten vagy kaszálón, hanem csemókban, de rövid idő alatt magasra nő. A steppevirágok milliói egyszerre nyílnak a langyos tavaszi levegőben, tulipán, ökörfarkkóró, szárfaláb, rekettye, gyöngyvirág, iriszfélék, barna harangvirág, ibolya és csillagfű díszítik ilyenkor a steppe zöld szőnyegét, tarka színpompában. Ezek mellett még sok ürömféle is takarja a földet s pompás friss illatukkal töltik meg a tiszta levegőt. Legszebb és a steppére legjellemzőbb a tulipánfélék sokszínű szőnyege. Uralkodó szín közöttük a piros és a sárga. Nem lehet csodálkozni azon a legmagasabb fokig emelkedő lelkesedésen, amellyel a steppelakók ezt az évről-évre visszatérő természeti csodát köszöntik és fogadják. A nomádok költői beszédének legszebb szava: „Virágzó legelő”. Mindazt, ami kedves nekik, hőseiket, kedvenc lovaikat és a fiatal lányokat, mikor menyasszonyi díszben vannak, virágzó legelőnek mondják.

Amikor a steppe virágzik, akkor kezdődik az esztendő. Némely primitív nomád törzs az időt nem a nap és a hold járása után számítja, hanem a virágzó legelő után. Ha valakinek az életkorát közlik, azt mond-

ják, hogy pl. „hússzor virágzott a legelő az ő születése óta“. A tavaszi kivonulás tehát a nomádok legnagyobb öröme és legfontosabb ünnepnapja.

*

A vándorlás (nomadizálás) üteme mindig a megszállt földterület minőségétől függ és szigorúan meghatározott tervek szerint és tökéletes szabályossággal történik, a téli szállástól kiindulva, ki a nyári szállásokra s onnan vissza a téli szállásra.

Minden családnak megvan a maga pontosan körülhatárolt *téli szállása*, ez tehát egyéni vagy magántulajdon. Ettől a téli szállástól, terjedelmétől és a föld minőségétől függ a nyájak szerencsés áttelelése s ezzel a tulajdonos család jóléte és gazdagsága. A *nyári legelő* ellenben az egész nemzetség közös tulajdona. Minden egyes család ott telepedhet le rajta, ahol akar. Ezért minden egyes család elsőnek szeretne ott lenni a nyári legelőn, hogy a legjobb darabot szállhassa meg. A fenyegető rablóveszedelem miatt azonban nem vándorolhatnak egyenként s ez tehát arra kényszeríti a családokat, hogy együtt vándoroljanak.

Az elindulás előtt előre kiküldött emberek kikeresik a nyári legelőn a legjobb helyet a fejedelem vagy törzsfőnök számára. Miután külön hírvivők tudomást adták az elvonulás napját, először a törzsfőnök vonul el a nyájaival, azután következnek a szűkebb környezetéhez tartozó minden népe s végül a többiek. Az elvonulás előtt való este összeszednek és összecsomagolnak mindent, ha jó az idő, még a jurtot is szétszedik és részeit elcsomagolják. Egy közönséges jurt minden része elfér egy tevére vagy két bikán, nagyobb (fejedelmi v. templom-) jurt anyagát két vagy három tevére viszi.

Legelőször a nyájakat hajtják el. A menet élén, mintegy vezetőül, a kecskék haladnak. Azután következnek a juhok, a lovak s végül a szarvasmarhák. A nyájakat vándorlás alatt a család felnőtt fiai, legények és szolgák gondozzák. Minden egyes nyáj külön útvonalon halad, ott ahol az állatfajnak megfelelő táplálék található. A vándorló menetet bezárja a tevekaraván, mely a család minden ingó vagyonát viszi, a hajléktól kezdve az utolsó ruhadarabig.

A menetben a tevék egyes sorban haladnak, egyik a másik után, egymáshoz kötözve. A lakásberendezést vivő tevekaravánt mindig az első feleség vezeti, aki lovon ül a menet élén, s a vezérteve orrkarikáján áthúzott kötelet fogja. A család nő tagjai és a gyerekek ezzel a csapattal utaznak, ló- vagy teveháton, az apró gyerekek a tevék oldalára erősített kosarakban. A férfiak közül csupán a szükséges védőkíséret tartózkodik a tevekaraván körül.

Ezen a napon az asszonyok és leányok legszebb ünnepelő ruhájukat veszik fel az útra, felcicomázzák magukat s ahol szokásos, kifestik magu-

kat. A lovakra, tevékre színes takarókat, szőnyegeket borítanak s színes szalagokkal díszítik a szerszámjukat.

A férfiak közül azok, akik nincsenek a nyájak terelésével és őrzésével elfoglalva, a munka legkönnyebb részét veszik ki. Csupán azt mondják meg a karaván vezetőjének, hogy merre felé kell menni s meddig, azután gyorsan előrelovagolnak messzire s arra alkalmas helyen leheverednek, beszélgetve bevárják a karaván megérkezését. Ha lehet, útközben vadászattal szórakoznak. Ha azonban rosszak az utak, vagy rossz idő köszönt a karavánra, akkor a férfiak is az övéik mellett maradnak s gondoskodnak a teherhordó állatokról; segítenek, ha valamelyik állat elesik vagy megakad a sárban, vízben. Ezenkívül ségedkeznek megérkezéskor a leszedésnél, megtisztítják a kutakat s összekeresik a tüzelőanyagot.

Ahogy megérkeznek az első, előre kiszemelt alkalmas legelő területre, megállapodik a karaván, az állatokat széthajtják minden fajtát külön-külön csoportban, s felállítják a lakóházakat, a jurtokat. Egy-egy jurt fellátására körülbelül egy órai idő kell, így tehát elég gyorsan együtt van az első nyári állomás tanyája vagy „faluja”. És itt most jó ideig, a szerint hogy milyen minőségű a terület füve, vagy mekkora területű ez a legelő, néhány hétig, esetleg csupán néhány napig egy helyben maradnak: a nyájak is, az emberek is a jurtos aulban. Ha aztán kimerült a terület táplálékanyaga, azaz lelegelték a fűvet teljesen, akkor tovább vándorolnak a következő legelőterületig, a második állomáshelyre.

5.

Közben azonban elmúlik a tavasz, túlgyorsan, gyorsabban mint máshol. Az egész steppe, mely néhány hét vagy nap előtt még szinte paradicsombeli virágos kert volt, tavasz elmúltával szinte hirtelen valóságos sivataggá válik és, sajnos, az egész nyár folyamán ilyen is marad. A virágok és növények virágzása ugyanis gyorsan elmúlik s akkor a táj egyszerre fakóvá és barnaszínűvé válik, csak a keserű ürömfélék burjánzanak még egy ideig a zöld szín különféle árnyalataiban. Kevés szalmavirág vagy bogáncs adja ezentúl a steppe állandó, de gyér díszét. Mert a nap melege nagy súllyal nehezedik a természetre s kiszárit a földből minden csepp nedvességet; amely növényben nincsen elég szívósság, az elszárad és szomjan hal. Nem mintha a föld magában véve terméketlen volna. A déloroszországi steppe általában többnyire agyagos, sőt helyenként humuszréteg is borítja, de elvétve akad benne homókos terület is. Más éghajlati viszonyok mellett ez a föld is bizonyára igen termékeny volna. Hiányzik itt legnagyobb részén minden növényzet életető eleme, a víz. Hiányzik a víz a talaj mélységében is, mert a télen esett hó mindig túl hamar elolvad, a vize túl gyorsan elfolyik a legközelebbi folyóba.

A délorosz steppe folyórendszereinek nagy hiánya éppen az, hogy hiányzik a vizet tároló mellékágak sokasága.

Nyáron az ég a legtisztább kék színben pompázik, a legkisebb felhőcske sem látszik az égbolton s a nap kegyetlen szigorúsággal küldi le mindent felperzselő tűzsugarait a szomszias földre. Reszketve áll a levegő a száraz mező felett a hőségben s igen gyakran mutatja a láthatáron a *délitől* csalfa képeit: friss folyóvizet, fák szegélyezte tavakat... Mély csend honol a puszta felett, mert nappal minden állat elbújik a föld nyílásaiba, szakadékokba, bokrok aljába.

Mint a homoksivatagnak úgy megvannak a steppének is a maga *odzsái*. Ezek olyan talajsüppedéseken, bémélyedéseken keletkeznek, amelyekről a téli hó leve nem tud lefolyni, hanem kénytelen a földbe szívárogni. Itt gyakran keletkeznek kisebb források is. Az ilyen aránylag vízben bő helyeken a nyár folyamán is van zöldelő növényzet s az itt termő steppefű kitűnő minőségű és igen kedvelt tápláléka a nyájaknak.

A nyári hőséget csak rövid időre szakítják meg a *zivatarok*, de hatásuk igen csekély. Ahogyan az olvadó hótömegek vize gyorsan lefolyik a keményre fagyott altalajról, anélkül hogy abba belehatolna, éppen így folyik le a nyári zivatarok vize is hatástalanul a kőkeményre száradt talajról. A lefolyó víznek nincs ideje, hogy a kiszáradt földet megpuhítsa s így belehatoljon. A steppe ezért zivatar után is kiaszott és kiégett marad mint volt előtte, csupán a levegő hűl le ilyenkor valamennyire néhány órára vagy egy-két napra.

A nyári legelőn való vándorlás aszerint történik, hogy milyen nagyok az egyes, egymástól kisebb-nagyobb távolságban fekvő legelő területek. A steppe ugyanis nem végnélküli egyforma pázsitmező, hanem keskenyebb-szélesebb homokos, terméketlen sávoktól megszakított különféle nagyságú füves területekből áll. A nyáj addig marad egy helyen, amíg felélte az egész fűvet, ami eltarthat néhány napig, de eltarthat néha hetekig is. E szerint a család napokat, sőt heteket tölthet el egy-egy helyen, amíg tovább vonul a következő kút vagy folyó közelében levő fűterületig. Minél gazdagabb és dúsabb a legelő, annál lassabb az előrehaladás. Eleinte lassabb ütemben megy a vándorlás, mert akkor még sok és dús a fű, de később a nyár előrehaladásával mind gyorsabb lesz az, mind rövidebb ideig maradhatnak egy helyben.

Végre körülbelül augusztus közepe táján elérik a nyári szállás legtávolabbi, legtöbbnyire egyszersmind legészakibb pontját, ahonnan vissza kell fordulni. Augusztus közepe táján tehát visszafordulnak s akkor ugyanolyan körülmények között, legtöbbször ugyanazon az úton és ugyanazon kútak érintésével történik a visszavándorlás a téli szállás felé, ahová rendszeren november elejére érnek.

6.

A *téli szállás* helyét nagy gonddal és körültekintéssel kell kiválasztani. Rendes körülmények között mindig a vándorlási területnek legdélebbre fekvő pontját választják téli szállásnak, ha az egyéb körülmények is megfelelőek. Feltétlenül víz mellett kell e helynek feküdni, folyó vagy tenger partján, nemcsak az állatok itatása miatt, hanem azért is, mert a víz mellett vannak rendszeren olyan védettebb helyek, ahol magas partoldalak, sűrűbb bokrok, főleg nádasok némi védelmet nyújtanak a téli szelek ellen. Ezek a vízmenti helyek ezenkívül mindig adnak némi táplálékot az állatoknak, már azért is, mert nyáron egyebütt legeltetvén, ezzel kimélték a téli szállás legelőjét. A délre fekvő területeken rövidebb ideig tart a tél, vékonyabb a hótakaró s a hó rövidebb ideig fekszik a földön, mint az északabbra fekvő vidékeken. A tavasz is korábban köszönt be itt. A Volga alsó folyása mellett élő kalmüköknök nevezett mongolok a téli időre lehúzódnak a Káspi-tenger partiának nádasaj közé, régebben levonultak a Kuma folyótól délre fekvő hómentes steppére (a magyarok Kubán-vidéke), amelyet ma a kara-nogaiak bírnak.

Ezek ismeretében talán érthetővé válnak Ibn-Rosztah és Gurdêzî sokat idézett adatai, amelyek szerint a magyarok télvíz idején a folyókhoz húzódnak s a tópartjain töltik el. De nem a halászat kedvéért, ahogy ők mondják, hanem a nyájaik megélhetése miatt.

*

A nomád pásztornépek legnagyobb ellensége a *tél*. A steppe télen kimondhatatlanul hideg, sivar és néma, fehér a végtelenségig. A téli éjszák derültek és zimankósak. Jaj annak, aki egymagában kimerészkedik a félelmetes fehér végtelenségbe. Sehol út, semmi iránytűmutató jel; aki eltéved, azt elnyeli a fehér némaság.

A *téli szállás* nem jelent nyugalmat és pihenést a nomádok számára. Ellenkezőleg, a tél a végtelen gond és aggodalom, a nyomorúság évszaka. Már egymagában az, hogy a szabad levegőhöz és szabad mozgáshoz szokott nép most kénytelen hosszú hónapokig összezsúfolva egy helyen élni, hozzá még a féltettebb apró állattal együtt a jurtban, a mindjobban felhalmozódó tisztátalanságban, ez mind azt mutatja, milyen kényszeredett és barátságtalan lehet a nomádok téli élete.

A téli legelő veszedelmei nagyok és mindig kiszámíthatatlanok. Ha például néhány langyos napon megolvad a hó felső rétege s egy rákövetkező hirtelen fagy jégkérget fagyaszt a hóra, akkor ez a legnagyobb veszedelmét jelenti állatra, emberre egyaránt. A havas téli legelőre ugyanis elsőnek a lovakat küldik ki, hogy erős patájukkal elkaparják a havat, mert a tevék, juhok és kecskék erre képtelenek. A lovak után küldik aztán a többi állatot, az így felfedett száraz fű lelegelésére. Ha azonban jég-

takaró borítja a földet, még a lovak sem bírják azt áttörni és a fűvet szabaddá tenni. Ilyenkor megesisik, hogy napokig, sőt hetekig minden táplálék nélkül maradnak az állatok, lesoványodnak s ha sokáig tart ez az állapot, végül elpusztulnak. Egyetlen segítség ilyenkor a gyors elvándorlás. Olyan területre kell átköltözködni, ahol nem volt fagy, feltéve, ha az ottani birtokosok ezt megengedik.

De nem ez az egyetlen téli csapás. A sok egyéb téli nyomorúságot szaporítják és tetézik még a hírhedt *téli hóviharok* is. A steppevihar lényegesen különbözik a más országok szeleitől s leginkább a tengeri viharokhoz hasonlítható. A szél az óriási sík területen nem találván ellenállást, mindent megmozdít s maga előtt hajt. A hó ilyenkor helyenként magasra torlódik, más helyen a vihar mennydörgésszerű morajjal kergeti a havat forgószél módjára végig a steppén. Különösen veszélyes a hóförgeteg a nyájakra. Ha az állatokat nem hajtják idejében biztos helyre, védett folyó völgybe, partoldalba, elpusztulhat az egész állatállomány. A juhok ilyenkor összebújnak egy csomóba, a hó belepi őket s végül megfagynak. A szarvasmarha elszalad a szél irányában addig, amíg a kimerüléstől, a hidegtől és az éhségtől megdöglik, vagy a hóban megfullad. A lovak nem mennek szél irányában mint a marha, hanem tágra nyitott orrlyukakkal a szél ellen szaladnak, a ménes tulajdonosai gyakran száz és száz kilométernyire találják meg. Bizonyos, hogy ilyenkor sok ló elpusztul.

Ez a téli vihar rendszeren három napig tart, még pedig úgy, hogy az első 24 órában a hó és a szél egyaránt és egyfolytában tombol. Azután eláll, de 3—6—12 óra múlva gyengülő erővel, megismétlődik. Sokszor egyetlenegy éjszakai hóvihar alatt ezrével pusztulnak el az állatok. Egy-egy vagyonos nomád máról-holnapra szegény emberré lehet. Humboldt mondja, hogy 1827-ben a Saratov-steppén egyetlen *buran* 10,500 fét, 280,000 lovat, 13,000 marhát és egymillió juhot pusztított el. A nomádok ez ellen alig védekeznek, eszükbe sem jut, hogy ezen segíteni is lehetne. Legtöbbször egykedvűen nézik és Isten elháríthatatlan csapásának tekintik az ilyen eseteket. Nem gondoskodnak téli élelemről, szénáról, egyébről, nem készítenek téli hajlékokat az állatoknak, még a fában gazdagabb vidékeken sem.

7.

Az állatok téli pusztulása sohasem egyenletes, azaz nem egyformán éri az egyes családokat vagy törzsekét. Előfordul, hogy egy-egy családnak vagy törzsnek minden állatja elpusztul. Az ilyen szerencsétlen családnak két lehetősége van arra, hogy életét tovább fentarthassa. Az első és legtermészetesebb, újabb nyáj szerzése. Erre is két lehetőség van, vagy a *kölcsönkérés*, vagy a *rablás*. Mindakettő általános szokás a nomádok között. Az egyik mód kockázatos, a másik veszedelmes. Állatot a gazdagabb vagy szerencsésebb törzsbeliék adnak kölcsön, általában száz százalék

kamatra. Ez úgy értendő, hogy ha a jövő évben nem tudja visszaadni a kölcsönkért állatot, akkor a következő évben kettőt, még egy év múlva négyet tartozik adni. Csak rendkívül kedvező időjárás esetén és kitűnő legelőn lehet eleget tenni ennek az uzsorának, azért kockázatos vállalkozás. Ha t. i. nem sikerül, az adósság fejében beállhat szolgának a hitelezőjéhez. A második mód, a *rablás* nem mindig sikerül és mindig életveszéllyel jár. A kirgizek *barantának* nevezik ezt a rablást, amelyet mindig a rokonok és barátok segítségével hajtanak végre. De sohasem a saját törzsből, hanem mindig valamely szomszédos, lehetőleg ellenséges törzs állatai közül rabolnak. Éjjel ütnek rajta a nyájon s elhajtának belőle annyit, amennyit bírnak. De ha a tulajdonos pásztorai túlsúlyban vannak, balul üthet ki ez a „szerzés”.

Ezzel kapcsolatban meg kell említeni azt a (különben másutt nem ismertetett) szokást, amelyet Paillas említ.⁸ A volgai kalmüköknél ősrégi szokás volt, hogy ha valamely tulajdonos nyája elérte a 10.000-es számot, meg volt engedve bárkinek büntetlenül a nyájából való rablás. Az állatrablásnak ezt a finomabb fajtáját *doptolcho*-nak hívták. Csak túlásba nem volt szabad a dolgot vinni. A kirgizeknél is szokásban van.

Ha tehát sem az egyik sem a másik mód szerint nem sikerül állatot szerezni, akkor nem marad más hátra, nincs más mentség, mint *áttérni a földművelésre*. Ezzel azonban együttjár a szabad életről való lemondás, pedig ezt szereti és becsüli legtöbbször minden nomád.

A legtöbb nomádpásztornép tudvalevőleg az állattenyésztés mellett némi földművelést is folytat, amelyben egy kevés szemes terményt, főleg kölest termelnek. Ebből készül a „kenyerük”, legfontosabb növényi táplálékuk; levesnek vagy kásának főzve eszik. Piritva elteszik téli szükségletre és úti élelemnek. Földjeik mindig a téli szállás közelében fekszenek a folyópartokon. Tavasszal, mielőtt elköltöznének a nyári szállásokra, megműveltetik a földeket, nyáron át pedig amíg a család távol van, azok a nyájukat vesztett elszegényedett emberek, akik szolgákká szegődtek hozzájuk, gondozzák, esetleg öntözik a vetéseket, akik e célból ott maradtak s a közelben laknak, „földhöz kötött” hajlékokban, putrikban, gunyhókban. Ősszel ugyanezek az emberek learatják a termést, kicsépelik és elrejtik földalatti vermekbe.

Abból a körülményből, hogy az *aratni(?) árpa, búza, borsó, eke, kéve, öröl, sarló(?) szérű(?)* és *tarló(?)* szavaink török jövevények, arra lehet következtetni, hogy a nomádpásztor magyarok földművelő szolgálai törökök voltak.

A nyájavesztett szegény nomád tehát utolsó mentségként áll be valamelyik gazdag törzsbeliéhez s annak műveli a földjét. Állatot itt nem tarthat, mert a téli szállás egész környéke egyéni birtok s ott nem en-

⁸ Sammlungen, (1801), II. 431.

gedik meg a nyári legeltetést. A földművelés tehát a nomádok szemében társadalmi süllyedést jelent.

Még egy fokkal lejjebb süllyednek azok, akik elvándorolnak messzire s ott beállnak napszámos munkásnak a szomszédos népek városaiba, tádzsikokhoz, szártokhoz, özbégekhez. Nyugatturkesztán oázisainak földművelő népei a legkülönbébb népelemek keveredéséből tevődtek össze s ezek legnagyobbrészt csupa ilyen odavetődött elszegényedett lovas nomádok családjából valók.

8.

A steppén nomadizáló népek legfontosabb állatja a *juh*, a *kecske* és a *ló*. A teherhordó *teve*, bár nélkülözhetetlen állatjuk, mégis kényesebb természetű, nehezebb nevelése, és kisebb száma miatt, csak másod sorban jön itt számításba. *Szarvasmarhát* csak vízben bő és dús legelőkön lehet nevelni.

Juhokat roppant nagy tömegekben szoktak tenyészteni. A kirgizeknél nem ritkán előfordul, hogy egy-egy tulajdonosnak 50.000 darab juha van. A nagy számokat az magyarázza, hogy a juh aránylag kevés tejet ad. A tej és a gyapju a fő terméke, azonkívül husa miatt tenyésztik. A durvaszálú gyapjúból készítenek nemez takarókat, zsinórokat és hevedereket, a juh csontjaiból pedig mindenféle eszközt faragnak. Gyomrából víztartó- és tejeseledények készülnek, gereznájából téli ruhák, cserzett bőréből lábbelik s mindenféle más szükséges holmik. A nomád pásztornépek, kivált a kirgizek valóságos szakemberei a bőrművességek.

A juhokkal együtt legelnek a *kecskék*. Vándorlaskor a kecskék haladnak a menet élén. Kevés számú kecskét tenyésztének, a tején kívül a bőrét használják nadrágok készítésére.

A *lónak* megkülönböztetett szerepe van a nomád népeknél. A kisebb testalkatú, jelentéktelen külsejű steppelő igen szívós, igénytelen, kiválóan munkabíró és kitartó. Nem ritkaság a 100—120 kilométernyi út napi munkateljesítménye. Hiszen ezek a népek mindig lóháton ülnek, a legkisebb útra is lovat használnak, sohasem járnak gyalog. Férfi, nő és gyermek egyaránt megüli a lovat. Ez a ló egyformán bírja a nyár perzselő hőségét és a tél negyven fokos hidegét, nyáron három-négy napig tud víz nélkül megenni, télen meg hosszú ideig minden táplálék nélkül is. Télen-nyáron kint van a legelőn, természetes nyájakra osztva, amelyeket egy-egy csödör vezet és védelmez meg a farkasok ellen. Május hónapban elkülönítik a kancákat kéthónapos csikóikkal együtt s a jurtok közelében viszik a legelőre. Itt naponta hatszor-hétszer megiejik. Hisz a sok lovat első sorban a teje miatt tenyésztik. A lótejéből készül ugyanis a közkedvelt *kumis*z nevű nemzeti italuk. S mivel a kumis mennyiségén mérik a tulajdonos vagyonát, kénytelenek minél több lovat nevelni. Nem szabad

elfelejteni azt sem, hogy a fiatal csikó húsa a legfinomabb ünnepi pecsenyét szolgáltatja.

A *teve* is rendkívül fontos állatja a nomád pásztornépek legtöbbszörének. Vándorlaskor ő hordja a jurt és a többi házfelszerelés minden darabját. A tevekancát is megfejtik nyáron át. Nyár elején összegyűjtik a kihulló hosszú szőrét, amelyből fonalat és takarót szőnek. Aránylag azonban csak kevés tevét nevelnek, mert nagyon kényes állat, télen sokat szenved. Lassan szaporodik, sokféle betegségnek van kitéve, és ezért a legdrágább állat. Csak egyes törzsek, bizonyos vidékeken, foglalkoznak külön nagyobb mennyiségű teve nevelésével, ezekből kerülnek ki a középázsiai nagy karavánok teherhordó állatai.

A *szarvasmarha* csak igen kedvező körülmények között nevelhető. A tejen kívül főleg az eke vontatására szolgál, ott ahol földművelést űznek. A nomadizáló magyarok eredetileg valószínűleg sem tevét, sem szarvasmarhát nem neveltek. Ezt mutatja az a körülmény, hogy a *teve* szó is, meg az *ökör, bika, tehén, tulok, tinó, üsző, borjú, köpű, sajt* és *túró* szavak is aránylag késői jövevényszavak nyelvünkben.

9.

A nyájállatok gazdasági kihasználása sokféle. Húst, tejet, bőrt, gyapjút, varráshoz való ideget nyernek az állatokból, száraz trágyájuk tüzelőanyagnak szolgál. Csaknem minden amire szükségük van, az állataikból kerül ki.

Húst nem igen, vagyis nem rendszeresen esznek a nomádok, ami kissé különösnek tetszik állattenyésztő nép részéről. Sajnálják az állatokat levágni, mert a minél nagyobb nyáj, a sok állat mindig társadalmi tekintélyt ad s ezért inkább szaporítani igyekeznek nyájukat, mint apaszítani. Az egészséges és erős állatot már azért is kímélik, mert tejet és gyapjút ad (juh, teve). Egészséges állatot tehát csak kiváló vendég tiszteletére, vagy nagy szükség esetén vágnak. Egyébként csak a túlőreg vagy a beteg állatot vágják le. Ha ez nyáron történik, akkor a húst megszárazítják és elteszik téli szükségletre.

A kalmükök a húst hosszú keskeny csikokra vágják, meleg sósvízbe mártják s vagy a jurt árnyékában a levegőn, vagy bent a jurtban gyenge füst fölött megszárazítják. Ezután apró kockákra vagdalják s bőrzsákokba teszik el, téli szükségletre vagy úti élelemnek.

Itt kell megemlékezni arról a badarságról, amely európaszerte el van terjedve s úgy szól, hogy a magyarok nyéreg alatt puhított húst ettek. S o l y m o s s y Sándor mutatta ki e mende-mondának az eredetét,⁹ de meg is cáfolta végérvényesen ezt a képtelenséget, amely abból kelet-

⁹ Ethnographia, 1921, 120—123.

kezhették, hogy a nomádok úton a nyereg feltevése előtt a feltört hátú ló sebeire lehető vékony szeletekre vágalt nyershúst tesznek, melyet előbb sóval szórnak be, hogy a sebben férgek ne támadhassanak és gyorsabban hegedjen.

A kirgizek leginkább juh- és csikóhúst esznek — ha hozzájutnak. Leginkább télidőben szorulnak a húsevésre, amikor ugyanis kevés vagy semmi tejet nem adnak az állatok. A nomádok, különösen a férfiak, hogy könnyen és főleg olcsón, azaz ingyen, hozzájussanak egy kis húshoz, folyton látogatják egymást. A vendégeskedés révén aztán mindig kapnak húst is.

Különös, hogy például a kirgizeknél, s valószínűleg más nomád pásztornépnél is, még a vadászat sem számít a hústáplálék tekintetében. A vadászatot szórakozásból és kedvtelésből üzik, gyakran szükségből a kártékony állatok (farkas) pusztításáért, vagy prémszerzés céljából, de élelemszerzésért soha. Ezzel szemben, elég különös, hogy a kalmükök megeszik mindenféle állat húsát, melyet más népek nem kedvelnek, pl. a mormotát, ürgét, hódot, borzot, vidrát. Csak a kutya, a róka és a farkas húsát nem eszik meg.

Az állatok kihasználása legfőképen a tej szerzésére van alapítva. A tej a nép legfőbb tápláléka s más alakban is (sajt stb.) fontos ételmicikkük. A nagy zsírtartalmú és igen tápláló juh- és kecsketejet leginkább frissen fogyasztják, de vaját és kemény sajtot is szokták belőle készíteni, téli szükségletre.

A kirgizek a juh-, kecske-, tehén- és tevétejből készítik az *airan* nevű vastag savanyított tejet, amely nyáridőben igen kellemes ízű, szomjoltó ital. A lótejéből tulajdonképpen csak *kumiszt* készítenek. Erre a célra a tejet beleöntik egy nagy bőrsákba s abban egy hosszú fabot segítségével órákon át kavarják és verik; az edényben visszamaradt régi tejmaradék erjedésbe hozza a friss tejet. Az elkészített kumiszt gyorsan el kell fogyasztani, mert az csak néhány óráig áll el. Segítenek ezen a szomszédok, ismerősök, jóbarátok, akik mindig nagy számban jönnek mindenfelől, hogy nagy lakomákon ezt az erősen pezsgő, kellemes ízű, éhséget és szomjúságot egyaránt oltó, azonkívül gyengén részegítő italt, nagy mennyiségben elfogyasszák.

Mongolok és kalmükök *pálinkát* is főznek a tejből. Erre a célra egészen kezdetleges, saját készítésű készüléket használnak. A jurt közepén, a tűz fölé háromlábra állított rézkondér tetejére jól záródó dézsafélét tesznek, néhány facső, egy hűtőedény fából, az egész agyaggal és állati trágyával légmentesen betapasztva és kész a saját külön adómentes kisüst. Készítenek egyszer főtt gyengébb és kétszer főtt erősebb pálinkát.

Bármilyen állatfajra is legyen valamely nomád pásztornép berendezve, *juhokat* mindegyiknek kell nevelni, mert ezekből nyerik a nemez-

készítéshez való *gyapjút*. A juhról nyírják, a tevéről és a kecskéről tépik a szőrt. A jurtot beborító nemeztakarókat, a földre terített és a falra akasztott pokrócokat készítik a meglehetősen durva szálú juhgyapjúból. Azonkívül megfonva ruhaanyagnak is megszövik. A legfinomabb takarók teveszőrből készülnek.

Az állati *bőröket* savanyú tejjel és liszttel cserzik meg. Bőrből készítenek ruhát, sapkát, csizmát, valamint a vándorlás közben nélkülözhetetlen és egyedül alkalmas, mert törhetetlen, edényeket. Azonkívül sokféle más dolog, szíjak, apró tartóedények, szerszám, nyeregrész stb. készülnek bőrből.

Téli ruházatnak természetesen az állatok gyapjas bőre, elsősorban a juhbőr szolgál. Gazdag emberek fényűzésére és női ruházatnak szolgál a nemesebb vadállatok bőre is, amelyeket vagy vadászattal vagy kereskedelem útján szereznek meg.

A nomád állattenyésztő népek csaknem minden életszükségletüket a nyájaik állataiból nyerik: élelmet, ruházatot, lakásnak valót. A feleslegből cserekereskedés útján szerzik be a nélkülözhetetlen növényi táplálékot és a fényűzési cikkeket, újabban persze élvezeti cikkeket, dohányt, teát stb is.

Ez az élet látszólag könnyű és munka nélküli. Az állatok legeltetése ugyanis aránylag kevés munkaerőt igényel s ez a munka a férfiak dolga. Az őrzésnél azonban sokkal nagyobb és fáradtságosabb munka a fejéshez való terelés, maga a fejés és az állatok itatása, ha kútból kell itatni őket. S mivel mindezek a műveletek pontos időhöz vannak kötve, mégis elég fáradtságos és nehéz élet a nomádpásztorkodás. De nem kíván olyan egyforma és egyhangú testi munkát, mint a földművelés. Azonkívül szellemileg is magasabb igényeket támaszt az ember munkaképességével szemben. Ezért fejlődik ki a nomádpásztorok között a bátorság, akarat-erő, büszkeség, önbizalom, szabadság- és vendégszeretet. De ugyanez a forrása más tulajdonságoknak is, a munkakerülésnek, a szomszédos békés parasztság gögös megvetésének, a fosztogatási kedvnek, a kegyetlenségnek és a harcivágynak.

10.

A nomád pásztornépek gazdasági szervezetére igen tanulságos a kirgizek példája, melyet annál is inkább lehet példának venni, mert a kirgizek talán a legtipikusabb nomádok.

A legkisebb gazdasági egység a *család*. A férjnek rendszeren több felesége van, akiket idegen nemzetségektől vásárolt. A háztartás feje ezek között mindig az első feleség, a többi úgyszólván cselédi sorsban, alá van rendelve az első asszonynak. Gazdag emberek több felesége és még több gyermeke van, minden asszony a saját gyerekeivel külön jurtban lakik. Mivel a felnőtt fiuk, ha megházasodnak, az apai aulban maradnak (de kü-

lön. jurtban), a család idővel megnövekszik ú. n. *nagycsaláddá*, amely apajogi és fiúágon való örökösödési joggal alapszik.

Minden vagyonnak a tulajdonosa a család feje. A fiuk, ha megházasodnak, megkapják ugyan örökségüket a nyájak állományából, tehát gazdaságilag önállósulnak, de állatjaik bent maradnak ezért is az apai nyájban. A gazdálkodás a nagycsalád keretén belül tehát közös, azonban a nyájak hozamát, a hasznát minden egyes család külön, saját tetszése szerint használja fel.

A szerencsésebb vagy tekintélyesebb nagycsaládnak különös vonzereje van: gyakran csatlakoznak hozzá más, távolabbi rokonok vagy barátok családjai. Az ilyen aul azután 6—8—10 egyes családból áll, de a vezetés ilyenkor is, mindig a leggazdagabb családot, ill. a család legöregebb férfitagját illeti. Az ilyen nagyobb terjedelmű aul teszi a nagyobb gazdasági egységet. Az egyesített családok közösen legeltetik állatjaikat, együtt vándorolnak és együtt tanyáznak.

A nagycsalád munkafelosztásában a férfiak dolga az egész állatgondozás, az aul és a nyájak biztosítása vadállatok és ellenség ellen. A nők dolga az állati termények összegyűjtése, feldolgozása és hasznosítása; tehát a tejtermékek feldolgozása, a bőrök cserzése, a gyapju megfonása fonállá, ruhaszövet szövése, nemez készítés. A ház és az élelmezés körüli minden munka és a gyermeknevelés. A nők ezek szerint mindig el vannak foglalva, mert ők a férfiak mukaállatai, akiket árúként szoktak vásárolni.

A családtagokon kívül még más gazdasági segéderőket is alkalmaznak a nagycsaládon belül, mert a nomád állattenyésztés sok munkaerőt kíván, annyit, amennyi a családból magából nem telik ki. Férfi munkaerőnek alkalmazzák a szegény árvafiúkat és olyan saját törzsbeli embereket, akik teljesen elszegényedtek. Azonkívül más törzsekből szerzett hadifoglyokat. (Ilyenek lehettek pl. a magyarok török nemzetiségű földművesei is). Vannak ezeken kívül olyan legényemberek, akik olyan szegények, hogy nem tudnak maguknak feleséget vásárolni s így képtelenek saját háztartást alapítani. Női segéderő kerül a rablott leányokból és elszegényedett családok leányaiból, asszonyaiból.

A kirgiz nép rendi szerkezete szerint vannak (vagy voltak) tehát szolgák, köznép és a vagyonos családfők nemessége. A birtokkülönbségek igen erősen és szembetűnően vannak kifejlődve, mert a vagyon az állatnyájakon alapszik. A nagy nyájak gazdagságot jelentenek, a gazdagság pedig tekintélyt és hatalmat szerez. Gazdag emberhez könnyen csatlakoznak a szegényebbek kíséretnek, s ezért a gazdag emberek a szokásjog szerinti főnökkel szemben gyakran bitorolnak vezetés szerepet, az aulban, a nemzetségben, a törzsben. Az ilyen hatalmi versengésből aztán sokszor különféle belső bonyodalmak keletkeznek a nép között.

A nagycsalád felett, nagyobb gazdasági egységként áll a szintén apai örökség jogán felépített *nemzetség*. Ez több egymással rokon nagycsaládból tevődik össze, s egyik tekintélyes öregebb férfi vezetése alatt áll. Több nemzetség együttvéve alkotja a törzset, külön törzsfőnök alatt. Több törzsnek az összességét *hordának* nevezik, amelynek a kán mint örökös vezér a parancsnoka.

Minden törzsnek joga van bizonyos földterületekhez, amelyeken az egyes nemzetségek nyári és téli szállásai vannak. A nyári szállások — tulajdonképeni nomád letelezés felületei — mint fentebb láttuk, az egyes nagycsaládok szabad rendelkezésére állanak, ellenben a téli szállások idővel átmennek a nagycsaládok magántulajdonába. Ezért télen összehúzódnak a nemzetség nagycsaládjai az egymás mellett fekvő szállásokon, nyáron pedig messzire szétszóródnak egymástól, távol fekvő legelőkre. Csak igen kedvező körülmények között, rendkívül dús legelők és sok víz esetében lakik több nagycsalád egymáshoz közel nyáron is. De még a nyári nagy szétagoltság ellenére is igen sűrű az érintkezés az egyes nagycsaládok és nemzetségek között, mert az egyes aulok férfinépe, mint láttuk, sok szabad idő felett rendelkeznek s ezt igen sűrű látogatásokra használják fel.

A férfiaknak ez a szoros összetartása adja meg a lehetőséget arra, hogy egy hatalmas és erélyes ember, a törzset vagy a hordát, dacára időleges szétszórtságának, a legrövidebb idő alatt is hatalmas politikai egységgé fogja össze. Az ilyen összefogás mindenkor erős hatással volt kifelé, különösen a szomszédos békés földművelő népekre, amelyek ezáltal gyakran függőségbe, adófizetési viszonyba, alattvalói sorsba kerültek.

A nomád népeknek ez a fent vázolt rendi és törzsi szervezete, mint látjuk, nem katonai alapokon nyugszik és kezdeményezése nem politikai — ahogy ezt egyes történészeink elképzelték — hanem egyesegyedül gazdasági alapon, a nomádpásztorkodás gazdasági rendjéből fejlődött ki.

11.

A nomádok szeretik a minél nagyobb nyájat, mert az nagyobb jólétet és tekintélyt biztosít. S bár óriási nyájakat nevelnek, mégsem szabad hogy a fák az égisz nőjenek, illetőleg a nyájak túlságosan elszaporodjanak, mert ennek következménye a rendelkezésre álló legelőterület gyors kimerülése. Ha tehát a nyájak különösen kedvező körülmények folytán túlságosan elszaporodnak, szét kell osztani őket. A szétszított részek ezentúl külön-külön legelőket keresnek fel, s ezáltal feloszlik az emberi közösség is.

Minden egyes legelőterületen csak bizonyos számú állat talál megélhetésre, minden egyes nyáj pedig csak bizonyos számú ember részére biztosít kellő megélhetést. Tehát minden családnak és törzsnek szüksége

van bizonyos méretű és minőségű legelőterületre, hogy megélhessen. Ez okból nem lehetnek az emberi közösségek túlnagyok, túlközel sem élhetnek egymáshoz. Egy-egy nomádnép ezért bizonyos számú, messzire szétszórt törzsből vagy csoportból áll, amelyek külön-külön legeltetik az állataikat. A népnek egyes csoportjai csak ott szaporodhatnak nagyobb mértékben, ahol különösen jó legelők találhatók. Ilyen helyeken keletkeznek az ú. n. erős törzsek:

Már most az a kérdés, elég biztos alapon nyugszik-e ez a gazdálkodási mód és az, hogy mekkora embértömeget tud ez eltartani?

Nagyjában és általában elég jó gazdasági alapot ad az állattenyésztésnek ez a módja. Kedvező időben pl. a juhoknál az évi szaporodás 30 százalékra tehető. Az ilyen gyorsan szaporodó birtokállomány nagy jólétet biztosít a tulajdonosoknak. Mégis ennek a kizárólag csakis az állattenyésztésre alapított gazdálkodásnak bizonytalan a jövője. Az állatok sokféle veszedelemnek vannak kitéve. A szokatlan kemény tél vagy túlságosan száraz nyár tönkretetheti a legelőt, ez éhséget jelent az állatoknak. Ilyen esetben sürgősen el kell vándorolni más kedvezőbb vidékre. De bizonytalanná teszi az életüket más is. Mivel a nyári legelő, mint láttuk, köztulajdon, a használat joga mindig az először odaérkező családé. Ugyanez áll a kútak használatára is. Minden család kénytelen tehát azzal számolni, hogy az előre kiszemelt helyet és kútát már másoktól elfoglalva találja. Ezért a férfiak kerülő úton előre lovagolnak, hogy e tekintetben tájékozódjanak. Mert ha elkéstek, más terület után kell nézni, de ezzel már bizonytalanná vált a helyzetük, mert nem lehet előre tudni, hogy az új és ismeretlen területen mennyi időre való táplálék van, milyen minőségű az, s elegendő víz van-e ott. Ez okból szoktak azok az elkeseredett harcok kitörni az egyes törzsek között, ha a régtől használt legelőt egy másik törzstől találja elfoglalva. Ezek a harcok pedig a létért szólnak. A pásztorok, akik a nyájak biztonságáról gondoskodnak, s gyakran kénytelenek fegyvert fogni, hol a vadállatok, hol a rablók ellen, de a jobb legelőért is harcolnak, természetesen bizonyos harcias szellemben élnek. Ebből fejlődött a nomádpásztornépek azon erős fölénye, amellyel a szomszédos földművelő népek felett rendelkeznek. S ebből magyarázható az a körülmény is, hogy ezekből a vándorlegeltetést folytató népekből váltak a világ legkitűnőbb hadseregei; a hunok és mongolok legyőzhetetlen katonái.

*

A középpázsiai török és mongol népeknek a történelem folyamán történt hirtelen és megmagyarázhatatlan hatalomra jutása, felvirágzása és mindent elsöprő ereje, nem csupán egy-egy kiváló vezető egyéniség erélyének és zseniáltságának a következménye, hanem ezzel együtt a nép váratlan gazdasági fellendülése volt az oka. Éppen így volt ez a népek és

hatalmak hirtelen elpusztulásával és eltűnésével is: egy-két gazdasági katasztrófa, az állatállomány hirtelen pusztulása, s vége volt a hatalomnak is.

Tipikus nomádpásztor alapítás volt pl. az egykori Karakitai császárság. Ázsia szívében feküdt, nyugaton az Aral-tó és a Syrdarja, keleten az Altai-hegység és a Gobi-sivatag határolta. Délen a Kuën-hun-hegység választotta el Tibettől. Fővárosa Kasgar volt, a mai Keletturkesztánban. Ez a „császárság“ a belsőázsiai népek vad össze-vissza tolodásában keletkezett, de helyzeti állandóság nélkül volt. A „birodalmat“ az akkor éppen leghatalmasabb nomád törzs fejedelmének jurtja köré lovagolták és rabolták össze. De mert nem volt földhöz kötött, rövid életű volt, eltűnt a történelem színpadáról egy rövid évszázad múlva, anélkül, hogy valamelyes nyomot hagyott volna maga után. Csakúgy, mint számtalan más nomád „birodalom“. Népének is ugyanaz volt a sorsa, mint ama számtalan nép-egyvelegnek, amelyeket a világtörténelem vihára Ázsia nagy szérűjén összesodort és egy idő múlva újra szétűjt.¹⁰

A keleti „birodalmaknak“ lassú gyengülése és hirtelen összeomlása, amit Németh Gyula is felemlít a könyvében,¹¹ szerintem csak azzal magyarázható, hogy egy óriási állatvész vagy rendkívül kemény telek megtizedelik vagy megsemmisítik az állatnyájukat. A gazdasági létalap pusztulásával összeomlik a politikai hatalom is.

Cs. Sebestyén Károly.

A szöveg között idézetten kívül felhasznált irodalom:

- P. S. Pallas, Sammlungen historischer Nachrichten. 1776—1801.
 C. H. Hase, Herrn Nikolaus Rytschkow Tagebuch. 1774.
 P. S. Pallas, Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs. 1776—78.
 J. G. Georgi, Bemerkungen einer Reise im Russischen Reich, 1775.
 „ Beschreibung des Russischen Reiches. 1799.
 „ Russland, 1783.
 H. A. Zwick u. J. G. Schill, Reise von Sarepta. 1827.
 J. G. Sommer, Neustes Gemälde von Asien. 1829.
 Fr. Goebel, Reise in die Steppen des südlichen Russland, 1838.
 Ujfalvy, Das russische Turkestan, Globus, XXXVI, 1879.
 N. v. Prschewalski, Reisen in der Mongolei, 1881.
 „ Reisen in Tibet. 1884.
 E. Hahn, Von der Hacke zum Pflug. 1919.
 F. Krause, Das Wirtschaftsleben der Völker. 1924.
 R. Karutz, Unter Kirgisen und Turkmenen.

¹⁰ I. Barkhausen, Das gelbe Weltreich, 103.

¹¹ I. m. 13.

- H. Lautensach, Laenderkunde 1926.
W. Gerbing, Das Weltbild der Gegenwart. 1926.
E. v. Hartmann, Durch die Steppen Sibiriens. 1933.
R. Krasser, Mongolen, Lamas und Dämonen. 1932.
M. Prawdin, Das Erbe Tschingis-Chans. 1935.
J. Barckhausen, Das gelbe Weltreich. 1935.
H. Haslund-Christensen, Zajagan. 1936.

(Deutscher Auszug). Die Lebensform des Hirtennomadentums. Verifiziert auf Grund der Literatur ein Bild über Lebensform und Wirtschaft des eurasiatischen Hirtennomadentums. Infolge der Unkenntnis dieser sind auch über die Lebensform der alten Ungarn in der Lit. viele unrichtige Ansichten anzutreffen, die berichtigt werden: 1. Nicht Beutezüge und Handel bildeten die Grundlage der Wirtschaft der Steppenvölker und der alten Ungarn. — 2. Die Halbnomaden stehen kulturell und politisch durchaus nicht höher als die Vollnomaden; im Gegenteil. Die alten Ungarn waren aber nicht Halb-, sondern Vollnomaden. — 3. Die Winterlager der Hirtennomaden befinden sich immer in der Nähe von Flüssen, wo es für die Herden auch noch im Winter notdürftige Weiden gibt: auch die Winterlager der alten Ungarn befanden sich nicht des Fischfanges wegen an Flüssen. — 4. Wenn Hirtennomaden irgendwie ihre Herden verlieren, so sind sie oft gezwungen, als Hörigen reicher Stämme Ackerbau zu treiben (die ganze Umgebung des auch für die Landwirtschaft geeigneten Winterlagers befindet sich auch bei Nomaden im Privatbesitz). Und weil eine breite Schicht der Ackerbauterminologie im Ung. türk. Ursprungs ist, so kann sie nur durch türkische Hörigen der alten Ungarn vermittelt worden sein; der Ursprung dieses Hörigentums war vermutlich Kriegsgefangenschaft. — 5. Der nomadische Stamm beruht nicht auf militärischer oder politischer Grundlage, wie sich das einige Historiker vorgestellt haben, sondern er wurzelt einzig und allein in der Wirtschaft der Nomaden. — 6. Entstehung, Aufschwung und plötzlicher Untergang von „Nomadenreichen“ ist in erster Linie durch Gedeihen des Viehbestandes, bzw. durch die manchmal schrecklichen Schäden in der Wirtschaft der Nomaden zu erklären.

A magyar név eredete és a magyar törzsnevek

Németh Gyulának egy jól megokolt feltevése szerint, amelyet ezért mi is elfogadhatunk, a krónikáinkban előkerülő és a hét vezérre vonatkoztatott „hét magyar” kifejezés eredetileg a törzsi szervezetben élő magyarság nemzetneve volt. Szerinte a *hetumoger* elnevezés eredeti értelme ez lett volna: „a Magyar törzs vezetése alatt hét törzből összealakult nép”. Ezt az értelmezést azonban kevésbé fogadhatjuk el, mert a Németh feltételezte szimbolikus tömörséggel semmiféle nyelvben sem fejezik ki magukat az emberek. Az idézett értelemben nem tudunk elképzelni olyan nyelvi kifejezést, aminthogy ilyent Németh sem említ, amelyből lerövidülés, illetve ráértés útján származhatott volna a *hét-magyar* népnév. Ezt a merész értelmezést neki tulajdonkép neovámbérista hitvallása sugalmazta, amelynek legnevezetesebb dogmája szerint a magyarság finnugor nyelve ellenére lényegileg török származású népnek tekinthető. T. i. csak ezen ferde értelmezés mellett állíthatta fel Németh — amint majd látni fogjuk — a honfoglaló magyarság ethnikai összetételére vonatkozólag azt a neovámbérista tantételt, hogy a magyar törzsszövetségben a török eredetű törzsek mellett csak egyetlen ugor származású törzs volt és hogy ilyenformán a magyarság túlnyomó többségében mégis csak a romantikus elképzelések szerint magasabbrendűnek tartott „török faj”-ból származnánk.

Ha azonban a tényekhez akarjuk magunkat tartani és magyarázatunkban nem mythikus elképzelésekhez igazodni, akkor a *hét-magyar* népnévnek is más — világosabb és egyszerűbb — értelme lesz. Erre vonatkozó vizsgálódásainkban abból a közismert tényből indulhatunk ki, hogy törzsszövetségek nevében törököknél és más népeknél is előfordulnak számnévi jelzők. Ilyen esetekben azonban a számnévvél jelzett szónak az értelme természetesen mindig „törzs, nemzetség, rész” egy szóval valami társadalmi vagy politikai egységet jelentő szó; Németh Gyula példáinál maradván török *on-ok* „tíz nyíl” vagyis „tíz törzs”, *Tokuz-oyuz* „kilenc törzs”, *Altı-oyuz* „hat törzs” stb., *Ontört-uruk* „tizennégy nemzetség”, *Altıküsük* „hat rész” stb. Így tehát nagy valószínűséggel tehetjük fel, hogy a *hét-magyar* népnévnek eredeti jelentése szintén „hét törzs” volt. Úgy látszik ezt a kifejezést és ennek értelmét ismerte még Konstantinos Proph. is magyar informátora révén. Konstantinos Proph. t. i. a kabarokon kívül hét magyar törzs-

nek nevét említi, de a törzsek hetes számát olyan módon tudja összehozni, hogy a *Kürt* és a *Gyarmat* törzs nevét egybeírja *Κούρτ-γερμάτου*-nak. Az összes honfoglaláskori magyar törzsek nevei ugyanis, amelyeket Konstantinos felsorolt sokszorosán előkerülnek helynévként; valami *Kürt-Gyarmat* helynevünk azonban nincs, csak *Kürt* van és *Gyarmat* van, ami arra mutat, hogy a két törzs a honfoglalás korában is külön szervezet volt. Középkori krónikáink — amint ismeretes — a törzsneveket már nem említik, de ők is említenek hét törzsfőt, csak hogy a hét név közül az Anonymusnál és Kézainál csak öt név egyezik, kettő-kettő pedig eltér. Ezek szerint az Anonymus és Kézai közösen voltaképpen 9 törzsfőnek a nevét ismerik.¹ Azt hiszem, nem tekinthető teljesen véletlennek az a körülmény, hogy ez a kilences szám teljesen egyezik a törzseknek Konstantinosnál található számával. (Nyolc magyar törzs + egy kabar törzs).

Németh Gyula feltevése szerint a Nyék törzs későbbben csatlakozott volna a magyar törzsszövetséghez. A *Nyék* név ugyanis Németh szerint magyar eredetű elnevezés „határvédő” értelemben; a határvédelem pedig a később csatlakozott törzsek feladata szokott lenni. Sajnos az állítólagos *nyék* közszóra vonatkozó adatok mind gyanúsak; az adatközlők szerint ugyanis ezt a szót az ország különböző vidékein állítólag ma is használja a nép, csak hogy népi szövegből ez a szó még nem került elő és a népnyelv ismerői — akiket eddig megkérdeztem — semmit sem tudnak róla. Ezenkívül eddig még senki sem mutatta ki ezen állítólagos *nyék* szónak valamely finnugor nyelvből a megfelelőjét. Így tehát Németh feltevése mellett valószínűleg csak azt lehet felhozni, hogy Konstantinos a Nyék törzset mindjárt a kabarok törzse után említi. Akármint legyen is, kétségtelennek vehetjük, hogy a magyar törzsszövetség eredetileg hét törzsből állt és hogy legalább egy idegen törzs már a kabarok csatlakozása előtt csatlakozott a magyar törzsszövetséghez.

A *hét-magyar* kifejezésből elvonás útján származhatott a *magyar* népnév olyan korban, mikor e szónak egykori 'törzs' jelentése már el volt avulva, a *hét* számnévi jelző pedig újabb törzsek csatlakozása következtében már értelmét veszítette. Ez már nagyon régen bekövetkezhetett, mert hisz a magyarság

¹ A kilenc nevet bizonyára valami hagyományozott — valószínűleg kötött formájú — szövegből merítették; a kilenc névből két-két néviek elhagyására kétségtelenül a már személyekre vonatkoztatott *hét-magyar* kifejezés készítette őket.

egy töredéke a besenyőktől elszenvedett vereség után keletnek költözött; így tehát a magyar törzsszövetségbe tartozó törzsek száma már a kabarok csatlakozása előtt is nagyobb lehetett nyolcnál. — Megemlíthetjük, hogy „törzs“ jelentésű népnévük török népeknél is vannak; feltehetjük tehát, hogy például a 'törzs' jelentésű *oyuz* népnév is valami hasonló elvonás útján jött létre mint a *magyar* népnév.

De ilyen módon keletkezhetett a *Megyer* törzsnév is a 'törzs' jelentésű *mogyeri* (< **mágyeri*) szóból. Ez előtt ugyanis eredetileg valami jelző állhatott, pl. „nagy“ vagy „első“ vagy valami hasonló. Ez a jelző akkor maradhatott el, amikor a **mágyeri* szó 'törzs' értelmében már nem volt használatos a nyelvben. Konstantinos tanúsága szerint ez a 10. század előtt következett már be, mert hisz ő már *Meyēn*-t ír. Ezt a folyamatot a törzsnévnél az is előmozdithatta, hogy a *Megyer* törzsnév a korán bekövetkezett hangrendi illeszkedés következtében alakilag is különvált a „törzs“ jelentésű egykori közszótól, illetve a népnévtől.

Mivel az előadottak szerint a *magyar* szó eredeti jelentését ismertnek tekinthetjük, arra nézve most már semmiféle kétségünk sem lehet, hogy ez a szó nem valami felemás finn-ugor-török szó, mint Németh gondolja, '*magy* emberek' jelentésben. Ilyen bizarr ötlet különben is csak a neovámbérizmus gondolatkörében keletkezhetett. — Az azonban kétségtelennek látszik számunkra is, hogy a 'törzs' jelentésű *magyar* népnév összetett szó volt: a név második részében ugyanis eredetileg nyílt *e* szerepelt, és így kizártnak tekinthető, hogy a **mágyeri* a **magy* alapszónak származéka volna. Ha pedig a név első része tényleg a vele kifogástalanul egyeztethető vogul *mānši*, *manši* szóval függ össze, amely szó a vogulban a vogulok és osztjakok közös neve, akkor a *magyar* népnévnek eredeti „törzs“ jelentését könnyen megérthetjük. Ebben az esetben ugyanis a második rész aligha lehet más mint a mi *ér* < **er* szavunk, amelynek eredeti jelentése a rokon nyelvek tanúsága szerint „ér“ és „gyökér“ volt.² Vagyis a feltehetőleg „törzs“ jelentésű *magyar* név eredetileg annyit jelentett volna szószereint, mint „*magy*-gyökér“, „*magy-ér*“: hasonló szemlélettel ma is beszélünk egy népnek vagy egy családnak ágairól, így tehát ugyanezt a fogalmat hasonló képies kifejezéssel ma „magyar-

² Azt persze már nem lehet eldönteni, hogy a képies kifejezés alapjául szolgáló szemlélet eredetileg mire vonatkozott: „Wurzel“, „Ader“, „Rinnsal“, egykép tekintetbe jöhet.

ág“-nak mondhatnók. Akármilyen legyen is a vogul *manši* népnév magyar megfelelőjének az eredete, kétségtelen, hogy mint saját-névnek voltaképp „nép“ volt a jelentése, így tehát a **magy-eri* összetételnek tulajdonképeni értelme annyi lehet, mint „nép-ág“.

Németh Gyula a többi hat magyar törzs nevét a törökből származtatta és ennek alapján azt tette fel, hogy ezek eredetileg a Magyar-Megyer törzshöz csatlakozott török törzsek voltak. Németh elmélete szerint tehát a magyar törzsszövetség kilenc törzse közül csupán egyetlen egy volt ugor eredetű, de megjegyzi, hogy „szervezet, alakulási képesség szempontjából a Magyar törzs török, azzá vált már a magyar-bolgár érintkezés első korszakában“, mert hisz szerinte a Magyar törzs is „minden valószínűség szerint“ tartalmazott török etnikai elemeket is. Szóval Németh szerint ugor magyarság jóformán nem volt. És mégis ennek a kis nem-török töredéknek a nyelve győzedelmeskedett volna a Németh szerint műveltség tekintetében is jelentékenyen magasabb színvonalon álló török törzsek nyelvén... Ezt a fejlődést egy teljesen magában álló néptörténeti csodának kellene tekintenünk, mert hisz ez a feltételezett és a magyarság őseinek kinevezett török néparadat a magyar nyelvben 160–200 jövevényszónál egyéb nyomot nem hagyott. Még akkor is hegyeket mozdító hitre van azonban szükség ennek az elméletnek elfogadásához, ha ennek a képtelenségnek legalább némi mértékben való valószínűsítése kedvéért Németh Gyulával Ázsiában — Nyugatsibériában — képzeljük a magyar őshazát. Ő ugyanis az idevonatkozó adatok egyértelmű és világos tanúsága ellenére Ázsiába próbálta áttolni a magyar őshazát, hogy így a törökséggel való érintkezés feltételezhető időköze nagyobb lehessen. Körülbelül 1000 éven át élt volna Németh szerint a magyarság török környezetben, velük a legszorosabb kapcsolatban. Ez mindenesetre csak feltevés; ellenben az tény, hogy a magyarság 1000 éven át szláv népek környezetében élt, de semmiesetre sem olyan szoros kapcsolatban velük, mint a mily bensőségesnek Németh a magyar-török kapcsolatokat képzei. Ennek ellenére a köznyelvben is legalább ötször annyi szláv jövevényszó van, mint amennyi az összes régi török jövevényszavaink száma; ha pedig a nyelvjárásokban szereplő szláv jövevényszavakat is tekintetbe vesszük, akkor azoknak a száma legalább tízszer akkora, mint az összes török jövevényszavaké... Nagyon helyesen jegyezte tehát meg Kettunen Lauri egy a keleti finn né-

pekről szóló előadásában, amelyet a közelmúltban Debrecenben tartott: „Ha a jövevényszavak száma alapján akarunk megállapítani valamit, akkor például a szláv népek lennének a magyarok rokonai, sőt közelebbi rokonai, mint a törökök“ (MNY. XXXIV. 33).³

„A magyar nép eredete“ című tanulmányomban rámutattam arra, hogy a magyarságot még abban az esetben sem lehetne valami elugorosodott török népnek tekinteni, ha a régi magyar törzsnevek — amint ezt Németh tanítja — többségükben csakugyan török eredetűek volnának. Ez ugyanis csak azt jelentené, hogy a magyarok beleilleszkedtek egy meghódított török földműves nép törzsi szervezetébe. Az ugyanis a magyar nyelv régi török jövevényszavaiból egészen világosan kitűnik, hogy azok a törökök, akikkel a régi magyarok közelebbi érintkezésbe kerültek, nem urai voltak az ugor magyaroknak, hanem szolgálói. Ez a megállapítás egyes neovámbéristáinkat különösen megbotránkoztatta, szinte nemzetgyalázásnak érezték, azonban a bizonyító tényeket megcáfolni, vagy az ellenkező felfogásra bizonyítékokat felhozni nem tudtak, úgyhogy ebbe bele kell majd nekik is nyugodniok.⁴

Arra pedig jó néhány példa van, hogy a meghódítottak neve a hódítókra ment át. Így nevezhetik magukat az angolok britteknek; egy meghódított balti népről pedig egy német néprész porosznak nevezi magát, egy másik keltákról bajoroknak, de az észtek is egy kihalt balti nép nevét örökölték. Abból a körülményből azonban — ezt különösen hangsúlyozni kívánom —, hogy idégenek a magyarokat türköknek, onoguroknak, avaroknak vagy hunoknak is nevezték, a magyarság népi összetételére, őstörténetére vonatkozólag semmi sem következik. Az ugyanis a legáltalánosabb jelenség, hogy a szomszédok valamely újonnan megjelent népet egy az illető területen korábban lakott népről neveznek el. Ilyenformán nevezik pl. a litvánok a lengyeleket gótoknak (*gudai*), a németek a román népeket egy kelta törzs nevére *welsch*-eknek, vagy a szláv népeket egy illyr törzs nevére *vend*-eknek (*Winde*) stb.

Az előadottak szerint tehát annak a feltevésnek, néptör-

³ Talán csak a szerkesztő szerderegése következtében kerülhetett bele ez a veszedelmesen forradalmi tanokat tartalmazó cikk a neovámbérizmus központi közlönyébe.

⁴ Néprajzi szempontból ezt Cs. Sebestyén Károly „A nomád pásztorkodás életformája“ című tanulmányában, amely jelen füzetünkben jelent meg, közelebbről is megvilágította; azután erre a kérdésre majd vissza szándékozik még térni a magyarság nomádok földműveléséről szóló a legközelebb megjelenő cikkében is.

téneti akadály a nincs, hogy a magyarok a szolgasorba került törökök törzsi elnevezéseit vették volna át. A szolgasor természetesen csak annyit jelent, hogy ezek a török törzstörödékek végezték el az egyes nomád állattenyésztést folytató magyar törzsek szolgálatában a téli szállásokon, illetve közelükben a földművelési munkálatokat, amint ezt jelen számunkban olvasható tanulmányában Cs. Sebestyén Károly behatóbban is kifejti. Ez tehát az oka annak, hogy a magyarban a földműveléssel kapcsolatos szókészlet jelentősebb része török eredetű. Esetleg ez az alárendelt helyzetben lévő török földműves népelem a besenyők támadása után nem is költözött el nomád állattenyésztést folytató magyar uraival, amint hogy korábbi onogur-bolgár urai elköltözésekor sem csatlakoztak hozzájuk: ezt a magyar nyelv ú. n. bolgár-török jövevényszavai tanúsítják a legvilágosabban.

Abból a körülményből azonban, hogy a magyar törzsnevek török eredetűek is lehetnének, anélkül hogy az illető magyar törzsek ténylegesen is török származásúak lettek volna, még nem következik természetesen, hogy ezek a nevek tényleg is török eredetűek volnának, amint ezt Németh Gyula tanítja. — „A magyar nép eredete“ című tanulmányomban a neovámberistáknak sok mindenféle elméletét és feltevését tettem kritikai vizsgálat tárgyává, az összesekre azonban mégsem kerülhetett sor. Hogy pedig különböző, a magyar őstörténettel kapcsolatos feltevéseiken és elméleteiken, de különösen névmagyarázataikon még mindig bőven akad kivetni való, azt Mészáros Gyulának és magamnak a közelmúltban megjelent több cikkünk is tanúsítja. Ezért, hogy ez alkalommal a magyar törzsnevekre vonatkozólag pótoljam korábbi mulasztásomat, vizsgálat alá veszem a következőkben Németh Gyulának a magyar törzsneveket illető törökös magyarázatait.

*

Konstantinos Porph. a harmadik magyar törzsnek a nevét *Κορυμφεράτων*-nak írta. Amint kifejtettük, ő valószínűleg ez alkalommal azért írt egybe két a jegyzékében egymásután következő törzsnevet, hogy a magyar törzsek hetes számát kihozza, ami megfelelt volna az akkor még világosan értett *hétmagyar* „hét törzs“ népnévnek. Németh Gyula természetesen a törökből magyarázza mindkét törzsnek a nevét, hogy így hibás okoskodással török származásúaknak mondhasa a két törzs tagjait is. Csakhogy öneki már a *Κορυμφ* (= *Kürt*) törzsnév leírásával sem volt szerencséje, mivel azt következetesen

Koupru-nak írta, a MHK-re hivatkozva, ahol azonban *Koupru*-olvasható.⁵ Ez a körülmény már magában is bizalmatlanná tehet bennünket Német névmagyarozatával szemben. Ő ugyanis azt hiszi, hogy a magyar *Kürt* törzsnév valami „hótorlasz” jelentésű török *kürt* szóból származott, s ezt a nevet egy jéniszeji-vidéki ótörök feliratból esetleg kibetűzhető nép nevével azonosítja. Ezen kétes értékű olvasaton alapuló homonymia Németh Gyulának már teljesen elégséges volt messzemenő néptörténeti következtetések levonására. Szerinte ugyanis ez a jéniszeji-vidéki nép a Kaukázus vidékén beolvadt a magyarságba, sőt az ő révükön honosodott meg a magyarság körében a székelyek rovásírása is... A névmagyarozatnál szóabajövő hangtani kérdéseket így intézi el: „A magyar *Kürt* és a török *Kürt* hangtani megfelelésére vö. Gombocz, MSFOu. XXX, 159. l. 35. §.” Az idézett helyen, amelyet természetesen senki sem jut eszébe megnézni, azonban ezt találjuk: „In zwei einsilbigen Wörtern wurde das *ü* schon sehr früh analogisch gedeutet und hat infolgedessen seine ursprüngliche Qualität beibehalten: ung. *szűr*- < **sür*-, vgl. osm. *süz*-; ung. *tűr*- ,falten’, vgl. dsch. *tür*-.” A török *ü*-nek t. i. rendesen ő felel meg a mai magyar nyelvben. Nyilvánvaló ebből, hogy a *Kürt* névnek semmi köze sincs Gombocz idézett példáihoz, mert hisz ebben a névben az *ü*-t röviden ejtjük. Ebben az esetben tehát Németh Gyula, hogy a török magyarázatot kiereszokolja, egy szembeszökő módon hibás analógiára hivatkozott.

Ha ezt a hibás hivatkozást felületességnek vagyunk is hajlandók tekinteni, akkor is rendkívül jellemzőnek mondhatjuk a neovámbérizmus módszereire, aminthogy Németh Gyula a felületességből már Konstantinos névalakjának hibás leírásával is szolgáltatott számunkra egy csinosabb példát. A felületesség azonban egyáltalán nem valami egyéni hiányosság, hanem a neovámbérizmus lényegéhez tartozik, mert hisz más módon egyáltalán nem sikerült volna a magyarságot eltörökösíteni. Már előző cikkeinkben is alkalmunk volt kimutatni, hogy ugyanilyen könnyed felületességek tették lehetővé Németh Gyula számára a hiung-nu és hún nép azonosítását, a *Μουρδιουχος* és *Ἡρὼς* hún személyneveknek, továbbá a *bulgár* népnévnek törökös magyarázatát. De ugyanezt a módszert alkalmazta Melich is, amikor folyóneveinket a bolgár-törökből származtatta, és ugyanígy járt el Zsirai is a *jugra*

⁵ Németh Gyulának erre a balfogására Mészáros Gyula volt szíves figyelmeztetni.

népnév törökös magyarázatánál, vagy Pais Dezső pl. a *Borsu* név magyarázatánál stb. — Németh Gyula a *Kürt* név magyarázata céljából tulajdonképp egyszerűen egybevetette a mai magyar ejtési alakot egy hasonló hangzású török szóval, illetve egy esetleges ótörök népnévvel, amelyről feltette, hogy az említett török szóból származott, mivel az illető ótörök népnév 1200 évvel ezelőtt talán hasonló hangzású volt, mint a mai török szó (az illető ótörök népnév olvasata ugyanis bizonytalan). Ez az a tipikus neovámbérista módszer, amelynek segítségével már eddig is annyi csodás felfedezéssel sikerült — török „testvéreink” irányában — meglepni a magyar közönséget...

A tudományos névmagyarázat szempontjából azonban az első kérdésnek annak kell lennie, hogy mi volt a vizsgálandó m. név eredeti hangalakja. — Ismeretes, hogy *ü* hang a mai magyar nyelvben minden esetben másodlagos; többnyire korábbi *i*-ből származott, néhányszor újabb időben *ö*-ből, és egyes esetekben — úgy látszik — korábbi *ii*-ből. Hogy a *Kürt* helynévben az *ü* nem származott korábbi *ö*-ből, arra nézve semmi kétségünk sem lehet, mert az oklevelekben sohasem írták *Kewrt*-nek. Az *ü*-nek *i*-ből való származása ennél a névnél azonban már tekintetbe jöhetne, mert a régiségben *Kirt* alakok is előkerülnek. Csakhogy az *i* a *Kirt* (> *Kürt*) névalakban az idevonatkozó adatok tanúsága szerint korábbi *ii*-ből származott; Csánkinál például a mai *Kürt*-ök 10 esetben fordulnak elő *Kywert*-nek, *Kiwert*-nek írva. De ugyanígy írták például a mai *fürj* és *füst* szavainkat is; v. ö. *Fyur-zygeth* 1364 (OklSz.), villa *Fyur* 1268, 1297 és később poss. *Fyr* al. nom. *Fyrmonya* (Csánki 3, 499), Franciscus *Fywesthews* 1466; vagy a komárom-megyei *Füss* falu neve az Árpádkorban még *Fyus* (1268) és *Fyvs* (1235 körül) alakban szerepel az oklevelekben. — Meg kell jegyezni, hogy az *ü* hangot, amelyből azután *ö* fejlődött, a régiségben sohasem írják *iu*-val, de természetesen azt az *i* hangot sem, amelyből később *ü* fejlődött. A régi *ii*-ből a mai *ü* valószínűleg úgy fejlődött, hogy az *ii* először a csökkentett nyomatékú *ü* nyomtalan eltűnésével *i*-vé monoftongizálódott, amint régi diftongusaink hasonló fejlődésére számtalan példa van. (L. H o r g e r: MNy. XXIII, 497—502). Az ilyen *i* pedig azután más *i* hangok módjára *ü*-vé labializálódott. Így magyarázhatjuk, hogy az idetartozó szavaknál és neveknél csakhamar *i*-s alakok is előkerülnek.

A felhozottakból nyilvánvaló, hogy a magyar *Kürt* < *Kirt*

< *Kürt* helynév semminemű kapcsolatban sem lehet valami török *Kürt* névvel. A Konstantinos Porphyry. *Κουρτι*-törzsnevével pedig csak abban az esetben, ha feltehetjük, hogy az *üü* diftongus disszimiláció útján korábbi *üü* diftongusból származott; ez utóbbi hangkapcsolatot ugyanis Konstantinos már jelölhette volna *ov*-val (= *u*). És a *Kürt* helynévre vonatkozó névadatok tényleg azt mutatják, hogy az *üü* korábbi *üü*-ből származott. A legrégebb adatokban ugyanis a név nem *Kiurt*-nak hanem *Kurtu*-nak, *Kurt*-nak van írva; pl. a csallóközi Kürt falu először 1138/1329-ben fordul elő *Kurtu* alakban (Knauz I. 93), 1156-ban említik először a komárommegyei Kürt-öt *Kurt* alakban, ugyanígy ugyanabban az évben a nyitrai megyei Nemes-Kürt-öt (Knauz I. 107, 108) is. Az *u* a legrégebb adatokban semmiesetre sem olvasható egyszerűen *ü*-nek, mert *ü*-ből a később *iu*-val, *yw*-vel írott *üü* semmikép sem származhatott volna. A fejlődés megvilágítására legalkalmasabbnak látszanak a komárommegyei Kürt adatai, amelyek Csánki nyomán a következők: *Kurt* 1156, *Kurth* 1339; *Kyurth* 1360; *Kywrth* 1439; *Kirth* 1436; *Kurth* 1485 (az utolsó adatban az *u* már az *i* labializációjából származott *ü*-t jelöli, tehát közvetlen kapcsolatban nincs a legrégebb *Kurt* névalakkal). Ezek szerint a *Kürt* helynévben az *ü* korábbi *üü*-ből származott *üü* > *üü* > *i* > *ü* fejlődéssel. Az *üü* valószínűleg más diftongusokhoz hasonlóan korábbi mássalhangzókapcsolatból származott.⁶ A név eredetét tehát csak ilyen irányban lehetne nyomozni.

A *Κουρτιγεγαύριον* név második része *jërmātu*-nak vagy *gyërmātu*-nak olvasható, és mindenesetre erőltetés nélkül kapcsolatban látszik lenni *Gyarmat* helynevünkkel. — Németh Gyula szerint ez a név a török *jor*- „fárasztani“ ige származéka volna „fáradhatatlan“ jelentésben. A feltételezett török **jor-maty* szóalakot Németh gerundiumnak mondja; azt azonban már nem magyarázza meg, hogy ennek a feltételezett gerundiumnak miképp lehet ép „fáradhatatlan“ a jelentése. Ez a kinyilatkoztatás a hivatkozott bizonyára teljes mértékben kielégítette. Engem azonban nem. Ezért ismét kénytelen voltam Mészáros Gyulához fordulni felvilágosításért ebben a turkológiai kérdésben. Az ő véleménye szerint, amelyet az olvasó a függelékben találhat, Németh Gyula magyarázata turkológiai szempontból elhibázott. A magam részéről azonban meg kell

⁶ Az itt előforduló hangváltozásokat nemcsak disszimilációval, hanem asszimilációval is meg lehetne magyarázni — kettős fejlődés feltevésével; ilyenformán: *üü* > *üü* > *ü* és *üü* > *i* > *ü*. — Az adatok alapján azonban az utóbbi elméleti lehetőség sem látszik valószínűnek.

állapítanom, hogy Németh Gyulának a *Gyarmat* névről adott magyarázata még az esetben is elfogadhatatlan volna, ha turkológiai szempontból nem volna is kifogásolható, amint ezt a következőkben ki akarom fejteni.

A szókezdő *gy-* alapján Németh Gyula azt teszi fel, hogy ez a név bolgártörök eredetű a magyarban és valami **džormaty* névalak átvételéből származott.

Nyelvészeink általában bolgártörök eredetűeknek tartják azon régi török jövevényszavainkat, amelyekben az őstörök szókezdő *j*-nek a magyarban *gy-* felel meg, mivel feltevésük szerint a *gy-* ez esetben csak a feltételezett bolgártörök *dž-* helyettesítéséből származhatott. Okoskodásuk azonban semmikép sem meggyőző, mert hisz több idetartozó szavunk a régiségben még *j*-s szókezdetű volt (pl. *gyász*, *gyárt*, *gyaláz*). Ismeretes ezenkívül az is, hogy a finnugor szókezdő *j*-nek a magyarban *j*-, *gy-* és *o* (hiány) felel meg; mivel pedig az őstörökök szókezdő *j*-nek régi török jövevényszavainkban ugyancsak *j*-, *gy-* és *o* felel meg (az utóbbi az *ír* és *író* szavakban), nem lehet belátni, hogy a *gy-* megfelelés ez utóbbiakban is miért ne volna magyar fejleménynek tekintendő, különösen mikor a *j* > *gy*-változás némelyiküknél kimutathatólag újkori fejlemény. Ezek szerint a szókezdő *gy-* alapján a *Gyarmat* nevet bolgártörök eredetűnek semmikép sem mondhatnánk, még ha a Németh-féle etimológia helyes volna is.

Van azonban Németh magyarázatának néhány más nehézsége is. Ő ugyanis azt teszi fel, hogy a feltételezett bolgártörök név **Gyormata* alakban honosodott meg a magyarban. Ebben az a hiba, hogy a magyarban a legrégebbi török-magyar érintkezések idején az *o* hang még hiányzott, mert hisz a török jövevényszavakban a török *o* hangot következetesen *u*-val helyettesítették, amely *u*-ból azután szabályszerűen *o* fejlődött. Az Árpád-kor elején már volt egy régi *á*-ból fejlődött *o* a magyarban, úgyhogy a szláv jövevényszavakban az *o*-t már nem kellett *u*-val helyettesíteni. Ennek következtében a török *o*-nak már jövevényszavainkban *o*, a szláv *o*-nak pedig *a* felel meg. De a *bor* és *borz* szavaink esetében nyelvemlékek is tanúsítják, hogy a török *o*-nak eredetileg *u* felelt meg a magyarban. — Ez a megállapítás, hogy az *o* hang hiányzott a régi magyar nyelvben, nyelvészeinket talán meglepi, mert Gombocz nyomán mindenki úgy tudta, hogy a magyar hangrendszer már a török-magyar érintkezés idején is megegyezett a már emlékekből is ismert ómagyar hangrendszerrel. Ez a feltevés azonban más

szavakkal azt jelentené, hogy nyelvünk a honfoglalást megelőző négy évszázad alatt semmit sem változott volna, annak ellenére sem, hogy ezen idő alatt nevezetes idegen behatáson ment keresztül. Ilyesmiről szó sem lehet. Persze, ha feladjuk Gom-bocz fikcióját, akkor bolgártörök jövevényszavaink kérdését lényegesen más megvilágításban kell látnunk, amint erről legközelebb részletesebben is fogunk szólni.

Az előadottak alapján tehát a Németh feltételezte bolgártörök névalak legfeljebb *Gyurmatu* alakban honosodhatott volna meg a magyarban. Pedig szerinte a Konstantinosnál olvasható *Gyerma(u)* a feltételezett bolgártörök alak szabályos változata a magyarban. Hogy mire alapítja ezt a kijelentését Németh Gyula, nem tudom. Arra tényleg bőven van példa, hogy *o* — *o* hangsorú szavakból disszimilációval *ě* — *o* hangsorú fejlődött, de hogy egy a Németh feltevésének megfelelő *o* — *á* — *u* hangsorú név miért alakult át „szabályosan“ *ě* — *á* — *u* hangsorúvá, azt belátni nem lehet.

A feltételezett bolgártörök névalak utolsó hangja veláris *y* lett volna, amely hang megvolt még az ómagyarban is. Ezek szerint tehát a feltételezett bolgártörök név magánhangzóinak sora a magyarban eredetileg *u* — *á* — *y* lett volna; hogy ez a hangsor miért alakult volna át *ě* — *á* — *u* hangsorrá, azt megérteni ismét nem lehet.

A baskiroknál a feltételezett bolgártörök névnek megfelelő *Jurmaty* törzsnév mindenesetre megvan (a baskirban az őstörök *o*-ból *u* fejlődött). A felhozottak alapján mégis azt kell mondanunk, hogy a magyar *Gyarmat* esetében csak homonymiáról lehet szó. Az ugyanis nem kétséges, hogy a Konstantinosnál előforduló *Jěrmatu* vagy *Gyěrmatu* névalakból a hangrendi illeszkedés figyelembevételével a *Gyarmat* helynévnek összes alakváltozatai levezethetők; de, amint láttuk, a *Gyěrmatu*-ból a török **Jormaty* vagy **Džormaty* névalakhoz eljutni nem lehet.⁷

A Konstantinosnál említett következő magyar törzsnév *Tapárvov*, amely név nyilván megfelel *Tarján* és *Terény* helyneveinknek. Németh ezt a nevet a mongoleredetű török *tarkan*

⁷ Németh Gyula a Konstantinosnál említett *Ἰουτοζῆς* személynév (Árpád harmadik fiának a neve) törökös értelmezése alapján arra a megállapításra jutott, hogy az Árpádok nemcsak bolgár-törökül értettek, hanem egy *j*-török nyelvet is beszéltek: ez a név ugyanis nem *gy*-vel kezdődik, hanem félreérthetetlenül *j*-vel. A felhozottak szerint ez a következtetés kissé elhamarkodott volt, mégha ez a névmagyarázat helyes volna is, amihez persze szó fér.

~ *tarxan* méltóságnévvel próbálta kapcsolatba hozni, annak a feltevésével, hogy a török *rx*-ből a magyarban *rh*-n keresztül *rj* fejlődött. A magyarázatban alakilag semmi hiba sem volna, ha a nevet már Konstantinos is nem *Tapiánuv*-nak írta volna: a 10. században azonban a magyarban *h* még nem volt, de volt *x*, így tehát a Németh feltételezte hangfejlődés hangtörténeti szempontból kronológiai képtelenség ebben a névben. Így tehát ebben az esetben is egy nagyon is durva homonymiáról van csupán szó.⁸

Az a magyarázat, amelyet Németh a Konstantinos *Tevax* törzsnevével azonosítható *Jenő* helynevünkről ad,⁹ már egyenesen kalandosnak mondható. Ez a név ugyanis szerinte a török *ynak* méltóságnévből származott hangrendi átcsapással, olyanformán, hogy a bolgártörökben a feltételezett **inük* elé *j* járult, a *j* hatása alatt pedig az *i*-ből *ä* fejlődött volna. Ez a sokféle változás azonban mind csak fantázia, amelyre a lehetőséget az a körülmény adta meg Némethnek, hogy a modern (!) csuvasban vannak egyes a feltételezettekhez hasonló hangváltozások. Arról azonban szó sincs, hogy ezek a Németh által feltételezett hangváltozások a magyar nyelv régi török jövevényszavaiban is kimutathatók volnának. Vagyis Németh ebben az esetben is ugyanazzal az anakronisztikus módszerrel bizonyított, amelyet már a *Tarján* név magyarázatánál is megismertünk. Az *ynak* „bizalmas, tanácsadó, miniszter” méltóságnév magashangú párja természetesen egyetlen török nyelvben sincs meg, mégha az alapszónak (az *yna* „mondani” igének) bizonyos származékai tényleg előfordulnak egyes török nyelvekben magashangú alakban is. Ennek az a magyarázata, hogy egy *inük* hangsorú szó az összes török nyelvekben megvan „tehén” jelentésben, így tehát a fejedelem legfőbb tanácsadóját sehol sem nevezhették el Németh feltevése értelmében „tehén”-nek. A „tehén” jelentésű *inük* szó megfelelője megvan a csuvasban

⁸ Amíg Némethnek a *Tarján* név megmagyarozására a török név *x*-s változata látszott legalkalmasabbnak, a Konstantinos említette magyar *Taqarifoş* személynév magyarázatánál már a török méltóságnév *k*-s változatából indult ki: a *-cs* szerinti magyar kicsinyítő képző, a török szóvégi *n*-t pedig valamiképp elnyelte a csalfa körülmény; de erről Németh már nem szól, mert az ilyesmi a neovámbéristák nagyvonalú névmagyarázataiban már szörszálhasogatást jelentene. De jó ez a méltóságnév a *Tárkány* helynevünk megmagyarozására is, sőt „alighanem idetartozik az 1341-ben előforduló possessio Tarhus” is ... Egyszóval ezzel a mongol-török méltóságnévvel a neovámbérista „módszer” szerint minden magyar hely- és személynév értelmezhető, amelyben a *t* és *r* előfordul!

⁹ Esetleg a *Gyanó* helyneveink is idevonhatók, mert ezek is korábbi *Gyēnou*-ból származtak (v. ö. Moór, Westungarn im Mittelalter 86).

is, de megvolt a magyar *ünő* szó tanúsága szerint azoknak a törököknek a nyelvében is, akikkel a magyarok érintkezésben állottak. Így tehát Némethnek a *Jenő* névről adott magyarázata már ezen a körülményen is elbukott, mégha a többi kapcsolatos feltevései — alakilag legalább — kifogástalanok volnának is. Pedig nem azok.

A régi magánhangzós szókezdetet a csuvasban valóban sok esetben *v*-s vagy *j*-s szókezdet váltotta fel. Ez azonban újabb jelenség, aminthogy ennek a magyar nyelv régi török jövevényszavaiban sincs semmi nyoma. Ennek ellenére Németh Gyula azt teszi fel, hogy a magyar *Jenő* név ilyenforma *j*-vel való bővülés útján jutott mai alakjához. Sőt egyetlen (gyanus) csuvas analógia alapján azt is fel kell még tenni, hogy a *ji*-ből *jä*- fejlődött. Ilyen módszerrel természetesen bármely névről be lehet bizonyítani, hogy török eredetű.

Nagyon valószínűnek látszik, hogy Konstantinos *Καρή*-ja a mi *Kér* helynevünknek felel meg. A bizánciak t. i. a nyílt *e*-t tényleg jelölték *α*-val is; a magyar helynevek sorában pedig egy sincs, amelyet *Kéren* kívül Konstantinos magyar törzsnevével kapcsolatba lehetne hozni, már pedig a törzsnevek — úgy látszik — sokszorosán képviselve vannak helyneveink sorában. Németh ezt a nevet török *kär* „roppant nagy, óriás” szóból származtatja. A származtatás ez esetben alakilag kifogástalan, azonban a *kär* szó a törököknél magában, illetve végződés nélkül — úgy látszik — sohasem fordul elő névként; így tehát a *Kér* esetében — egytagú névről lévén szó, aminőknél a homonymia a leggyakoribb —, egyáltalán nem lehetetlen, sőt valószínű, hogy csak véletlen egyezés van a török szó és a magyar törzsnév között. Ezt az egybevetést névmagyarázatnak csak abban az esetben fogadhatnók el, ha a többi magyar törzsnévnek törökös magyarázata legalább alakilag kifogástalannak volna mondható. Erről azonban, amint láttuk, az eddig tárgyalt törzsnevek Németh-féle magyarázatainál szó sem lehet, és amint mindjárt látni fogjuk, elhibázottnak tekintendő a *Keszi* névnek Németh-féle törökös magyarázata is. Hogy pedig a *Kér* névnek Németh-féle magyarázata még turkológiai szempontból is teljesen kétes értékűnek mondható, azt ismét Mészáros Gyulának a függelékben közétett megjegyzései tanúsíthatják.

Valószínűnek látszik, hogy *Kesz*, *Keszi*, *Kesző*, *Keszü* helyneveink annak a törzsnévnek felelnek meg, amelyet Konstantinos *Καρή*-nak írt. Németh ezt a nevet a török *käsäk* „rész,

darab, ág" szó bolgártörök megfelelőjéből, **käsüy*-ből akarja származtatni, amely szó nemzetségnévként a kirgizeknél tényleg előfordul. A hiba ezen magyarázatnál az, hogy a magyar név legrégibb alakja *Kesziy* volt, amely névalak *i* hangja a feltételezett török *Käsüy* név *ü* hangjából semmikép sem származhatott volna. A magyar név második szótagjának eredeti magánhangzóját megőrizték ezen név tót alakváltozatai,¹⁰ továbbá a legrégibb magyar okleveles adat (*Keseih* : *Kescih* helyett, olv. *Kesziy*, 1086/1094/XII. sz.) és végül Konstantinos adata, amely csak valami hallott, *Kesiy* névalak visszaadása lehetett: az *iy* hangzás tekintetében az *ij*-nek felelhetett körülbelül meg és azért Konstantinos *η*-val írhatta (az *η* mindenestre *i*-t jelöl). A *Kesziy* alakváltozatból a név összes későbbi alakváltozatai minden nehézség nélkül levezethetők, míg a Németh feltételezte ősalak a többi alakváltozat megértésére lehetőséget nem ad. Ezért tehát ezen név Németh-féle törökös magyarázata semmikép sem lehet helyes.

Az előadottakból nyilvánvaló, hogy a magyar törzsnevek Németh-féle magyarázatai semmiféle őstörténeti következtetésre nem alkalmasak. Sajnos, fejtegetéseink során többnyire *Mészáros* Gyula áltörök népmeneveihez volt módunkban adalékokat szolgáltatni és inkább a neovámbérizmus névmagyarázó gyakorlatát sikerült megvilágítanunk, semmint maguknak a törzsneveknek eredetét. Azonban azzal, hogy a magyar törzsnevek törökös magyarázatainak teljes értéktelenségét a leghatározottabban kimutattuk, mindenesetre szabaddá tettük ezen a téren az utat a további kutatások számára, amelyek talán majd elfogadható eredményekre vezetnek. Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy nép- és törzsnevek magyarázatai a nép- és nyelvtudomány legnehezebb problémái közé tartoznak, aminthogy például a nagyszámú germán nép- és törzsnév közül — a rájuk vonatkozó régi adatok nagy száma ellenére — egész seregnek nem ismerjük elfogadható magyarázatát, bár megfeytési kísérletekben természetesen egyáltalán nincs hiány. Már ezért is valószínűtlennek tartom, hogy majd lehetséges lesz az összes magyar törzsnevekre elfogadható magyarázatot találni (persze, a neovámbérista módszerek segítségével a hivek számára törökös magyarázatokat találni egyáltalán nem okozott különösebb nehézséget). Gyanításom szerint a magyar

¹⁰ Ezek: *Kesihovce* és *Kosihy* < *Kesihy*, amelyekben „a -h- régiebb tót -y- < -g- folytatója" (v. ö. Melich, Honfoglaláskori Magyarország. 360).

törzsnevek javarésze eredetileg víznév lehetett. A magyar népnévre vonatkozó fejtegetéseim pedig mindenki számára világosan tanusíthatták, hogy ezen a téren is lehetséges elfogadható eredményre jutni, ha nem is a török szótárak szorgalmas forgatása révén...

Moór Elemér.

(Deutscher Auszug). Der Ursprung des Volksnamens magyar und die ung. Stammesnamen. Die ursprüngliche Form der Selbstbezeichnung des ung. Volkes war das durch mittelalterliche Chronisten überlieferte, von ihnen aber schon fälschlich auf Personen bezogene *hetumoger* (*hetu* „sieben“, *moger* „Magyare“). In dieser Wortgruppe kann die ursprüngliche Bedeutung von *moger* nur „Stamm“ gewesen sein, wie das bei ähnlichen Volksnamen gewöhnlich der Fall ist. Der erste Teil des Namens *magyar* lässt sich mit dem Selbstnamen der Wogulen (*manši*) zusammenstellen, der zweite Teil (*-ar* < *-er*), der nicht Bildungssilbe sein kann, mit ung. *ér* < *er* „Ader, Rinnal, Wurzel“. Die Bedeutung des Namens wäre also „magy-Ader“ d. h. „Magy-Stamm“, bzw. „Volksstamm“. Mit dem Volksnamen *magyar* ist etymologisch auch der altung. Stammesname *megyer* identisch; bei diesem wurde vermutlich ein Attribut, wie „erster“ „grosser“ fallen gelassen, da nämlich die Bed. von *megyer* < **magyer* schon sehr früh verblasste. Verf. führt des weiteren aus, dass die Deutungen der altung. Stammesnamen durch den Neovámbéristen Németh alle verfehlt sind; die an diese Etymologien geknüpften urgeschichtlichen Theorien Némeths sind also auch aus diesem Grunde wertlos.

Függelék a Gyarmat és Kér nevek vitájához

A Konstantinus Porphyrogenitusnál említett *Κορυμφεγάτον* törzsnevének joggal vagy jogtalanul különválasztott **γεργάτον* tagját Németh Gyula a baškurt *jörmate* nemzetségnévvel¹ azonosította és mint állítólagos török tulajdonnevet a *jor-* „elfárasztani, elfáradni“ igéből „fáradhatatlan“ jelentéssel magyarázta (I. m. 253.)

Ha Németh Gyulának idevágó felelőtlen kijelentései nem magyarul hanem valami más idegen nyelven jelentek volna meg, biztosak vagyunk benne, hogy az értük kijáró kritika már eddig sem maradt volna el.

Tudni kell ugyanis, hogy az általa idézett *jormaty* (*Jurmaty*) nemzetségnév egyedül a baškurt nyelvterületen fordul elő. Ha tehát kénytelen-kelletlen ezen tulajdonnév elemzéséhez kell nyúlnunk, következtesen meg is kellene maradnunk a baškurt nyelvterület határain belül. Nézzük csak sorjában a szóbanforgó nyelvi elemeket!

¹ Mészáros Gyula, *Magna Hungaria*. Budapest 1910. 62.

Mindenek előtt is azt látjuk, hogy ez a kérdéses *jor*-igeigyezőkér nincs meg a baškurtban (v. ö. KSz. V, 236. 248—9). Eddig csak az oszmán-török nyelvből ismerjük. Alkalmassint meglehetett még a čagatajban is (*jor-gun* „fáradt“). Az igező jelentése azonban tisztán és világosan tranzitív, és semmi mást nem jelent, mint „elfárasztani“ (Sāmi 1560; Radl. III, 420). Amikor Németh Gyula egy intranzitív „elfáradni“ jelentésről beszél, úgy látszik, a Radlov szótár egyik hibáját veszi át (III, 421).

A *Jormaty* második tagjában a kök-türk *-ma-ti(n)*, *-mü-ti(n)*, hangtanilag megközelítőbb átírással, az uigur *-mady*n, *-müdin* nyelvtani elemeket szeretné viszontlátni.² Ez a komplexum azonban a Németh Gyula által idézett forrás (Thomsen) szerint is nem más, mint *negativ gerundium*. Se több, se kevesebb.

A fiktív török *Jormaty* szó szerinti jelentése ezek szerint annyi volna, mint: „El nem fárasztva“. Kivel szeretné elhíttetni, hogy ilyenfajta nyelvtani és jelentéstani zagyalékokból valaha és valahol is törzsnevek keletkeztek...?

*

A *Kaqı* törzsnévhez Németh Gyula a török szótárakban megfelelő mélyhangú homonymiát nem tudott találni. Ahoz a feltevéshez folyamodott tehát, hogy „a bizánciak az *e* hangot gyakran *a*-val jelölik“. Ugyanavval a *k-* szókezdettel a magashangú rovatokban kezdett keresgél. És Radlov szótára (II, 1083) ehhez a fölöttébb módszeres östörténet-kutatási eljáráshoz ezúttal immár segédkezet nyújtott. Az *altáj*i, *teleut* és *lebed-tatár* nyelvjárásokban akadt egy *kür* szóalak „ein Ungeheuer, ein sehr grosses Tier“ jelentéssel. A szó maga, jobb híján, még csak megfelelt volna. A jelentéssel azonban már baj volt. Mit szólna hozzá a nyájas olvasó, ha ennek a jeles honfoglaló magyar törzsnek a nevét valaki „szörnyeteg“ vagy épen „nagy barom“ jelentéssel próbálná magyarázni? Nem kétséges, hogy az ember az ilyenfajta tapintatlansággal a nemzetgyalázás tényálladékát súrolhatná a könyökével. Mit tesz ilyenkor egy neovámberista „a módszer“ követelményei szerint? Első sorban is elhallgatja a szónak valódi jelentését. Végre is minden egyes olvasó kezében nem lehet ott Radlov nagy török szótára, hogy minden adatot ellenőrizni tudjon. Mivel azonban a *kür* címszó alatt a szótár egyéb összetételeket is közöl, Németh Gyula ezekből teljes önkényűséggel azt következtette ki, mintha a kérdéses szónak „roppant nagy, óriás, [állat-] király“ jelentése volna (I. m. 265). Ezen sajátgyártmányú fikciói közül (szerinte „körülbelül“) az „óriás“ jelentést tartja leginkább alkalmasnak a *Kaqı* (azaz az állítólagos *Kér*?) törzsnév jelentésmagyarázatára. Ebben a szinte hízélgésig menő apotheosisban kivetnivalót most már senki sem találhat. A megállapítás nyilegyenest mehet immár a történetirodalomba, sőt akár az iskolakönyvekbe is...

Az *altáj*i nyelvjárások *kür* szavának eredettörténetéhez melleleg

² V. ö. V. Thomsen, Turcica. MSFOu XXXVII, 10—11; W. Radloff, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. Neue Folge: 1897. 94—5.

megjegyzendő, hogy ez esetben is alkalmasint szamojéd-nyelvi jövevényelemmel állunk szemben. A kérdéses szóhoz feltűnően közel van a jéniszei szamojéd *kari-o* (-o augm. képzővel), melynek jelentése „M a m m u t h” (Castrén, Wörterwerz, d. samojed. Spr. 79). Ez az északi tundrák jegébe befagyott és itt-ott előbukkanó öslény lehetett az a szörnyeteg, nagy állat, mely egyes szibériai törzsek közt mythoszképződések alapjául is szolgált. Minden további lépés előtt jó lett volna megállapítani azt is, hogy ez a szamojéd bekeveredés chronologiailag nem újabb jelenség-e az Altaj-vidéken? Mert Castrén erről ily értelemben beszél (Ethnologische Vorlesungen über die altaischen Völker 84).

Németh Gyula azt hiszi még, hogy eme pánturk mythoszbeli *kär* szó származéka a *Girej* szóalak is, mely „a krimi kánok dinasztíájának neve” volt (I. m. 266). Ha fenti hiedelmei után még ez is igaz volna, ember legyen, aki ezek után a honfoglaló *Karj* törzs glorifikálásába bele merjen kötni.

A Németh Gyula előtt is ismeretlen eredetű *Girej*, *Giraj* tulajdonnév eredetéről ma még semmi bizonyosat sem lehet mondani. (Ha az újperzsa Burhān-i-Kāfi szótár 382. lapján közölt adatokra akarnánk tekintettel lenni, eme tatár khánok „*Geraj*” melléknevét újperzsa eredetű szónak kellene tartanunk). A tulajdonnév chronologiai helyzetére vonatkozólag azonban már pontosabb adataink vannak. R a m b a u d, Alfréd, Oroszország története. Bpest, 1890. I. 215. lapján erre vonatkozólag a Nagy Iván cár korabeli (1462—1505) események közt a következőket olvashatjuk: „... ugyanazon időben alapíttatott a krimi khánság Dsengisz khán egyik utódától, Aszitól, ki — mint mondják — egy paraszt által megmentetvén a haláltól, nevéhez fűzte megmentője *Ghirei* nevét is, melyet azután minden krimi khán hozzácsatolt a nevéhez”. Mindez pedig a XV. században történt. Senki sem tudja, hogy Németh Gyula miképen akarta átkapcsolni ezt a XV. századbeli jelenséget a magyar honfoglalást megelőző korba? No de hát ilyen félezeresztendő chronologiai csekélyiségekre a neovámbérizmus már igazán nem lehet tekintettel...

Mészáros Gyula.

Ál-török nép- és személynevek

II.¹

Khazar — A neovámbérista irányzat követői ezt a népet, egyéb európai népek írásmódjától (német *Chazaren*, francia *Khazars*, orosz *Хазары* stb.) eltérőleg magyarosan *kázár* alakban, nyelvészeti fejtegetéseik során pedig *kazar*, *k'azar* alakban írják.

Az Anonymusnál is közölt *Cozar* népnévnek és a magyar-

¹ V. ö. NNy. IX. 237—246.

országi *Kozár* (*Kazar*) helységneveknek szóalakja, s ez utóbbinak a szláv *kozarb* 'kecskepásztor' szóval való kapcsolata, valamint ezen eredetelmélet helyes vagy helytelen volta, ezúttal érdeklődésünk körén kívül marad.² A magyar őstörténet-kutatás szempontjából azonban nem mehetünk el közömbösen és szótlánul a neovámbéristák azon igyekezete mellett, mélyvel az ő különös „módszer”-ük még különösebb eszközeivel — ezúttal is szigorúan V á m b é r y ideológiájára támaszkodva —, ezt a népnevet is eltörökösíteni iparkodtak.

Mesterüknek, Vámbérynek, minden vonatkozásban sűrűn használt könyvében (A magyarok eredete 69. 93), az általa még „*khazar*” és „*khazák*” alakban írt népnév, illetőleg tulajdonnév egy állítólagos török *kaz*- 'bolyongani, kóborogni' ige származékaként szerepel. A feltételezett -r képzős *khazar* (!) igenévi alak jelentése eszerint annyi volna, mint „kóborló, barangoló, nomád”. Innen és ilyen könnyed kézmozdulattal indult el 1882-ben ez a névmagyarázat, mely irodalmunkban azóta is az egész *khazar*-kérdés megvilágítását, sajnálatos módon, hátráltatólag befolyásolta. Vámbéry, szokása szerint, az egész névmagyarázat kérdését két-három szóval intézte el. A név mögött rejlő néptörténeti vonatkozások tárgyalása (U. o. 77–90) magának a *Khazar*-földnek topographiai és ethnikai viszonyairól alig nyújt képet. A népnév chronologiai szerepléséről nála szintén feltűnő hézagosan nyerünk értesülést. Mindeme nehezen megfogható, laza ismeretanyagon pedig, szinte ellentállás nélkül keresztültör a pánturk mythos örökegyforma sarktétele, — mely szerint e *khazar* népköteléknek is, csakúgy mint Kelet-Európa többi népvándorlaskori népeinek, töröknek kell lenni.

Vámbéry a priori feltevését követői, lényegében, egy lépéssel sem vitték előbbre. E szóbanforgó népnév eredetéről szóló hevenyészett állítását azonban kritika nélkül magukévá tették. Gombocz a *kazar* népnév eredetéről szólva, szinte szóról-szóra idézi Vámbéryt. De legalább hivatkozik rája (MSFOu XXX, 199). Németh Gyula e tekintetben mesterével szemben már sokkal kiméletesebb. Arra az álláspontra helyezkedik, hogy ha Gombocz egyszer úgyszólván hivatkozott Vámbéryre, mint ősforrásra, — akkor ő ezekután mentesül ugyanezen kötelezettség alól. Elég ha erről szólva most már csak a második kézre, Gomboczra utal (A honfogl. magy. kials. 37. 211).

² Ugyanezen népetimológiai körbe kívánczik nyilván az orosz őskronika *kozarin* 'chazarus' népnévváltozata is.

De lássuk csak közelebbről, hogy eyvel a Vámbéry-féle névmagyarázó ötlettel a mindig magas kritikai alapon álló, kifogástalan filológiai iskolázottságú, és lépten-nyomon „a módszer“-re hivatkozó neovámbérista jogutódok miként gazdálkodtak?

Gombocz is, meg Németh Gyula is magát a népnevet, mint fentebb említettem, következetesen *kazar* alakban írja. (Németh egy esetben *k'azar* szóalakot is ír. I. m. 211). A kérdés körül kevésbé járatosak kedvéért azonban nem hallgathatjuk el, hogy a népnévnek ez a *k*-s szókezdetű alakja csak magyar irodalmi szokáson alapszik. Az egykorú kútfők, már a Kr. utáni II–III. századtól kezdve ugyanezt a népnevet egymással egybehangzóan mindenütt *χ*-s szókezdettel közlik:

Khazir, Bardesan II, LXV. — II–III. század;

Chazir-k' (pl.), *Chazr(-ac)*, Mos. Choren. II, LXII. — II. századi eseménnyel kapcsolatban;

χasar-, K'art'lis Cxovreba — III. századi eseménnyel kapcsolatban;

Chazar, Barhebraeus — VI. század (586/7);

χazar, Ibn Fadhlán, Ibn Mas'údi, Istaxrí, Ibn Haukal, Muqaddasi... — X. század;

Χάζαροι Const. Porph. — X. század;

χazar-ni (pl), Alguziani — XV. század, stb.

Jólértesült örmény, grúz, szyr, arab, byzáncai kútfők tanúsága szerint ebben a szóalakban ismerték ennek a népnek a nevét. Sőt tovább kell mennünk. Magán a török nyelv területén is, ott ahol irodalommal találkozunk, a népnévnek szintén ugyanezen nyelvi alakja őriztetett meg: a cágataj irodalomban *χazar*, die Chasaren' Radl. II, 1689; az oszmán-török irodalomban (irodalmi kiejtéssel) *χazer* (*bahr-i-χazer* Mer Caspienne) Samy, Dict. Français-Turc 410. Újabban az oszmán-törökök, mióta latinbetűs írásuk van, ezt a népnevet *hazar* alakban írják.³

Nem tartozhatik e rövidrefogott tanulmány keretei közé azon etnikai kérdés taglalása, hogy az örmény és grúz kútfők már a Kr. u. II. és III. századbeli eseményekkel kapcsolatban, miféle törzseket értettek tulajdonképpen a fenti név viselőin, akik a Darjel-szorostól északra a Kaukázus felső szakaszán éltek. Néptörténeti módszerességgel pedig eredetileg az

³ Kara Semsî Reşit Saffet, *Hazar türkleri*, Avrupa devleti. Istanbul, 1934.

egész kérdést ennél a pontnál kellett volna elkezdni. De a neovámberista „módszer”-ben településtörténet és archaeologia nincsen. Ellenben mi volt a „kritikai” gyakorlat? Nyilván azon az alapon, hogy *nomen est omen*, mindenek előtt, nem lekicsinylendő filológiai buzgalommal, rávetették magukat a kérdéses nép nevére. Aki megfejtí a nevet, az megfejtí a népet. Mi volt, és mi mai napiglan is ennek a szerintük egyedül célravezető módjára? Legelőször és legutoljára is... a szótár. Magától értetődően és kizárólag... valami török szótár. (Céhbeli neovámberistának tudni kell ugyanis, hogy Kelet-Európa összes népeinek legalábbis már a Kr. születése körüli időktől kezdve, törökökön kívül másoknak nem szabad lenniök...). Ezúttal azonban a török szótárak fukar kézzel szolgálták ki az iskola híveit. Vámbery egy állítólagos *čagataj kaz-* „herumirren” igére hivatkozik, melynek a megléte — enyhén szólva — nagyon is kétséges. Ezzel szemben hitelesen igazolhatóan a *čagatajban* hasonló jelentéssel egy magashangú igetövet ismerünk: *kāz-durchziehen, durchlaufen* Radl. II. 1171. Š. Sulejm. 266. Vámbery, Abuška 89. Ugyancsak magashangú az idetartozó kirgiz *kez-* „umherschweifen” és oszmán-török *gez-* „herumgehen” igető is. Vámberyn kívül még csak Németh Gyula tud felmutatni egy mélyhangú kumük *kaz-* „kóborolni” jelentésű igetövet (KSz. XII, 130), melynek helyes vagy helytelen hangtani lejegyzését más forrásból ellenőrizni nem tudjuk.

De nem is ezen a mélyhangúságon vagy magashangúságon van ezúttal a hangsúly. A szótárlapozgató homonymia-keresés itt — ha lényegbevágó néptörténeti elsiklásról nem is lenne szó — már magán a hangtörténet törvényszerűségein bukna el. A kérdéses népnévnek több mint másfélezer esztendő s változatában ugyanis, feltéve ha tényleg török eredetű szóval állnánk szemben, már másodlagos jellegű *k > χ* hangfejlődést kellene feltételeznünk. Elvvel szemben az összes felhozott és túlnyomórészt jelenkori török *kaz-* (?), *kāz-* igetövek a szókezdetben még mindig elsődleges explosív *k*-hangot mutatnak. Más szóval kifejezve: amikor a *Xazar* népnév — Németh Gyula szerint a törökből (?) — chronologailag több mint másfélezeresztendő előtt kialakult, az ő feltételezett török nyelvében ama bizonyos *k > χ* hangfejlődésnek már végbe kellett volna mennie. A valóság azonban az, hogy a kérdéses *kaz-* (?), *kāz-* igető helyett, az elmélet megmentése érdekében, egy szükségessé váló **χaz-* igeigéjeket Németh Gyula még a régi állapothoz viszonyítva hangtanilag messze továbbfejlődött

mai török nyelvjárások területéről sem tud kimutatni. Erre a hangtörténeti abszurdumra egyébként a NNy. IX. évf. 190. lapján egyszer már történt utalás. Németh Gyula figyelmét azonban — úgylátszik — a súlyos ellenvetést tartalmazó megjegyzés elkerülte, mert válaszában erre a kérdésre már nem tért ki...

Ellenben ama Vámbéry útján forgalomba került és általa is elfogadott „kaz-, kóborolni, futni, menekülni“ (I. m. 37) alakban és jelentéssel közölt igető párhuzamainak felkutatásában semmi fáradságot és kockázatot sem kimélt. A kíváncs igető párhuzamai között a čagataj és kumük nyelvi adatokon kívül még ezt olvassuk: „kun, CC. ed. Kuun 27.“ Ez azt jelenti, hogy a fenti igető Németh Gyula szerint a Codex Cumanicus kun nyelvében is megvan. Álláspontját meg szeretné tehát erősíteni avval, hogy a nyelvrégiségből is idéz egy adatot. Fellapozzuk a Codex idézett helyét, ahol a következőket olvashatjuk: *chazarmen* fugio, *chaztum* fugi... stb. Nagyszerű! Az olvasó nem kételkedhetik többé, itt is megvan a keresvekeresett ige! A laikus olvasó és „a legkiválóbb magyar turkológus“ ebben a pompás bizonyítékban meg is nyugodott eddig. Csak egy a baj. Ama bizonyos Codex Cumanicust gróf Kuun Géza (1880) után 1887-ben gondos nyelvészeti kritikával W. Radloff is kiadta.⁴ Ezen újabb kiadás 24. lapján a kun *chazarmen*, *chaztum*... igealakok tulajdonképeni alapszava, a kodex betűinek helyes olvasása szerint: *kac-* „fliehen“, melynek a többi török nyelvekben (ujgur, čagataj, oszmán-török... stb.) *kač-* hangtani alak felel meg.

A két — mellesleg mondva egészen közönséges — igető semmiféle vonatkozásban sem tartozik egymáshoz. Hol van itt ama bizonyos és annyiszor hangoztatott „kritika“, „filologia“, „a módszer“, — hogy a török nyelvek legmindennapiabb elemeinek ismeretéről ne is beszéljek? A neovámbéristák jellemzésére le kell itt írnom újra, amit róluk eme tanulmányisorozatom bevezetésében mondtam: „Ott, ahol mesterük nyomdokaiban járnak, akár idézik az ő meglátásait, akár nem, úgy ahogy még csak eldöcög ez a török theoria. Mihelyt azonban letérnek erről a jól kitaposott útról, mindjárt baj van a legelemibb török nyelvtudás körül“ (NNy. IX, 240).

Az állítólagos čagataj és kumük *kaz-* igetőnek ezek szerint a kun *chaz-* igetőhöz semmi köze sincsen. Ama bizonyos *kaz-*

⁴ W. Radloff, Das türkische Sprachmaterial des Codex Comanicus. St.-Petersbourg, 1887.

igetőnek továbbá „futni, menekülni“ jelentése sincsen. De viszont ez az a többlet és újítás, mellyel Németh Gyulának az amúgy is tarthatatlan Vámbéry-féle elméletet megtoldania sikerült.

Mindezek után semmi tudományos értéket sem tulajdoníthatunk annak a magyarázatnak, mely a történelmi *χazar* népet „kóborló, barangoló, nomád“ jelentéssel szeretné felruházni. Mi szükség is volt erre az igyekezetre? A priori feltevések, és holmi -r végzetű török participiumos szerkezet keresése helyett sokkal jobb lett volna a mindenesetre jobban értesült egykorú kútfőt is meghallgatni. Ibn Fadhlān pl. e nép nevére vonatkozólag ezt mondja: „*χazar* egy é g a l j n e v e...“ (MHK 212). Istazri névmagyarázata szintén hasonlóképen szól: „Ami a *χazar* nevet illeti, ez egy t a r t o m á n y n e v e...“ (MHK 223). Az efajta egykorú értesüléseknek mindig volt valami pozitív alapja.

E történelmi nép nevének önkényesen elváltoztatott „*kazar*“ alakja, majd eme népnévnek mondva csinált fiktív „kóborló“ jelentése a fentiekben közölt kútfői adatokkal merő ellenkezésben áll. Létfogosultsága nincs, mert teljesen történetietlen ötleten és hangtörténetileg képtelen etimologizáló játékon alapszik. Vámbéry, Gombocz és Németh Gyula tarthatatlanul rossz etimológiája kedvéért tudományos irodalmunkban az ilyen csodabogarakat nem tenyészthetjük tovább.

Főként pedig őstörténetet nem lett volna szabad építenünk erre az ingoványra!

*

Az állítólagosan török eredetű(?) *kazak* népnévről is kell még egy-néhány szót szólnunk. Vámbéry nyomán ugyanis Gombocz (I. m. 199) és Németh Gyula (I. m. 37) szintén amellett foglalt állást, hogy ez esetben is ama bizonyos fenntárgyalt *kaz*-(?) ige-tőből az ismeretes török -*ak*, -*äk* deverb. képző segítségével alakult névszóval állunk szemben. Számos török nyelvben tényleg megvan ez a *kazak* szó, melynek jelentése: „ein freier, unabhängiger Mensch, Abenteurer, Vagabund; der Kirgise...“ stb. Radl. II, 364–5.

Idáig ez a török elmélet egész tetszetősnek látszott. A neo-vámbéristák azonban sajnálatos módon nem számoltak eddig avval a történelmi rideg valósággal, hogy Kelet-Európában régebben nem az ő fiktív törökjeik, hanem az összes ismert néptörténeti adottságok szerint egészen más ethnikumú és nyelvű népkötelek éltek. Így pl. egyik igen tekintélyes súlyú

népelem volt itt már a herodotosi idők óta a sauromata, a későbbi alán, melynek ma is élő leszármazottja az oszét. Ebben az iráni oszét nyelvben van egy társadalmi osztályra vonatkozó megjelölés: *kosäg*, *kūsäg* „arbeitend, Arbeiter, Tagelöhner, Diener, Knecht, Sklave“ Miller, Wb. 708. Oszét *-äg* deverbális képzővel képzett eredeti iráni szó ez, melynek ugyanezen nyelvi alapszava *kos-*, *kūs-* „arbeiten, dienen“ (I. m. 709).⁵ Ez a megjelölés a Kaukázus-vidék hagyományos társadalmi rétegződésében azt az alsóbb szolgai osztályt jelentette, mely mint munkás, földműves elem bérért szegődött el, személyére nézve azonban földesuraival szemben szabad volt.⁶ Ez a kulturszó az uralkodó iráni népelem nyelvéből — igen figyelemreméltó hangtani alakban, nyilván még az oszét *o, ū* (< zend *ao*) hangfejlődést megelőző korban — átszármazott a szomszédos kaukázusi népek szókincstárába is: hürkan *kʰazakʰ* Mietling, Arbeiter Uszar-Schiefn. 153; kaitach *kazax* Diener Erek: 53; avar *xazax* Kosak; der bewaffneter Georgier der einfachen Classe; ein freier Arbeiter, ein freier, lediger Mann. Uszar-Schiefn. 102. stb.

Kelet-Európa és Belső-Ázsia egykori iráni urainak nyelvéből származott ez az államéleti mesterszó nemcsak a Kaukázusba, hanem a Tien-san és Altaj-vidék török néptörzseinek nyelvébe is.

(Folytatjuk)

Mészáros Gyula.

(*Deutscher Auszug*) Pseudotürkische Volk- und Personennamen. (Vgl. NŇy. IX. 237—246). Der Volksname *Chasare* wurde von Vámbéry von einem angeblichen türk. Zw. *kaz-* „herumschweifen“ hergeleitet. Diese Et. überging dann auf *Gombocz* und von ihm auf *Németh*. Der Volksname wurde jedoch seit dem II. Jh. (auch in türk. Sprachen folgerichtig mit *x-* geschrieben; derjenige türk. Verbalstamm, mit welchem der Volksname in Zusammenhang gebracht wurde, lautet dagegen in allen türk. Sprachen mit *k-* oder *g-*. Freilich erscheint dieses Zw. in allen zuverlässigen Quellen mit palatalem Vokalismus; nur Vámbéry und Németh wollen dieses Zw. im Dschag., bezw. Kumük. mit velarem Vokalismus angetroffen haben. Für die „Methode“ Némeths ist bezeichnend, dass es ihm geglückt ist, für dieses angebliche türk. Zw. einen Beleg auch aus dem Codex Cuman. anzuführen: nur beruht dieser Beleg auf einem

⁵ Vö. úperzsa *kōšidan* „sich anstrengen, sich abmühen“. H. Hübschmann, Etymologie und Lautlehre der ossetischen Sprache. Strassburg, 1887. 45.

⁶ Zichy Jenő gróf, Kaukázusi és középázsiai utazásai. Budapest, 1897. I. 74.

Nichtverstandenen haben der betreffenden Stelle des Codex Cuman. In ganz anderer Richtung muss also der Ursprung des Namens *Chasare* gesucht werden; besondere Beachtung verdient dabei die Bemerkung Ibn Fadlans, nach welcher *zazar* der Name einer Himmelsgegend ist, ähnlich auch bei *Istazri* („Name einer Provinz“). — Nach dem Beispiel Vámbéry's wollen Gombocz und Németh auch den Volksnamen *kazak* von demselben fiktiven türk. Zw. herleiten. Nach Veri. ist dieser Volksname irar. Ursprungs, als Bezeichnung des halbfreien Arbeiters auch fast in allen kauk. Sprachen vorhanden.

Csiszlik és lócsiszár

Minden magyar ember tudja, hogy *csiszlik* szavunk általában a csizmadiák, de főleg a csizmadiainasok gúnyneve. De hogy miért nevezik őket csúfolódva e néven, azt valószínűleg senki sem tudja.

Ezen elnevezés eredetét kutatva először is tudnunk kell, hogy van e szónak még egy más, mégpedig nyilván eredetibb jelentése is. A MTsz. szerint ugyanis a Székelyföldön 'csizma sarkába való bőrrel bevont fakéreg (Afterleder)' a jelentése; vagy pontosabban megmagyarázva: az a vékony, hajlítható falapocska (Holzspahn), melyet a csizma hátulsó, az emberi láb sarkát körülfogó részébe a külső bőr és a bélés közé helyeznek, hogy a bőrnek ott kemény tartása legyen, hogy ott össze ne rokkanjon. Az ilyen falapocska, a csizma anyagának legolcsóbb része lévén, persze nem valami nagyértékű holmi. Könnyen érthető tehát, hogy akkor, mikor a *csiszlik* szónak ez az eredetibb jelentése még közismert volt, egy-egy csizmadiainasnak (később már legénynek vagy mesternek is), akit gyalázni, becsmérelni akartak, azt mondták, hogy: *Te csiszlik!* azt akarván ezzel kifejezni, hogy: 'olyan értéktelen vagy mint a csiszlik'. Ez tehát ugyanolyan észjárás alapuló szidalom, mint amilyen pl. ez is: *Te rongy!*

A *csiszlik* szónak ezen eredetibb jelentése a Székelyföldön kívül ma már úgylátszik mindenütt elavult. (Szegedi csizmadiák körében való kérdezősködésem alapján is kiderült, hogy ők már csakis gúnynévként ismerik ezt a szót; a csizma sarkába való falapocskát már nem *csiszlik*-nek hívják, hanem *kérég*-nek vagy *fakérég*-nek). Felmerül tehát most az a kérdés, hogy miért avult el (a magyar nyelvterület legnagyobb részén) a *csiszlik* szónak ez az eredetibb jelentése. Arra nem gondolhatunk, hogy e jelentés-avulás a szónak kettős jelentésével volna kapcsolatos, mert hiszen a helyébe lépett *kérég* szó is kétjelentésű: 1. 'Rinde' és 2. 'csizma sarkába való falapocska'. Az én nézetem szerint e jelentés-avulásnak csak az lehet az oka, hogy mióta a *csiszlik*

szó előbb a csizmadiainasok, majd általában a csizmadiák gúnynevévé kezdett válni, a csizmadiák a maguk osztálynyelvében szándékosan kerülték a szó használatát s inkább a *kérég* (v. *fakérég*) szót használták helyette, amellyel szintén ki lehetett fejezni a falapocska fogalmát (mint a *csiszlik* szóval), de nem volt csúfolódó, gúnyolódó; rájuk nézve tehát sértő mellékjelentése. Ennek a szándékos mellőzésnek volt aztán következménye az, hogy a *csiszlik* szó eredeti jelentése a magyar nyelvterület legnagyobb részén elavult.

De mi már most ezen (mint láttuk, eredetileg csak 'csizma sarkába való vékony, hajlítható falapocska' jelentésű) *csiszlik* szónak az eredete?

Az én nézetem szerint részben igaza van Kassainak, aki száz évvel ezelőtt megjelent szótárában azt mondja, hogy e szónak mai *csiszlik* alakja korábbi **csiszolék*-ból való, s hogy azért nevezték el így, „mert Tsizmábann a' Sark' leg' többet tsiszoltatik“. E feltevésének jelentéstani megokolása azonban nézetem szerint elfogadhatatlan. Szerintem ugyanis csak azért nevezhették el az ilyen falapocskát (amely ma már készen kerül a csizmadiák műhelyébe, mert a fűrészgyárakban gépi úton állítják elő) **csiszolék*-nak, mert eredetileg (a fűrészgyárak elterjedése előtti korban) maguk a csizmadiák készítették, addig csiszolva egy-egy lapos fadarabot, míg egészen vékonnyá s ennek következtében hajlíthatóvá lett. Igaz ugyan, hogy Melich (EtSz.) viszont alaktanilag tartja elfogadhatatlannak Kassainak ezt a **csiszolék*-ból való származtatását, de az ő aggodalma nézetem szerint alaptalan. Ő t. i. arra utal, hogy az *-ék* vagy *-lék* képzőnek más esetekben (pl. *hajlék*, *moslék* stb.) nincsen *i* hangú változata. Azonban csak a köznyelvben nincsen ilyen változata, nyelvjárásokban igenis van. Pl. *hajlik*, *moslik* stb. A mai *csiszlik* alak is nézetem szerint úgy keletkezett, hogy az eredeti **csiszolék* hangsor a kétnyíltszótagos hangtörvény alapján előbb **csiszlék*-ké rövidült, ennek *-é*-je helyébe aztán *i*-ző nyelvjárásokban egy fokkal zártabb *i* lépett, ez az *i* pedig hangsúlytalan helyzete miatt a nép nyelvben végül szabályosan megrövidült. (L. erről Horger: MNyj. 110. §). A *csiszlik* szó (második) rövid *i* hangja tehát azt bizonyítja, hogy ez a szó (mint annyi száz társa) a nép nyelvből jutott be újabban a köznyelvbe.

A *csiszlik* szó tehát szerintem a *csiszol* ige *-ék* képzős főnévi származéka. De milyen eredetű már most alapszava, a *csiszol* ige?

Van népünk nyelvben egy *csesz* vagy régibb alakjában *csész* igénk, melynek mai jelentése általában 'coire', de eredetibb jelentése általában 'súrol' volt. S ennek az eredetibb jelentésnek még mai köznyelvünkben is van nyoma a *cseszte!* v. *csészte!* kiáltásban, melyet a labdázó fiúk országszerte hallatnak akkor, mikor

a feléje hajított labda azt, akit vele megdobtak, nem találta el teljesen, hanem csak éppen hogy súrolta. Ez a kiáltás tehát akkor, mikor ez az ige eredetibb jelentésében még közhasználatú volt, olyan mult idejű alak volt, mint amilyen pl. *súrol* mellett *súrolta!* De ennek a *csešz* < *csész* igének még régebben **csisz* volt az alakja, mely azonban már csak a műveltető N. *csisztet* származékban őrződött meg. Mai jelentése (**súroltat* →) 'a víz színén lapos kavicsot úgy dobál, hogy az rajta kétszer-háromszor v. többször ugorva tova csússzon'.

Ennek az egykori **csisz* (> N. *csész* > *csešz*) igének gyakorító -l képzős származéka a mi közhasználatú *csiszol* igénk, melynek azonban régebben (**csiszél* > **csészél* >) *csešzél* változata is volt. S itt feltűnő, hogy ez a régiebb, ma úgy látszik már elavult alakváltozat elülső hangrendű, pl. *csešzélte*, *csešzélő*, *csešzélés*, a köznyelvi pedig hátulsó hangrendű, pl. *csiszolta*, *csiszoló*, *csiszolás*. És ugyanilyen feltűnő jelenség az is, hogy a labdázó fiúk fennebb említett kiáltása a gyakoribb *csešzte!* v. *csészte!* mellett egyes vidékeken *csiszta!* alakú, s hogy a **csisz* igének gyakorító -kol, -kél, -köl képzős származéka a nép nyelvén az elvárt **csiszkél* helyett *csiszkol* alakú. Kérdés, hogy hogyan viszonylanak egymáshoz ezek az elülső és hátulsó hangrendű alakok? Mert a hangrendi egységnek a magyar alaktanban érvényesülő szabálya alapján csak az elülső hangrendű *csešzél* (*csešzélő*, *csešzélés*) és *csészte!* **csiszkél* alakok a szabályosak. Hogyan keletkeztek tehát a szabályellenesen hátulsó hangrendű *csiszol* (*csiszoló*, *csiszolás*) és *csiszta!* *csiszkol* alakok?

Ha volna komoly okunk annak feltevésére, hogy a képző nélküli **cisz* (> N. *csész* > *csešz*) alapige magánhangzója nyelvünk történetének egy régiebb korában nem elülső *i*, hanem hátulsó *í* volt (t. i. volt nyelvünk hangrendszerében egykor ilyen hang is), akkor azt kellene mondanunk, hogy a korábbi **csiszol*-ból *í* > *i* változás útján keletkezett *csiszol* az eredetibb alak (mint ahogyan pl. a *bika*, *disznó*, *ildomos*, *tiló*, *tinó* szavak mai *i* hangja is korábbi *í*-ből lett), s csak ebből fejlődött az *i*-nek előreható hasonító hatása következtében előbb a **csiszél*, majd ebből később szabályosan a **csészél* > R. *csešzél* alakváltozat. De ennek feltevésére nem látok semmiféle komoly okot. Sőt az a körülmény, hogy a képző nélküli alapige, a **csisz* (> N. *csész* > *csešz*), nyilván hangutánzó eredetű, inkább amellelt szól, hogy e szóban kezdetől fogva mindig elülső *i* volt, nem pedig hátulsó *í*. Mert egyáltalán nem valószínű, hogy őseink a csiszolással járó hangjelenséget eredetileg ilyen *í* hangú **csisšz*, nem pedig *i* hangú **csisz* hangsorral fejezték volna ki. Hogy ezen elülső hangú *csisz*-tőhöz aztán nemcsak szabályosan elülső hangú járulékok kapcsolódtak, pl. **csiszél*, **csiszélte* (> *csešzél*, **csészélte* > R. *csešzél*, *csešzélte*) stb., hanem a magyar nyelvterületnek egy részén szabályellenesen hátulsó

hangúak is, pl. *csiszol*, *csiszolta* stb. (s éppen így N. *csiszkol* és *csiszta!*) annak csak téves analógia lehet az oka.

Azon *i* hangú szavainkhoz, melyekben kezdettől fogva mindig elülső *i* (> *i*) hang volt, természetesen mindig csakis elülső hangú járulékok kapcsolódtak. Pl. (R., N. *viz* >) *viz*: *vizet*, *vizek*, *vizes*, *vízre*, *víznek*, *víztől* stb. Azon *i* hangú szavainkhoz ellenben, melyeknek mai elülső *i* hangja korábbi hátulsó *í*-ből lett, eredetileg természetesen mindig hátulsó hangú járulékok kapcsolódtak, pl. **nyílu*: **nyílut*, **nyíluk* stb., s ez a szokás aztán hagyományosan továbbra is megmaradt abban a korban is, mikor az egykori hátulsó *í* helyén már elülső *i* állott, pl. **nyílu* (R., N. *nyil* > *nyíl*): **nyílut* (> *nyílat*), **nyílus* (> *nyílas*) stb. Ezen nyelvtörténeti ok miatt tehát mai *i* (> *í*) hangú szavaink a magánhangzó-illeszkedés szempontjából részint *viz*: *vizet* stb. típusúak, részint pedig *nyíl*: *nyílat* stb. típusúak. E kettősségnek pedig az *í* > *i* változás megtörténte utáni korban két érdekes következménye volt. Az egyik az, hogy azon egytagú *i* hangú magyar szavak, melyek később keletkeztek, vagy melyek (idegen eredet esetén) később honosodtak meg, részint a *viz*: *vizet* típus, részint a *nyíl*: *nyílat* típus analógiáját követték. Pl. a R. *Mikhál* személynév becéző rövidítése következtében keletkezett R. *Mik* szn. továbbképzései egyfelől *Mike*, *Mikes*, másfelől *Mika*, *Mikus* alakúak. (Ezek ma már csak családnevekként használatosak). Vagy pl. német eredetű igéink között van egyfelől *dinsztél*, *simfél*, *slingél*, *stikkél* stb., másfelől pedig *síbtől*, *smirol* N. *tringol* stb. (Sőt még *gönnol* és *gründol* is). A másik következménye pedig az, hogy egyes egytagú (bármely eredetű) *i* (> *í*) hangú ósrégi szavaink ragozása is átesapott a másik típusba. Így pl. az egykori *í* hangú *csíp* ige családjában a szabályos R. *csíp*: *csípok*, *csípjön*, *csípkod* viszony helyébe (*viz*: *vizet*-féle irányító sorok hatása alatt) analógiás újraképzéssel *csíp*: *csípek*, *csípjén*, *csípkéd* viszony lépett. Vagy ellenkezőleg, az eredetileg *i* (> *í*) hangú *nyír* ige családjában a R. (s a nép nyelvében ma is meglevő) *nyír*: *nyírek*, *nyírte*, *nyírés* (ilyen megőrzött régiség a *Nyíró* csn. is) viszony helyébe (*nyíl*: *nyílat*-féle irányító sorok hatása alatt) analógiás újraképzéssel *nyír*: *nyírok*, *nyírta*, *nyírás* viszony lépett. Ugyanígy *sír* (főnév): R. *sírben*, *sírhöz*, *sírtől* helyébe *sír*: *sírban*, *sírhoz*, *sírtől* és *íj*: R. *íjek*, *íje*, *íjjel* helyébe *íj*: *íjak*, *íja*, *íjjal*. (De az *ív* szó családjában, bár ez etimológailag azonos az *íj* szóval, az *ív*: *ívek*, *íve*, *ívemet*, *ívvel* viszony változatlanul elülső hangrendű maradt).

Ugyanílyen téves irányító sorokon alapuló analógiás újraképzés eredménye az én nézetem szerint a szabályos **csisz* (> N. *csész* > *csezs*): **csiszél* (> **csészél* > R. *csezsél*) melletti *csiszol* alakváltozat is.

És ugyanilyen téves analógia (t. i. a *viz*: *vizet*-féle helyett a *nyíl*: *nyílat*-féle hangviszony hatása alatt) képződött végül e

**csisz* igéből az -ár, -ér főnévképzőnek (vö. pl. *buv-ik*: *buvár* és **töltös*: *tölcsér*) nem -ér, hanem -ár változatával a *csiszár* főnév is, amely mai köznyelvünkben már csak a *lócsiszár* összetétel utótagjaként használatos. Régibb nyelvünkben azonban önálló használatban is gyakori volt a *csiszár* főnév, mégpedig legrégebben, a **csisz* igéből való képződésnek megfelelően, 'köszörülő, köszörűs', majd ebből 'kardkészítő' → 'fegyverkovács' jelentésben. (Vö. R. *csiszár-ház* 'Waffenschmiede', NySz.). E jelentések egyikével személynévvé is vált a szó s ebből való egyrészt a közismert *Csiszár* családnév, melynek az *i* előreható hasonító hatása következtében utóbb *Csiszér* változata is támadt; másrészt pedig egy szilágym.-i falunak egykori **Csiszár* (> R. *Csészár*, MNy. XXV, 31) neve, melynek ugyane változással előbb szintén **Csiszér* alakja keletkezett, majd ebből magánhangzók közötti *sz* > *z* változással (vö. pl. *cēruza*, *gōzü*, *hēzag*, *kārhozik*, *kōzēp*, *pazarol*) mai *z* hangú *Csizér* alakja.

A *csiszár* szónak tehát nemcsak e képzése módja és alakváltozatai, hanem eddig említett jelentései is nézetem szerint könnyen érthetők. De hogyan magyarázandó az, hogy a *lócsiszár* összetétel mai köznyelvünkben a lókereskedő fogalmának gúnyos, csúfolódó, tehát pejoratív árnyalatú kifejezésére szolgál?

A CzF.-féle NSz.-ban azt olvassuk erről, hogy azért nevezték volna el így, mert „holmi átfogásokkal mesterségesen megszépíti, kicsiszolja a vásárra viendő lovakat“ (I, 1025), „a kócos lovakat kifésüli, megvakarja, néha meg is festi, szóval kicsiszolja, kifényesíti, hogy annál kelendőbbek legyenek“ (III, 1516). De ez a magyarázat, amely a műveltebb közönség körében is nagyon el van terjedve, teljességgel elfogadhatatlan. Először is azért, mert a *lócsiszár* összetétel nem nagyon régi szava nyelvünknek. Az OklSz.-ban és a NySz.-ban még nincs rá adat, tehát csak újabban (legfeljebb 2–300 évvel ezelőtt) keletkezhetett, vagyis olyankor, mikor a 'csiszol' fogalmát a mi nyelvünkön már rég nem az egykori **csisz* igével fejezték ki, hanem csakis ennek gyakorító *csiszol* származékával. Ha tehát csakugyan a lovak állítólagos „csiszolása“ miatt kapta volna a lókereskedő ezt a gúnynevet, akkor semmiesetre sem nevezhették volna el (a már rég elavult **csisz* ige alapján) *lócsiszár*-nak, hanem legfeljebb csak (a közhasználatú *csiszol* ige alapján) *lócsiszolár*-nak, ilyen alakváltozatnak pedig sehol legcsekélyebb nyoma sincsen. De nemcsak az alaktan, hanem a jelentéstan szempontjából is teljesen elfogadhatatlan ez a CzF.-féle magyarázat, mert hiszen csakis kémiény tárgyat (pl. követ, acélt stb.) szoktak a magyarok *csiszolni*, nem pedig puhát, amilyen pl. a ló teste is. Az ilyen lókupecsek igenis szokták a lovat, hogy tetszetősebb legyen, tisztára vakarni, kefélni, (sörényét és farkát) fésülni, esetleg talán megfesteni is, de *csiszolni*? — soha! *Lócsiszár* nevük tehát semmiképpen sem szár-

mazhatik a *csiszol* igéből. Szerintem egészen más ennek az elnevezésnek az oka.

A *csiszár* főnév jelentéstörténete nem ért véget a fennebb már említett 'köszörülő, köszörűs' → 'kardkészítő' → 'fegyverkovács' jelentésváltozásokkal, hanem kimutatható e szónak régibb nyelvünkben még 'csigázó, tortor, Marterer' jelentése is. E jelentés bizonyára a 'kardkészítő' jelentésből ágazódott el, a 'kardkészítő' → 'csigázó' jelentésváltozás művelődéstörténeti alapja pedig talán az, hogy a középkori bíróságok a hóhér mesterségére és (ami ezzel a foglalkozással akkor még együtt járt) a vádlottak csigázására, kínpadra feszítésére elsősorban a bárdok, kardok, kések készítőit alkalmazhatták, vagyis az akkori *csiszár*-okat. Ezen egykori foglalkozásuknak lehet az emléke az, hogy a *lócsiszár* összetételnek a nép nyelvében itt-ott 'lókínzó' jelentése is van. Ezen összetétel jelentésének további fejlődését most már nézetem szerint úgy képzelhetjük el, hogy miután a *csiszár* szónak 'csigázó' jelentése (a csigázásnak, kínpadra való feszítésnek a bírósági gyakorlatból való kiküszöbölése következtében) már el volt avulva, a *lócsiszár* összetételnek eredeti 'lókínzó' jelentése már nem volt teljesen világos. Már egyszerűen csak (lóval bánó emberre vonatkozó) szidalomnak érezték, s ezért alkalmazhatták egyfelől a 'lókötő, lótolvaj' fogalom kifejezésére is, másfelől pedig a 'lókereskedő' fogalmának pejoratív árnyalatú kifejezésére is, s e jelentésárnyalatával aztán a köznyelvbe is bejutott ez a szó. A lókereskedőknek e pejoratív árnyalatú elnevezése nyilván az állattenyésztők körében keletkezett, az elnevezés pejoratív jelentésárnyalatának oka pedig valószínűleg az, hogy a lókereskedő mindig lehető legolcsóbban igyekszik megvásárolni a szegény parasztok állatait.

Megemlítjük végül, hogy volt régibb nyelvünkben ezenkívül még 'iszákos, Säufer, Trunkenbold' jelentésű *borcsiszár* összetétel is, mellyel kapcsolatban az EtSz. szerkesztői joggal mondják, hogy „a jelentésváltozás magyarázatra szorul”. Ők hozzávetőleg utalnak az „iszik mint a kefekötő” szólásra, s ennél okosabbat bizony én sem mondhatnék erről. De talán akad valaki olvasóink között, aki ezen összetétel sajtáságos jelentését ennél jobban is meg tudná világítani.

Horger Antal.

Pest¹

A *Pest* név etimológiáját, illetve a név jelentését mindenki ismerni véli. A közfelfogás szerint ugyanis a név kemencét jelent, amint ez a jelentés látszólag Buda német nevében (*Ofen*) meg is maradt. Így tudja ezt Melich is egyebek között például „A honfoglaláskori Magyarország” című művében (137–140. l.). Az ő névmagyarázata nemcsak nagyon jellemző helynévmagyarázási módszerére,² hanem az összehordott adatai azt is kétségtelenné tehetik a figyelmes olvasó számára, hogy Pest városa nevének „kemence” értelmezése helyes nem lehet.

Melich szerint abból a körülményből, hogy Kézai Pest város nevét honfoglaláskori eseményekkel kapcsolatban említi, még nem következik, hogy ez a helynév már a magyar honfoglalást megelőző időkben is meg lett volna, mert hisz Kézai a honfoglalóknak a Dunán való átkelését egy sajátkorabeli helynévvel is megjelölhette. Idáig az okoskodásban semmi hiba nincs. Azonban Melich szerint a *Pest* névnek a 10. század közepén mégis meg kellett már lennie, mert P. mester krónikája szerint Taksony fejedelem Pest várát (!) a Bular földjéről beköltözött mohamedán vallású Billa és Bocsu testvéreknek adományozta. Amit pedig P. mester, „a legnagyobb magyar történetíró” kinyilatkoztatott, az hiteles, vagyis azt szó szerint hinni kell; arra pedig mégcsak gondolni sem szabad, hogy P. mester esetleg ép úgy járt volna el, mint ahogy azt Melich Kézait illetőleg feltette. Ezt az okoskodást azonban mindenki, aki nem hajlandó az Anonymus tudákos krónikáját, a magyar honfoglalás koránjának tekinteni, nagyon furcsának és következtetlenné fogja tartani...

Ismeretes, hogy *Pest*nek eredetileg a Gellérthegy aljában keletkezett települést nevezték; mivel pedig itt rév volt, a név átterjedt a túlsó parton keletkezett településre is, amint révhelyeknél az ilyesmi nem ritka. Majd pedig, mikor a tatárjárás után a mai Buda alakult a novus mons Pestiensis-en, ezt az új telepü-

¹ Jelen számunk „Pest” című cikke már évek óta fekszik szerkesztőségünk irattárában. Kis terjedelme miatt a szükséghez képest hézagöltésre szántuk. Most azonban azért tesszük közzé, mert a MNy. legutolsó füzete vezető helyen közöl Melich Jánostól egy ilyen című cikket: „Melyik nép nevezte el Pestet Pestnek?” (MNy. XXXIV. 130–140). Ebben a cikkben Melich János szokásos bőbeszédűségével most már hetvenhatedszer újra megírja, hogy Pestet a magyarok nevezték el Pestnek még a 10. században. Cikkével, amely majd idegen nyelven is megjelenik, elsősorban a külföldi nyelvészeket akarja felvilágosítani. Mi Melichhez szemben cikkünket elsősorban is a magyarok felvilágosítására szántuk.

² Melich névmagyarázási módszerét már alkalmunk volt néhány-szor megvilágítani. De azért még mindig akadnak olyanok, akik lelkesedni látszanak érte, amint erről jelen számunk szemleirovatában is megemlékezünk.

lést is *Újpest* néven emlegették eleinte az *Újbuda* elnevezés mellett. A németben pedig a magyarban elenyészett *Újpest* név vert gyökeret, amennyiben valószínűleg az új alapításnak németül is értő magyar polgárai (az értelem szerinti névátvételeknek rendesen ez az útja) a *Pest* nevet *Ofennel* fordították le, ami mindenestre azt tanúsítja, hogy a 13. században a *pest* szónak a magyarban már csak a „kemence” jelentése volt általánosan elterjedve, amint ez a szó ebben a jelentésben a nyitrai megyei magyarságnál és a székelyeknél mai napság is használatban van. Budának német *Ofen* neve tehát azt tanúsítja, hogy ebben az esetben egy egykori közmagyar szó maradt meg a magyar peremnyelvjárásokban. [De a nyugati és székely nyelvjárásaink egyéb nyelvi egyezései is általában bizonyára így magyarázandók, nem pedig valami szorosabb nyelvi és törzsi kapcsolat feltevésével].

Abból a körülményből azonban, hogy a *pest* szónak közmagyar jelentése „kemence” volt, még egyáltalán nem következik, hogy a Gellérthegy aljában keletkezett révfalut valami kemencéről nevezték volna el. Ugyanis csak mészégető kemence jöhetne tekintetbe; a Gellérthegy dolomitjából pedig meszet még a 10. században sem tudtak volna égetni. Melich több helynévi példát említ, amelyek azt látszanak tanúsítani, hogy a *pest* szó „kemence” értelmében másutt is előfordul földrajzi nevekben a magyar nyelvterületen. A zempléni megyei *Nézpest* < *Mézpest* esetében ez valószínű is, de hogy például hegyeket Esztergom, Gömör, Torda és Veszprém megyékben miért neveztek volna el kemencének, azt már bajos belátni. Az esztergomi megyei 1391-i *mons Pestkw* ma *Peskő* néven mint a Gerecse egyik nevezetesebb csúcsa ismeretes. De a *Peskő* hegynév a katonai térkép szerint a Bükkben is előfordul; ezért nyilván feltehető, hogy ez a név itt is korábbi *Pestkő* névalakból származott. De nemcsak névazonosság állapítható meg a két hegy esetében, hanem egy másik hasonlóságot is elárul nekünk a térkép; azt t. i., hogy mindkét hegy oldalában barlang is van. A m. R. *pest* szónak a megfelelője a szláv nyelvekben pedig nemcsak kemencét, hanem barlangot is jelent és ebben a jelentésben természetesen földrajzi nevekben is előfordul. Ezek szerint a legnagyobb valószínűséggel feltehető, hogy a *Pestkő* > *Feskő* nevű hegyek barlangjaik után kapták nevüket.³ Ez annál is inkább valószínű, mert hisz a Bükkben Dósgyőr közelében van egy *Büdöspest* nevű barlang is, amely esetben a legkevésbé sem lehet kétséges, hogy a névben a *pest* szó barlangot és nem kemencét jelent.

Tudjuk, hogy a *pest* szó bolgárszláv eredetű. Ezek szerint

³ Hogy hegyet a barlangjáról nevezik meg, arra az OklSz.-ban két más kétségtelen adat is van: *mons Borloghy* 1357 és *mons Barlanghege* 1467.

arra gondolhatnánk, hogy azokon a helyeken, ahol ez a szó „barlang” jelentésben előfordul földrajzi neveken, ott a magyar honfoglalás korában bolgárszlávok laktak, aminthogy Varasd és Zágráb megyékben is említene az oklevelek egy mons *Pech*-et, és amint Nógrád megyében is van egy *Pécskő*:⁴ a bolgárszláv *pest* szónak a horvátban és a szlovénben *peč*, a nyugati szláv nyelvekben pedig *pec* felel meg.^{4a} De az sem lehetetlen, hogy a *pest* szónak a magyarban is megvolt a „kemence” jelentése mellett a „barlang” jelentése is.⁵ Azonban ebben az esetben is fel kellene tennünk, hogy azok a bolgárszlávok, akiktől a magyarok a *pest* szót „barlang” jelentésben átvehették volna, hegyes vidéken laktak, mert a sík vidéken barlang nincs. Talán mondanom sem kell, hogy ennek a feltevésnek meg bizonyos településtörténeti nehézségei vannak.

Visszatérve ezekután *Pest* városának nevére, megállapíthatjuk, hogy a várost eredetileg nem valami rejtélyes célra szolgáló kemencéről nevezték el, hanem a Gellérthegynek és a Várhegynek azokról a barlangjairól, amelyeket mindenki ismer. Ez a gondolat nem egészen új. Már Salamon is így magyarázta *Pest* nevét a „Budapest története” című művében. Melich erről a magyarázatról még csak meg sem emlékezett (még legutóbbi cikkében sem), pedig ebben az esetben a történész névmagyarázata teljesen elfogadható még nyelvészek számára is; Melich névmagyarázata azonban nyilvánvalóan elfogadhatatlan mindenki számára, aki a névmagyarázatoknál a formalisztikus nyelvészeti szempontokon kívül a történeti és földrajzi körülményeket is számbaveendőknak tekint.

Melich számára tulajdonképp nem is annak a megállapítása volt a fontos, hogy a *Pest* név esetében micsoda képzet lehetett a névadás alapja; ő ugyanis e névről való számtalan elmélkedését valójában mind csak azért írta meg, hogy e névnek magyar eredetét bebizonyítsa. Mintha bizony valami szégyelnivaló volna azon, ha országunk fővárosának a neve esetleg szláv névadáson ala-

⁴ Klemm Antal: *Pécs és a Mecsek* neve. Pannonia, 1935, 11.

^{4a} A szóvégi *-cs* azonban még nem tanúsíthatja a nógrádmegyei *Pécs-kő* név délszláv eredetét; a X. században és a XI. sz. első felében ugyanis a magyarban az idegen *c*-t — mivel ez a hang akkor még nem volt meg nyelvünkben — *cs*-vel is helyettesítették.

⁵ Melich legutóbbi cikkében feltette, hogy a *pest* szó a magyarban 'kemence' → verem → barlang → hegy' jelentésképződésen ment keresztül, vagyis pont ugyanazon a jelentésképződésen, mint a magyar szó megfelelője az egyes szláv nyelvekben. Az ilyen csodálatos véletlenek feltevéséhez hitre mindenesetre szüksége van az embernek. Abban pedig a Kruzsokban tényleg sohasem volt még hiány... Legalább is egymás álmaik szép bajtársiassággal mindig elhitték egymásnak vagy legalább is elhinni látszottak!

pulna! Nyugodjon már egyszer bele Melich,⁶ hogy mi magyarok ép oly kevésbé volnánk hajlandók ezt szégyelni, mint ahogy értelmes németek sem szégyenkeznek azon, hogy birodalmuk fővárosának neve szláv eredetű...

Moór Elemér.

(*Deutscher Auszug*). **Pest.** Die Hauptstadt Ungarns hat seinen Namen nicht nach irgendwelchen Öfen erhalten, wie es z. B. von Melich angenommen wurde; im Bulg.-slaw. hat nämlich das Wort *peštъ* nicht nur die Bed. „Ofen“, sondern auch die Bed. „Höhle“. Als Benennung des unterhalb des Gellért-Berges befindlichen Fährs wurde der Name bald auch auf des gegenüber liegende Ufergelände übertragen (auf das heutige *Pest*); später übergang dann der Name auch auf die im 13. Jh. gegründete Siedlung auf dem Burgberg, wo dieser ON von zweisprachigen Magyaren als *Ofen* ins Deutsche übersetzt wurde. Hier ist aber im Ung. an die Stelle des Namens *Pest* bald die Bezeichnung *Új-Buda* „Neu-Buda“ getreten, während die Deutschen den Namen *Ofen* bald auch auf das alte *Buda* (d. *Etzelburg*) übertrugen (heute *Alt-Ofen*). Das bulg.-slaw. Lehnwort *pest* war also im Ung. im 13. Jh. nur in der Bed. „Ofen“ bekannt (in dieser Bed. heute nur in einigen Randmundarten vorhanden), es ist aber nicht ausgeschlossen, dass es früher im Ung. — gleich dem Bulg.-Slaw. — auch in der Bed. „Höhle“ verbreitet war. Mit Sicherheit lässt sich also nicht entscheiden, ob die Hauptstadt Ungarns von Magyaren oder von Slawen benannt wurde. Jedenfalls kommt in geographischen Namen des heutigen magy. Siedlungsgebietes als Bezeichnung von Höhlen und Bergen nicht nur die bulg.-slaw. Form dieses Wortes vor.

⁶ Melich az antiszláv szlavistákat annyira kötelességének tartja, hogy inkább a németeknek szokott adományozni egy-egy magyar szót vagy nevet, csakhogy valamiképp csökkenthesse szláv jövevényszavaink listáját. Mostani cikkében például a régi magyar *munuh* > *monoh* „barát“ szóval akarja megajándékozni a németeket, feltéve, hogy ez a szó az ófn. *munich* szóból származott. (Mindenesetre ez volna az egyetlen ófn. származású szó a magyarban!) A baj csak az, hogy a *munich* „Mönch“ szót már az ófelnémet korban is *ü*-vel ejtették, mert hisz az ófelnémet kor vége felé az *ü*-t már jelölik is az emlékekben... Vagy talán azt tegyük fel, hogy ezt a szót a magyarok még valahol a Kubán mellékén vették át az arra felé eltévedt ófelnémet misszionáriusoktól? Dehogy is kell ilyen vadregényes dolgokat feltenni, ha az ember tudja, hogy a szláv nyelvekben is *mnich* < *mönich* néven ismerik a barátot! Melichnek azonban az ilyesmi nem jut persze soha az eszébe, mert hát ő szlavista...

Bimbó

A *bimbó* szónak kicsiny, de változatos nyelvészeti irodalma van. Kőrösi az olasz *bimbo* 'Kind; boccio dei fiori e specialmente delle rose' szóval veti egybe (Nyr. XIII, 415), s ezt a magyarázatot Szarvas is elfogadja (Nyr. XVI, 166). Wichmann szerint a *bimbó* a vele részben azonos, részben rokon jelentésű *bingyó*, *bingó*, *bincsök* stb. szókkal együtt bizonyára igei származék (vö. *bincsolódik*, *bingolyodik* stb. MNy. IV, 304), s ezt az EtSz. is valószínűnek tartja. Schmidt József csupán ötletként felveti a szanszkrit *bimba*- 'Kugel, Halbkugel, Scheibe, die rohe Frucht von Momordica monadelpha' szóval való egyeztetést (Nyr. LIII, 55). Beke a *mell gombja*, *csicsem gombja*, a régi nyelvből ismeretes *araniom gombom* (szerinte = bimbóm) példákra hivatkozva azt állítja, hogy szavunk a *gomb* szóval azonos (Nyr. LXI, 18, LXII, 23, LXIII, 62). E magyarázatok közül azonban egyiket sem tarthatjuk megnyugtatónak.

Gombocz A magyar mélyhangú *i* kérdéséhez c. nagyjelentőségű munkájában (MNy. XVI, 2, 112) felsorolja a *bimbó* szónak *bombó*, *bombóz*- 'gemmasco' változatát, de hozzáfűzi, hogy a szónak további rokonsága inkább *i* tőhangzóra mutat (Uo. 7; l. még EtSz.; a haranyamegyei *bombék* szó Simonyi szerint szlovén eredetű Nyr. XLIV, 170). Gombocz valószínűleg nem a votják *biñ*- 'drehen, winden' szóra gondolt, hiszen ezt a szót már az EtSz. is a (*bony*(*olódik*)) ige megfelelőjének tartja, hanem bizonyára azt vette tekintetbe, hogy a szónak ismeretesek *bingyó*, *bingó*, *bincsök*, továbbá *bincsolódik* stb. változatai, melyeknek első szótagjában mindenütt *i* van.

Gombocz-nak ezt a megállapítását azonban nem fogadhatjuk el fenntartás nélkül, hiszen az eddig ismert adatokból nyilvánvaló, hogy a *bimbó* szóra már a XV. századból vannak adataink, míg a *bingyó*-félékre csak a nép nyelvéből; a szó eredetének kutatásánál, tehát csakis a régebbiről ismert *bimbó* szóból kell kiindulnunk. Azt is tudjuk, hogy a *bimbó* szónak ugyancsak a régiségből ismeretes *bombó* változata (mint *boborcsó* ~ *bibircsó*, *csoport* ~ *csiport*, *rongy* ~ *ringyó* stb.), ezzel szemben *bongyó*-félékre nem tudok adatot idézni.

Véleményem szerint legcélszerűbb lesz, ha a *bingyó*-féléket most nem vizsgáljuk, hiszen ezek az újabb keletkezésű alakok csak a hangtan meg az alaktan kutatójának adnak munkát. Induljunk el helyette azon a nyomon, amelyet a nyelvtörténet mutat: a régi nyelvből csak a *bimbó* (meg *bimballós*) szóra van adatunk, s ez a *bimbó* szó ugyancsak a régiségben *bombó* alakban is jelentkezik. S minthogy, ha az első szótag eredetibb magánhangzójának az *i*-t tartjuk, a szó eredetét nem tudjuk megtalálni, kíséreljük meg annak megkeresését a *bombó* változatból.

A *bombó* szóalak pedig mindjárt a *bomol*, *bomlik* igét juttatja eszünkbe, s ezután a nyelvész néhány pillanat alatt már készen is van a szó hang- és alakítani megfejtésével: a szó belsejében jelentkező *-b-* az a járulékhang, melyet a *lom ~ lomb*, **gom ~ gomb*, *com ~ comb*, *csomó ~ csombó*, *Imre ~ Imbre*, *Domorád ~ Dombrád* stb. szókban és tulajdonnevekben is (l. különösen Horger: MNy. XXIX, 263) megállapíthatunk; *-ó* végzete pedig nem lehet más mint melléknévi igenévképző. E szerint *bombó* = bomó azaz bomló.

A *bombó* (mai *bimbó*) 'Knospe' és a *bomol*, *bomlik* 'sich auflösen' között mutatkozó nagy jelentésbeli eltérés csak látszólagos, mely azonnal megszűnik, mihielyt ezekre a vorssorokra gondolunk: *Bomló rügyet ringáz a szél* (Erdélyi József, Ibolyalevél). *Bimbók bomolnak majd szűz réteken* (Juhász Gyula, Tavaszvárás).

Hogyan is írjuk le a bimbót? A bimbó fiatal hajtásból (rügyből) és az azt burkoló, egymásra hajló, ölelkező pikkelyekből áll, s ezek a pikkelyek váltakozva takarják be egymást. Ha aztán a fiatal hajtás (rügy) kifejlődik, a pikkelyek kifeszelnék, kibomlanak. Laikusan szólva a bimbó tehát egy szabályszerű rendbe alkotott egység, mely idővel elemeire oszlik szét s végül szét is hull (a szirmok idővel lehullanak). S miről mondjuk, hogy megbomlik? Nemcsak ma, hanem a NySz. tanúsága szerint a régi nyelvben is szó lehetett az elme megbomlásáról: az észről eddig rendszerbe, egységbe fűzött gondolatok elvesztik összefüggésüket s széthullanak; megbomlik a szövetség, a béke, a frigy: a szabályokba, törvényekbe foglalt rend feloszlik; megbomlik az óra: alkatrészeinek összefüggését, egységét nem tudja tovább fenntartani; kibomlik a varrás: a sok öltés eddig szorosan összetartozóvá tette a ruhadarabokat; felbomlik a rendbe szervezett gyűlés, felbomlik maga a rend stb., stb. A bomlás tehát a nagyobb egységet alkotó összefüggő rendszernek részeire való eloszlása s végül széthullása. A *bimbó* elnevezés tehát az egységet alkotó, szorosan összetartozó rügy-pikkelyek szétbomlásának szemléletén alapszik.

A MTsz.-ban ilyen adatokat találunk (ezek tehát újabb keletkezésűek!): *bimbolózás* 'összebonyolódás, összeveszés', *bincsalék* 'összegomolyodott valami', *bincsolódik* 'összegomolyódik', *bincsök* 'csombók'. Ezek a szók kétségtelenül közös eredetűek *bimbó* szavunkkal, s mégsem szétbomlást, hanem éppen ellenkezőleg összébonyolódást fejeznek ki. Megint csak a *bimbó* szóból kell kiindulnunk. A *bimbó* elnevezésben eredetileg csak a felbomlás szemlélete volt meg, később azonban a szoros egységbe, rendszerbe tartozás képzete is szerephez jutott. Ebből keletkezett aztán az 'összebonyolódás' jelentés, mely szintén összetartozást fejez ki, de ebben az összetartozásban már nincs rendszer, nincs egység. De bár-

milyen közel jutottunk is fejtegetéseinkkel a *bonyolódik* igéhez és votják megfelelőjéhez: *biñ- 'összegöngyöl'* (I. NyH. 147), ezek a szók hangalakjuk miatt nem lehetnek azonos eredetűek *bimbó* és *bomol*, *bomlik* szavainkkal.

Juhász Jenő.

Találkozásom egy nótafával

Farkas Ferencnek hívják, 68 éves, Ritics-pusztán kanász gr. Zichy Domonkos uradalmában.

Bizonyára nem sokan tudják, hogy hol is van ez a pusztá. Talán magam sem tudnám, ha nem a szülőfalum, Szentlászló (Somogy m.) mellett volna. — Húsvét táján már egy éve lesz, hogy egy napos délutánon német szülőfalumból kimentem a szomszédos Kísszentlászló pusztára, egy kis magyar levegőre. Itt megismerkedtem Vajda Mihállyal, a kísszentlászlói kanással. Érdeklődtem a pusztá élete, szokásai, dalai iránt és annyira összemelegedtünk, hogy énekelt is — már az első alkalommal. Régi magyar népdalokat. Többször meglátogattam, vittem neki olvasnivalót, amit nagy bizalommal kért tőlem. Ő ismertetett meg — legalább nevük szerint — a környék „jó áriájú“ pásztoraival.

1937 nyarán ismét kimentem a pusztára, ahol megtudtam, hogy első pásztoember barátomat, Vajda Mihály bácsit, kinevezték gyalogbéresnek. Szomorúan mondtam le egyelőre arról, hogy az ő dalait lejegyezzem: hisz ő későn, korán úton ván. Nem sokáig tétováztam azonban, hanem egyenesen lementem a szomszédos Ritics-pusztára, ahol a délelőn megismerkedtem Farkas Ferencel és huszonnégy éves Józsi fiával.

A pusztá tanítójától és az előbb említett kanásztól már sokat hallottam róluk. Beszédbe elegyedtünk s még egy óra sem kellett hozzá és már úgy megbarátkoztunk, hogy nagy örömmel kötöttek velem „szövetséget az igazi, ősi magyar dalok feljegyzésére és terjesztésére.“

Megismerkedésünk után a nyár folyamán nagyon sokszor, majdnem naponként találkoztunk és az öregtől és fiától mintegy 430 nótát jegyeztem le. (Sajnos, nagyrészt csak szövegüket. A dalamok bejegyzésére csak ezután kerül sor.)

Farkas Ferencben olyan érdekes és értékes népi alakra találtam, akiről nem egészen érdektelen egyetmást elmondani.

Ősi pásztor családból származik. Heten voltak testvérek, a fiúk valamennyien pásztorok. Amióta esztét tudja, kint élt a konda mellett és hallgatta az öreg pásztorok meséit, dalait. Alig volt három éves, mikor mindkét szemére hályogot kapott, úgyhogy öt éves koráig semmit sem látott. Édesanyja ez alatt az idő alatt

dalokkal, mesékkel vigasztalta mindaddig, míg piros kukorica füstjével nem sikerült levenni a hályogot szeméről. A dal szeretete már ekkor felébredt lelkében, ami szerinte azért is egészen természetes, mert apja, anyja „jó nótások voltak“. Elénken él még emlékezetében az első vásárfia emléke, melyet bátyjával együtt édesanyjuktól kaptak alig hat, nyolc éves korukban: két furulyát és okarinát. Az ismert nóták dallamát neki hamarosan sikerült előcsalnia a féltve őrzött hangszerből, míg bátyja nem volt ilyen ügyes. Ez a művészetbeli tudás-különbség huásági kérdéssé lett és nagy szomorúságot okozott: bátyja összetörte öccsének furulyáját, hogy mire majd annak újat vesznek, addig ő majd megtanul, öccse pedig még azt is elfelejti, amit tudott. Büszkén említi az öreg, de még kemény-kötésű Farkas-bácsi, hogy ő bizony nem búsult el ezen a nagy szerencsétlenségen. Nem is verekedett meg érte a bátyjával, mint az ő fiai tették, ha egyik a másik nótáját merte dalolni. Azért is muzsikált! Fújta a húszkrajcáros okarinát.

Kissé meglágyul az öreg hangja. Látszik, hogy már egészen visszatért gyermekkorába és átéli gyermekora újabb nagy csalódását. Búsán meséli tovább, hogy az okarina egy téli csuszkáláskor kiszzenvedett. Ekkor maga csinált furulyát bodzafából és sok gyakorlással annyira vitte, hogy most már nemcsak túlkölni, hanem furulyázni is ő tudott a legszebben. — „Bizony, ez így vót“ mondja az öreg és igazolásul megemlíti: „Olyan jó‘ mönt a muzsikálás, hogy a lányok az ölükbe vöttek a kendőnyomó-házná‘, hogy nekik muzsikájjak“. — Csúcsos pásztorkalapját kissé hátrább tolja és legényesen hunyorít reám.

Életének állomásai közül legszebb emlékei Andocshoz fűződnek. Itt nyolc évig volt csikós. Már nem azt említi, hogy muzsikáját itt is mennyire szerette a „fehérnép“, hanem azt, hogy: „ott bizony nem eccör kigyűttek a pógárok lovai kocsistú, mer’ úgy mögszerettek, míg a legellőn vótak“. Ilyen ő az igazi pásztor: állatai is megszeretik!

Andocson sípot vett magának, mellyel a tabi bandába járt muzsikálni. Az öreg elbeszélése szerint ez valami pásztorzenekar volt, nem pedig cigányzenekar. A tabi bandához sok kedves emlék, nagy mulatások, hazamuzsikálások, lakomák, a tabi követválasztás „csuda módu“ muzsikálásának emlékei fűzik. — Egy kis kitérés. — Farkas-bácsinak egy nóta jutott eszébe. Unszolom, hogy énekelje el. Nem igen hajlik az öreg. „Nem írásba való, legföllebb másra ráfordítva lehetne írásba tőnni“. Éppen azért akarom meghallgatni, hogy tudjam, mire lehetne „ráfördítani“. Kedves, öreges hangon dalolni kezd. Szemlesütve hallgatom. A nóta végén mentegetőzik az öreg: „Hjába! Gyöngé már a mellyem! Csak a sipom vóna itt!“ Annak nagyobb mestere az öreg. Pedig szépen énekelt. Megemlíti, hogy Tabon tanulta ezt a nótát egy „szömérmetlen fehérnép“-től. Megjegyzi, hogy ez neki soha nem volt nótája, mert

tudja, hogy az „ijjen szömérmetlen fehérnépnek vetve áll ám a másvilágon a beretvaágy!” Helyeselek neki, különösen, mikor azzal erősíti állítását, hogy a másvilágon megvetett beretvaágy olyan igazság, hogy azt „még egy andocsi barát is kiprédikálta”. Ő is ott hallotta.

1892-ben fájó szívvel búcsúzott el a tabi bandától. „A kanásznak vándorlás a sora!” — Nemsokára himlőbe esett. A régi bandához eljutott súlyos betegségének, sőt halálának híre is, mire azok meg is jelentek az ő „temetésén, hogy zene is lögyön”. Mivel azonban ő még élt, sőt fönt is volt, mit tehetett egyebet?... Egészen komolyan úgy véli az öreg, hogy nem is tehetett mást: „Tartottam nekik egy mulatságot”. — Még ebben az évben, — talán felgyógyulása örömeire, — megnősült. Elvette egy ősi juhász-család késői utódjának, Györkös Antal juhásznak Rozália nevű leányát.

Farkas-bácsival nemcsak, hogy majdnem megtörtént az a csoda, hogy jelen lehetett a maga temetésén, hanem szemünkben talán még sokkal lehetetlenebbnek látszó dolgot igazolt: sípós volt a maga lakodalmán. Ezt elhithetjük neki, mert bizony még most is tudna talán táncolva muzsikálni. Ha táncolva muzsikálni magam nem is láttam, de meghatottan néztem az öreget, amikor a ritics-pusztai dombokon a konda után sétálva nékem muzsikált és érdekes, öreges járású alakját megvilágította a lenyugvó nap. Benne a dal szeretete fiatalos jókedvvel és hervadhatatlan tehetséggel olvadt össze. Sípjának valóban mestere. Mikor megkérdeztem, hogy kitől tanult meg ilyen jól játszani, — mert észrevettem, hogy nagyon sok ösztönös finomság van játékában, — az öreg mosolyogva jegyezte meg: „Má' éngöm nem tanított sönki. De az igaz, hogy párszor mögharaptam a síp fejit, amíg mögtanútam!” Annyira művésze hangszerének, hogy nem egy lakodalmat egyedül muzsikált végig közmegeledésre, pedig ugyanakkor más zenészek is hivatalosak voltak.

Örömében bánatában, búban, bajban mindig vele volt hűséges élettársa, aki igazán kardos magyar asszony lehetett. „Jó dallos, derék fehérnép vót, Isten nyugosztajja!”, aki bizony nem ijedt meg „a pusztá kirájnénját” sem, aki pedig „jó vereködő vót”. Egy alkalommal a „pusztá királynéja” leányai „mögtepték” Farkas-bácsi leányát. Ezen az asszonyok „összegyülölködtek”, s Farkas-bácsi felesége három napos „sütőfávaa' való vereködésbe” jó hejbe hagyta a pusztakirálynénját”. Farkas-bácsi élete párjába azonban nemcsak magyar virtus, hanem költői kedv is szorult. Egy német asszonyt pl., aki tyúkjait ellopta, a következő formában verselt meg:

„Némöt asszony tikot lopott,

A faluba bekuttyogott,

Hejre, tyu, tyu, tyu!” —

és e verset a bojtárral a német asszony házatáján énekeltette is.

Igen sok pusztát megjárt azóta, ez a dalos öreg magyar. Háromszor nősült, hét élő gyermeke van. Háborúban nem volt, bár háromszor is sorozták, de egy öregasszony megjósolta neki, hogy nem viszik el a háborúba.

Mielőtt Ritics-pusztára került, Diós- és Belcsa-pusztá voltak életének állomásai. Utóbbi helyen minden vasárnap este az ő szobájukban tánc volt, ahol négy tamburás kíséretével Farkas-bácsi sípolt. Ritics-pusztán is mindenki szereti, becsüli. Többször tart mulatságot és muzsikál lakodalomban, dísnótoron, s hangulatos tollfosztásokon.

Nem számoltam meg, hogy Farkas-bácsi hány helyen lakott már, de sokan talán nem is hínnék, hogy hol meg nem fordult Somogy megye területén. És ez a derék magyar még most, 68 éves korában is kenyérkereső, aki nem él csendes, békés öregséget. Egy nyarat végigéltem velük, ezért megérttem őket. Neki is, egész nap vele lévő Józsi fiának is csak a nóta ad igazi örömet. Olvasni nem olvasnak, mint Vajda Mihály pásztor, hisz Farkas bácsi a betűhöz nem ért és fia is csak két elemi járt. Minden érdekli őket. Sokszor egész délután csak beszélgettünk. Érdekes meséket, történeteket mondott az öreg a betyárvilágból, a garabonciással való találkozásáról, édesapjának és magának a betyárokkal való kalandjairól. Sípján igazán ősi dallamokat szólaltatott meg és korát meghazudtolóan sok dallamra emlékezik. Érdekes együttélésben találjuk meg náluk a magyar dalt. Ő játszik, Józsi fia énekel. Fia a szövegek hivatott megőrzője a családban, míg ő a dallamok hiteles forrása. Tévedés nélkül tudja, hogy melyik dal milyen „áriára mögy“. Csodálatosan gazdag dalkincsükben úgyszólván Somogy megye összes nép- és népies-dal típusai megtalálhatók. Ez abból magyarázható csak, hogy Farkas-bácsi soha nem mint közönséges béres, hanem mindig mint a dal hivatott művelője vitte egyik pusztáról a másikra a somogyi nép dalait. Kutatásaimat éppen olyan irányban folytatom, hogy talán sikerül megállapítanom egy ilyen dalos pásztorembernek, vagy családjának teljes dalkincsét. (Gyűjtésem mai állása szerint egy szentlászlói német embernek, aki hangszeren nem játszik, kétnyelvű, teljes magyar és német dalkincse alig haladja meg pl. Farkas József dalkincsét; mindkettő 400–500 körül mozog.) Az pedig egészen bizonyos, hogy a legalább cím szerint lejegyzett mintegy 430 dalon kívül még sokat, különösen szöveg nélküli dallamot tudnak.

A mesén és dalon kívül csak hivatásuk áll közel szívükhöz. A világról nem kívánnak sokat tudni, inkább csak hallani. Mindenről lehet velük beszélni. — „Szép szó vasajtót nyit“, mondotta egyszer az öreg. — Velük való együttlétemkor mindig ezt tartottam szem előtt és mindig egészen megértettük egymást. Néha sajnáltam őket, mert az öreg Farkas szavai szerint ő nem is emlékszik arra, hogy betegsége és lakodalmon kívül valaha

is evett volna asztalról ebédet. Ők csak úgy bögréből ebédelnek. Néha azonban irigyeltem őket, örök, dalos jókedvüket, tiszta, józan életfelfogásukat, majd újra sajnáltam őket, mert láttam olthatatlan tudásszomjukat, mellyel az élet kérdései és célja iránt érdeklődnek. A biblia, a szentírás iránt érdeklődnek leginkább, mert talán a két kezükön meg tudnák számolni, ahányszor templomban voltak. Egyházi éneket alig hármat tudnak. De hogyan is tudnák az egyházi énekeket, mikor Szent Péterről is alig tudnak valamit.

Péter és Pál napján megkérdeztek tőlem, hogy ki volt az a Péter Pál. Farkas Józsi Szent Pálról még tudott valamit Saul megtéréséből, Szent Péterről azonban mintha soha nem is hallottak volna. Elmondtam nekik a biblia szerint Szent Péter életét. Csodálkozva hallgatták. Többek között elmondtam azt is, hogy Szent Péter a getszemáni kertben Krisztus Urunk védelmére kelve előrántotta kardját és levágta Malkus szolga fülét. Az öreg keményen néz reám: „Hogy vót ez, tanító úr?” Megismétlem: Szent Péter levágta a Krisztust elfogni akaró szolga fülét. — Farkasbácsi szemében megcsillan valami lelkesedés-féle, vagy feltámadt benne Szt. Péternek, a Krisztus utáni első nagy pásztnak tüze és örömmel jegyzi meg: „Őjnye! De dörék egy embör vót az a Szent Pétör! Édös Istenöm! Ezt a dörék embört soha többet nem fogom káromkonni!” — Kint a természet templomában, komolyan hangzik ez az erős fogadás. Szilárd elhatározását az én jelenlétében többé nem is szegte meg. Fogadalmával azonban nagy gondot okozott nekem. Sem őt, sem a többi kedves dalos pásztort nem akarom megsérteni, de súlyos teherként nehezedik reám az a gondolat, hogy amit ők úgy ritkán, szigorúan csak maguk között dalolnak, azt csak „valami másra ráfordítva” akarják írásban látni. Az öreg elhangzott erős fogadása óta is azon töröm a fejemet, hogy mennyit is veszítene eredetiségéből egyik nótájuk, ha azt „másra ráfordítva” írnám meg:

„A Szent Pétör körü' fodros gatyája,
Az is mind a Szűz Mária munkája.
Megájj Pétör, nem möhetsz el a bálba
Nem táncúsz a körü' fodros gatyába!”

Igazán nem tudom, mire lehetne ezt „ráfordítani”. Az öregnek és a többi pásztnak tett ígéretemhez azonban hű maradok és tovább elmélkedem valami ügyes „ráfordítási kigonduláson”, mert nem akarom, hogy már az első népdalgyűjtőben, — akivel a sors összehozta őket — csalódjanak.

Vargha Károly.

Juhász Andris nótája

(Mutatvány Farkas Ferenc dalaiból.)

Tempo giusto ♩ = 58.

2. Juhász Andris nem vötte jezt tréfára,
Fölugrott a bársonyszőrű lovára.
3. Elrugtatott a Kis Örzsi csárdába,
Ott mulatott két nap hatodmagávé!
4. „Halt! Embörök! Mind a hatan itt vagyunk,
Még az éjjel, ha csak lehet, mulatunk.“
5. Juhász Andris nem vötte jezt tréfára,
Fölugrott a bársonyszőrű lovára.
6. Fölugrott a bársonyszőrű lovára,
Elrugtatott az osztopányi bíró udvarába.
7. „Aggyon Isten, urak, papok jónapot!“
„Aggyon Isten Juhász Andris neköd is!“
8. „Azon kéröm urakat és papokat,
Engedjék el ezt a csekély bajomat.“
9. Későn van már, Juhász Andris nem löhet,
Fölkütték már Sopronyba ja levelet.“
10. „Ha fölkütték Sopronyba ja levelet,
Maj' mögtuggyák nemsokára hirömet!“
11. „Térdepűjj le kutya! ágyad elejbe!“
Revorverrel lütt bele a fejibe.
12. „Azon kéröm urakat és papokat,
(Ha möghalok) a bogárdi erdősélbe tögyenek!“

Szövegváltozat: Kálmány Lajos: Szeged népe, (I—III. Arad és Szeged, 1881—91) III. köt. 206. l. *Hódi István*. — Az a. b. sorhoz lásd Magyar Népdalok (Magyar Remekírók 55. köt. Szerk.: Endrődi Sándor.) 169. l. 85. dal a. b. sorát:

„Verőcei kukorica de sárga,
Ott lútték mög Máté Jóskát bokába“.

A 2. és 5. versszakához lásd: Szeged népe I. 9. l. *Csehó Pista* 2. VSz.-át; III. 205. l. *Csehoj István* balladát; a 8. VSz.-hoz Kodály: „Karádi nóták“ megfelelő sorait.

Dallama nem tiszta pentaton.

Vargha Károly.

A kurtakorcsmák üldözése a régi Kecskeméten

Kecskemét már az 1848-as eseményeket megelőző időkben szabadult a földesúri hatalom alól, a megváltakozási eljárások még 1807. évben megindultak s a városnak a középkor vége óta saját határterületére vonatkozólag még az 1847. évben nemcsak hogy befejeződtek, de ez időre már az örökváltság teljes összegét is kifizetik. Az ezt követő időkre már csak a hódoltság alatt elpusztult környékbeli községek határterületének, pusztáknak megszerzése maradt hátra. Amikor még a város földesúri hatalom alatt állott, egyrészt azon körülmény folytán, hogy itt a földesurak közül soha senki nem lakott, másrészt a másfél százados török uralom következtében, amikor a város és földesurai között az érintkezés szerfölött megnehezült, a város belső életében, ügyeinek intézésében, sajátságos, részben a rendkívüli idők szülte jogszokás indul meg.

Az adott körülményekhez, a helyi szükséghez mértén láttak napvilágot a bormérés, korcsmáltatás rendjét szabályozó, a földesúri fennsőbbiségtől függetlenül hozott helyi jogszabályok is. A bormérés jogát minden valószínűség szerint még a török időket megelőzőleg, a földesurak a községi közösségre ruházták át s a census összegében kaptak ennek fejében is kárpótlást.

A városnak a XVII. sz. közepe felé egyre jelentősebb bevétele származott a bormérésből, korcsmatartásból, tekintve, hogy magánosok, akár maguk termelték, akár más vidékről hozták a bort,¹ maguk nem mérhették, sőt egyidőben, még a saját termésüknek nagyobb részét is kötelesek voltak a város pincéjére adni (ezenkívül a dézsmát mindenkor megadni) s nem tarthattak ott-

¹ Efficéle bejegyzések tanúsága szerint: „Vöttünk az Marosi emberektől 95 ako bort, akoiat flor 2 d...“ „Vöttünk az ladanj emberektől 72 ako bort...“ (Szolgálati jegyzőkönyvek a kecskeméti városi levéltárban. 1633. év.) Más, számtalan, XVII. sz.-i feljegyzés szerint: Izsákról, szegedi, halasi, ceglédi emberektől. (A helyi termés tehát ekkor még a szükségletet, amely ugyan nemcsak a lakosság szükséglete volt, nem fedezte.)

hon számottevő bormennyiséget. A város az évről-évre külön megszabott áron átvett bort ugyancsak a magistratus által meghatározott áron mérte ki korcsmaín s rendes úton csak itt lehetett borhoz jutni.

Érthető, hogy a város vezetősége az amúgy is keserves, sok gonddal, bajjal terhes hódoltsági időkben, igyekezett az így származó jövedelmét mindenképen megóvni és fokozni s — hihetőleg régibb idők hagyományaképen, de saját hatalmánál és elhatározásánál fogva — hozza meg a borárusítás rendjét szabályozó, egyben a rendelkezés ellen vétőket büntetni rendelő, határozatait.

A felkutathatók közt első, 1654.-ből származó statutum ekképen szól: „Anno 1654. die ultima Decembris Mi Ketskeméti Esküt Bírák és Polgárok együtt leven egyenlő akaratból töttünk ilyen veghezest, Senki Varosunkbeliek közzül ivo bort ketten hárman ne vegyen, magan akarkys vehet, de három ketfele nem szabad hordani, Azonban az kik egiütt borokat hoznak is valahonnet vihet házhoz ki ki egy konsoval kostolot, es maga számára altalagos bort, de holnap számra valo együtt valo bort nem szabad senkinek tartani. ha ki ezen kívül czelekszik valaki tizenket forinton maradjon.“ (Szolgálati jegyzőkönyvek, 1654. év 3. o.)

Nem sokkal későbben újabb rendelkezést is hoznak, amelyet külön érdekessé tesz az is, hogy Hornyik Jánostól, a város történetírójától, amyszor emlegetett „három város“: Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd „egyetértésére“ hivatkozik, a következők szerint:

„...lett ilyen vegezese az Betsületes Tanácsnak, mellyet az eghezsz varos előtt is megh olvastanak s magyaráztanak, es azokis helyben hagyvan javallottanak. Senki az Városbeliek közeül (az kik szölös emberek) szölőjüket megh szödvén, annak mustyat avagy borat az maga hazanal el ne arullya, hanem köből számra az Varos pinczejere varos szükseghere be adgya azon arron az mint az szomszed varosokon Körössön es Czegleden arra szakad, pint számra is ugy arultassek, valmint azok arultattyak, holott minden dolgokban egyet értvén, egyenlő ertelemből fűgh ez három Város, ez dologhban is egy értőknek kell lennyi kinek kinek, az bor köblinek be adasan es pintinek is ki arultatasan. Valaki ezen kívül fogh cselekedni s ragadozni az 12 forint büntetéseket el nem kerüli. De ez *magan valo korcsmaroskodas* hazankent senkinek megh nem engettetik, jelen valo sok nyomorusagos nyavalyaink fizetesink es karvallasainkra nézve, ki ki azért ez veghezeshoz es rendeleshez szabja magát, ha az kemény büntetést el akarja kerülni.“ (Tanácsi jegyzőkönyvek 1661. szept. 10.)

Azonban hiába hozták e tilalmakat a „*magán-korcsmák*“, „*hamis korcsmák*“, „*álnok korcsmák*“, (a bort rövid úton a fogyasztóhoz juttató, tehát) „*kurtakorcsmák*“, ellen, (kurtakorcsmánál első ízben az 1665. évi adókönyv nevezi s az időtől csaknem mindig így említik) hiába volt a város pincéjére, korcsmaíra felügyelő

borbíró,² (aki mellé sok idő multával, 1818.-ban egy második borbíró is állítottak) a város hadnagyai, tizedeseinek szigorú vigyázása, a szegény ember nyilván több pénzhez jutott, ha borát maga árusította. Bizony meg is tette mindenki, akinek bátorsága volt megszegni a tilalmakat s vállalni az eléggé súlyos büntetés kockázatát.

A XVII. sz. közepe tájától 2 évszázadon át töméntelen bejegyzést találunk a kurtakorcsmálkodókra kiszabott büntetésekről s az egyre-másra megújított statútumokról.

Előbb csak az idézett statútum pénzbüntetést kiszabó rendelkezését alkalmazták, mint: „Sandor Gergelyne hamis korcsoma árulásért fizetett f 3 d. 5“, „Csuka Miklos alnok korcsomaiert fizetett f 9 d 20“, „Toth Ersek Simon Matyas napa Alnok korcsomaert fizetnenek Tall. 11.“ (Adókönyvek. 1662. év), stb., majd (az 1710.—20.-as években már a pusztákon is elszaporodott s ott is üldözött kurtakorcsmatartókat) a pénzbüntetés mellett pálcával, (nőket korbáccsal is) fenyegetik, de természetesen ki nem irtják őket.

Különösen az 1780.—90.-es évekre olyan, soha nem tapasztalt módon üzik a tiltott haszonhoz jutásnak ezt a módját, hogy a tanácsai, bírói jegyzőkönyvek sok-sok oldala mással sincsen teleírva, mint a felfedezettek büntetésével.

Papp László.

Madárlátta kenyér

Arany János Családi kör c. költeményében a mezőről hazatérő gazda tarisznyájában kutatnak a gyerekek, s örülnének, ha benne *madárlátta kenyérdarabcskát* lennének. De Bence is úgy bánik Miklóssal a Toldiban, mint kis gyerekekkel, s azt mondja neki a X. énekben: „Nesze, szolgám, *madárlátta cipót* hoztam“. A kifejezést Arany kétségkívül a nép ajkáról vette: a Nyr. Debrecenből idézi (5: 177). Nyíri Antal szíves értesítése szerint Szentesen is mondják: *madárlátta kenyér*. Mindig azt mondják az olyan kenyérről, amely megjárta a határt, Pl. kivitték az aratók, de egy része nem fogyott el, visszahozták. Száraz volt egy kicsit, de azért jó az a gyerekeknek, „*mer madárlátta*“. A szaboholcsmegyei Gyulaházán is ismerik a gyerekek a *madárlátta kenyeret*, melyet apjuk a mezőről hozott haza (Nemes Gyula igazgatótanító úr szíves értesítése). Lehnagy Toldi-magyarázata szerint „így kedveskedik a paraszt gyermekének azon kenyérdarabbal, melyet a tarisznyában útról vagy mezőről hozott. *Madárlátta* = melyet a madár látott, azaz: mely künn volt a szabadban“.

Mint Simonyi (Nyr. 30: 44) rámutatott, hasonló kifejezéseket használnak a németek is. Így Nassauban azt mondják: *Da*

² Ennek tisztjárta a *székbíró*, aki hasonlóképen városi hatósági monopoliumszerűen gyakorolt húsmérésre felügyelt.

hat's Vögelchen drüber gepfiffen 'a madárka füttyült fölötte'. A németek azonban leginkább a nyullal hozzák kapcsolatba a haza hozott kenyeret. A vadászok pl. gyerekeiknek ilyenket mondanak: *Das hab ich dem Hasen abgejagt* 'a nyultól szedtem el'. *Der Hase hat's im Walde gebacken* 'nyúl sütötte az erdőn'. A német nyelvterület számos vidékén, így Bács megyében, Sopron vidékén, Alsó-Ausztriában, Csehországban *Hasenbrot*-nak hívják az uti eleség maradékát, s néhol a nyálánságot is. De nálunk is mondják: *nyúlkenyér*, az a kenyér, melyet a pásztor este haza visz s gyerekeinek azt mondja, hogy a nyúl adta (Zala m. Szepezd, Nyr. 17: 236, MTsz). Ez a *Hasenbrot* fordítása, s Tolna megyében is használják a madárlátta kenyér mellett, s egy másik közlemény szerint a Dunántúl több megyéjében megvan mindkét kifejezés. Nattán Miklós szíves közlése szerint a *nyúlkenyér* Kaposvárt és Tolnátamásiban használatos. Balassagyarmaton a kenyérmaradékot úgy nevezik: *nyulka sütötte* (Nyr. 30: 144). Noga Tibor szíves értesítése szerint a szintén nógrádmegyei Ipolyvecén a mezőről hazahozott kenyérre azt mondják: „*Edd meg, mert nyúltejjel van bedagasztva!*”

A rokon livnyelvben is megvan a nyúlkenyér: *Köps-lëba*. Loorits „*Volkslieder der Liven*” c. nagy munkájában a következőket írja róla: Ha az atya az erdőben, vagy valahol hazulról messzebb dolgozik, s este, mikor hazajön, a gyerekek eléje szaladnak, szétosztja köztük megmaradt déli kenyerét, s ezt mint nyultól kapott kenyeret *nyúlkenyérnek* nevezik (32. l.). A livekhez ez a név és szokás bizonyára szintén a németektől jött. Az észtsországi svédeknél a legelőről hazatérő pásztor a hazahozott kenyérre azt mondja, hogy az erdei anyóka (*skoella*) küldte. Ennek a kenyérnek a neve: *skoellasbre*, *skoallasbre* (erdei anyóka kenyere). Az erdőben dolgozó emberek is így hívják a hazahozott kenyeret. A svéd lakóssággal vegyest lakó észtek is átvették ezt a nevet, s észtil úgy hívják: *metsaella leib* (Ariste, OES Aastaraamat 1931: 3, 5).¹

Beke Ödön.

Jeles napokhoz kötött szokások és babonák Kalocsán

1. A szüret Kalocsán Teréz napnál tovább tart (okt. 15.).
2. A marhát *Mindszentkor* hajtják be.
3. A disznót *Nagyasszony*-napján fogják be.
4. A pásztorokat *Szt. Györgykor* és *Szt. Mihálykor* fogadják.
5. *Kisasszony*-napján a vetőmagot itt is hajnalban harmatra teszik, de még a nap első sugarának kipattanása előtt beviszik

¹ Erre az adatra Alo Raun mag. úr volt szíves figyelmemet felhívni.

s akkor a búza nem üszkösödik meg. Fűzfát, szénát, kukoricaszárat, három almát és három nádszálat szenteltetnek s ha az állat megbetegszik, be adnak nekik belőlük valamennyit. — Hasonlóan az úrnapi körmeneten elszórt fűvet is összegyűjtik s a beteg marhának ebből adnak enni.

6. *Mindszentkor* nemcsak a sírokon égetnek gyertyát, hanem otthon is annyit, ahány halottja van a családnak. — 7. Apró kalácsokat sütnék s azokat szétosztják a temetőben a koldusoknak. — 8. Nem szabad semmi házimunkát végezni ezen a napon; ha mosnak, halottjuk vízben áll — úgy hiszik.

9. *Luca* napján nem szabad varrni — mert akkor nem tojik a tyúk. — 10. Ezen a napon boszorkányok járnak.

11. Ha *Karácsony* hetében ruhát teregetnek a padláson, meghal valaki a házban hamarosan.

12. *Ádám-Éva*kor kilenc-felé ételt kell enni; tükröt és nadrágot kell a párna alá tenni s akkor megálmodja a lány, ki lesz az ura. Vagy álljon a kapuba egy álmával s amilyen nevű legény jön először arra, olyan neve lesz urának. — Amerről éjfélkor a kutyák ugatnak, arról viszik el a háztól. — Pont éjfélkor vegye elő a tükröt s megláthatja ki lesz az ura.

13. *Ádám-Éva*kor sokfélét esznek s a gazdasszony nem kell fel az asztaltól míg mindent el nem fogyasztanak, mert különben nem tojnak jól a tyúkok.

14. *Jakab-nap*kor kell tyúkot ültetni, akkor minden csirke megmarad. Ha kalápból teszik a tojásokat a fészekbe, mindegyikből kakas kel ki.

15. Mikor a *tyúkok elülnek*, nem szabad eladni tojást.

16. *Szent-György*kor vetik a mákot.

17. A *Szent-György*kor vetett búza a legjobb.

18. *Hamvazószerdán* nem szabad kenyeret sütni, mert megdöglik a jószág.

19. *Nagybőjt utolsó hetében* (Feketevasárnap és virágvasárnap közt) nem mosnak.

20. *Nagysütőtökön* harangszókor kell babot vetni.

21. *Nagyszombaton*, mikor visszajönnek a harangok Rómából, söpörni kell, hogy kígyók, békák elmenjenek.

22. *Péter-Pál*kor semmit sem dolgoznak, még tüzet sem raknak.

23. A disznókat őrző szent egyesek szerint Vendel, mások szerint Péter-Pál.

24. *Csütörtöki* napon nem szabad fésülni, mert Absolon csütörtökön akadt fenn hajánál fogva a faágon.

Bolváry Ilona.

Megjegyzések a kecskeméti pásztorkultura problémáihoz

(Egy néprajzi bírálóat margójára.)

Folyóiratunk 1937. évi júl.—okt. (IX. 7—10.) számában (231—233. l.) bírálta, illetve ismertette Szabó Kálmán néprajzi monográfiámat, Tálas István: A Kiskunság népi állattartása, Bp., Kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézete, 1936, 271. l., Néprajzi Füzetek 6. sz.) Bírálata több tekintetben tanulságos. Nem lehet céлом, hogy válaszem során azokat az apróságokat sorra igazoljam, melyeket Szabó Kálmán bizonyára jóhiszeműen kifogásolt, hiszen azok igazsága egy etnográfus előtt sem kérdéses, és valószínűleg bírálóm sem emelt volna vádat ellenük, ha nem kötné annyira Kecskemét. Egy tágabb vidék néprajzi jelenségeit a maga szűkebb területének anyagával veti össze úgy, hogy az eltérő vagy új jelenségeket kételkedéssel vagy bizalmatlanul nézi, esetleg el se fogadja. Ez a szemléleti kötöttség az oka tehát mind hibakeresésének, mind pedig a kivitelezés hangszínének.

Kifogásainak jelentékeny részével éppen ezért nincs mit foglalkozni. A cserényre vonatkozólag is csak annyit jegyzek meg, hogy e kérdés Madarassy könyve (Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon Bp., 1912.) megjelenésével voltaképp le is zárult. Ami tennivaló akadt, az már csak anyagrendezésre és eredetkutatásra szorítkozott. Lényeges új adatot már aligha találunk, semmitmondó anyag felesleges közlése pedig nem lehet feladatunk.

Bírálata során Szabó Kálmán többször kifejti, hogy bizonyos állításaimat igazolnom kellene. Készséggel állok rendelkezésére, bár — meglepetésemre — olyan tényeket kíván bizonyíttatni, amelyeket szakirodalmunk már régen megállapított.

A négykerekű szekér kétkerekű taligából való származtatása régóta igazolt, s ezt, ha máshol nem is, a Magyarság Néprajzában is (II. 261. l.) olvashatta volna, hogy a kül- és belföldi szakirodalmat ne említsem. Az eddigi véleményt elfogadtam, mert így láttam igaznak.

Igazolásra szorult szerinte az a megjegyzésem, hogy „a kaszát a Kiskunságban szénamunkára már akkor is használták, amikor az aratás még sarlóval ment”. Minden etnográfus ismeri azt a tényt, hogy az aratásnak a sarló az ősi eszköze, sőt továbbmenve azt is tudja, hogy az Alföldön a sarlós aratás általános volt, s csak a múlt század derekán szorult ki. Szabó Kálmánnak a sarló bő irodalmából legalább Györfy István tanulmányát kellett volna szem előtt tartania, (Takarás és nyomtatás az Alföldön. Ért., 1928.), bizonyára talált volna kellő alföldi anyagot (3—4. l.), s egy félegyházi aratósarlót is említ, vagy Kiss Lajos tanulmányát (Földművelés a Rétközön. Debreceni Tisza István Tud. Társ. kiadványa V. k., 20. füzet, 20—23. l.); az előbb is idézett Magy. Népr. II. k. 211. lapján szintén figyelemreméltó néhány hasonlótárgyú sor, ha

a. 245—46. lapokon található irodalomjegyzékre nem is hivatkoznám. Ha ez mind nem elég, és szűkebb pátriánk régi aratási eljárását kell igazolnom, arra is készséggel vállalkozom.

Van a kunszentmiklósi levéltárban egy bérlimitáció 1793-ból (Tj. 134. l.), ebben ilyen adatok olvashatók:

Napszámosok napi száma:

1. A Búza Irtónak és Kötözőnek Tartással	— —	7 Den.
4. Kaszásnak Szent Ivány Napig Tartással	— —	17 „
Kaszásnak Szent Ivány Napig Tartás nélkül	— —	24 „
5. Gyűjtő Leánynak naponként Tartással	— —	9 „
6. Aratónak, hogy ha férfi és Jó arató	— —	17 „
7. Leány és Asszony Aratónak	— —	15 „

Itt külön van szó kaszálásról és külön aratásról. Az aratásnál a lista külön említi a férfit és külön a leány és asszony aratót. A kaszával bánás kizárólag férfimunka, a sarlózást mindkét nem végezheti, s ez utóbbi esetben a bérkülönbség az azonos műveletet végző különnemű egyedeknél oly kevés (2 dénár), hogy már ezért sem kétséges, hogy itt másra, mint sarlózásra nem lehet gondolni, hiszen az asszony vagy leány kötözők — külön feltüntetve — felényinél is kevesebb bért kapnak. Mindez csak gondolatokat keltett bennem. Teljes igazolás végett az öregeket is vallatóra fogtam, s egynémelyike jól emlékezett vissza nagyszülei elbeszélésére, hogy régen sarlóval vágták a gabonát. Körülbelül a mult század első harmadáig lehetett visszakövetkeztetni, azon túl már mindig kaszával arattak. Erről a régi mezőgazdasági műveltségről olyanféle képet nyerünk, mint amelyet Gunda Béla mutat be a Boldva-környékről, — mint alföldi peremvidékről, — ahol az ősi eljárások legtovább megőrződtek, tehát sarlóval arattak, s a kinyomtatott gabonát kézi-malmokban őrölték meg. (Ért., 1937. 45—69. l.). Erről ugyan önálló tanulmányt szándékoztam írni, de bizonyítékul ezt a néhány adatot előre közlöm. Erős a gyanúm, hogy Szabó Kálmán Kecskeméten is találna hasonló nyomokra, s így jobban meggyőződhetnék kijelentésem valódiságáról.

Bizonyos vonatkozásokban kétségei vannak. Ezek eloszlatásához is igyekszem hozzájárulni.

Hihetetlennek látja, hogy a szücsök, timárok legtöbbször pásztorok, különösen juhászok gyermekei közül kerültek ki — azok bántak legügyesebben a bőrrel, — hiszen Szabó Kálmán szerint a virágzó céhrendszer ezt megakadályozta volna. Gondolkozzunk csak. A juhász valóban ügyesen szücsködik, s ha a magáét, komáját vagy suttýomban másét megvarrja, azt ma könnyebben felfedeznék, mint régen, pedig ma is kontárkodnak. Másrészt, ki tagadja azt, hogy a juhász ne adhatta volna fiát szabályszerűen ipasznak? Több szücsfamilia végső fokon pásztóresaládból származik, s hogy az egykori pásztor fia-unokája céhtag lehessen, vajjon mi akadály állhatott volna útjában? Látszik, hogy a bíráló itt félreértett.

A karikába süttött faggyú vagy zsír ősi tartásmódján is kételkedik. Azt mondja, hogy „szerintem“ a *karika zsír* vagy *faggyú* onnét nyeri nevét, mert az anyagát tálban vagy bográcsban hűtötték ki, így lett kerek alapja. Ő inkább azt hiszi, hogy a karika itt a bortermelésnél is használt faedényt, hordót, *karikafát* jelenti. De én nem elgondolásom szerint szoktam valamit megállapítani, hanem anyagom szerint. Ha egyszer jegyzőkönyvek emlegetik, öreg pásztorok tanúsítják ezt a kezdetleges és mégis nagyon alkalmas tartásmódot, ugyan miért kényszerítenénk rá egy másik művelődési kör tárgygyedével való azonosságot.

A süveg csákójára vonatkozólag szintén vannak kétségei, pedig ez már előttem is tisztázott volt. Az eddigi irodalmi anyag csak támogatta jegyzőkönyvi és tárgyi észleleteimet, midőn én is a hasított, lecsüngő karimát neveztem csákónak. Ha mégis kételkedik, Győrffy István legújabb nagykun viseleti tanulmányát ajánlom figyelmébe (Ethn. 1937, 121–123. l.). A Szabó Kálmán által említett egyetlen „csákóra ver“ kifejezés az eddig mondottakat nem gyöngíti meg.

Bírálatában van néhány olyan megjegyzése, amelyeket tudománypolitikai szempontból nem hagyhatunk említés nélkül.

Azt írja könyvemről, hogy a Kiskunság „népies“ állattenyésztésével foglalkozik. Ilyen tollhiba ma, amikor a néprajz tudományosan igazolt fogalmakkal dolgozik, amikor a „népi“ és „népies“ különbségét a nagyközönség is ismeri, fölöttebb sajnálatos.

A másik megjegyzése az, hogy: „A szerző, mint néprajzi tudósaink általában, a primitívság keresésével és kiemelésével több esetben tetszetős, de téves képet fest“, és utal a tíz ujjal való fésülködésre és a bagóval kevert lógané élvezetére, merthogy én ezeket általános érvényűeknek jelenteném ki, holott eszem ágában sem volt. Első megjegyzését minden etnográfus rossz néven veheti, mert a „néprajzi tudósok általában“ ugyan keresik és kiemelik a primitívséget, de nem a tetszetősség kedvéért, ami a hajsza fogalmát és a meghamisítás lehetőségét zárja magába, de igenis a kultúrbázis alapos megismeréséért. E kérdéssel kapcsolatban a pásztorság öltözködési elsőbbségét Szabó Kálmán semmivel sem igazolja, de nehéz is lenne. Szilaj pásztor éppúgy nem gangoskodott a jószág mellett, mint a munkára járó nyomorgó városi zselér sem. Sok szegény béreslegény ma is fésülködik a tíz ujjával, mint egykor a félvad szilajpásztor. Történeti síkon mozgó beállításunkkal távolról sem népünk műveletlenségét akarjuk kiemelni, csak az egyszerű életszintet vizsgáljuk, viszont hamis magyarkodás lenne, ha ősfoglalkozású eleinket és véreinket napi munkájukban is ünnepi díszbe öltöztetnénk.

Ezekben kívántam válaszolni a bírálónak. Hangsúlyozom, hogy mint egyetemi intézetben nevelődött nemzedék tagja, különös kritikával kezeltem művem anyagát, de ugyancsak szigorú önbírálattal szűrtem át válaszomat is.

Tálas István.

Nagykőrösi tájszótár

VIII.

Hovályos. — Szalmából esetleg gyékényből font nagyobb úrtartalmú fordított méheskas formájú tartály, amiben a padláson babot szoktak tartani.

Högyrehágó. — A büszke, kitartó nőnek a jelzője, aki tesztig is kifejtett, erős, csinos.

Högyösködik. — Büszkélkedik, bögyösködik.

Hököl. — Visszahátrál, visszajed, a „curukkol“ németből átvett kifejezésnek teljesen megfelel. A lóra ritkán használják. Amikor az ökröt akarják curukoltatni, az orrára ütnek, azt mondják neki „*hök te*“.

Hökös. — Tökéletlen, hülye, bolond.

Hujákol. — Hangutánzó szó, amikor valaki messziről hí valakit vagy kiabál valakinek. „Hallottam hogy *hujákol* a tanyából kifelé, de nem értettem, hogy mit akar mondani.“

Hum. — 1. A bújóska játéknál az a gyerek *hum*, aki a fal felé fordul, míg a többi elbúvik. 2. Alszik, szundit. „Még az ebéd főtt, *humtam* egy kicsit.“

Hummi. — Holmi.

Idejín érő. — Korán érő. *Idejín érő* az a gyümölcs, amelyik kivételesen korai fajta. A csaba gyöngye pl. *idejín érő* szőlő.

Igrül-igre. — Hüen, részletesen, alaposan, pontosan, kihasználás nélkül. „*Ê* mondja az az egész háborút *igrül-igre*.“

Imölyög. — Emelyeg.

Incelsködik. — Kikezd valamivel, vagy valakivel. „Né *in-cselköggy* avá a kutyává.“

Ipliköl. — Sántikálva, akadozva nehezen megy.

Ipölödik. — Valami nehéz kérdésen töpreng.

Iszkirikól. — Az iszkollal azonos jelentésű.

Iszkol. — Elillan, elsökök. Olyankor, amikor ajánlatos az illetőnek eltávozni, mert különben megvernék.

Izék. — 1. A kukorica szár; amikor már a jóság levelét lerágták, ilyenkor már csak tűzre való. 2. Izéknek hívnak minden olyan maradék takarmányt, aminek javát a jóságok kiválogatták. 3. Amikor az ember az ételnek a javát kiszedte és a megmaradt részt összeturkálja.

Jócskán. — Sokat. „Kéccő markót bele a garabóba, de *jócskán* kivött belőle.“

Juhszél. — A falunak a széle, illetve a városnak az a része, ahol a mezővel érintkezik. Használják sértő szándékkal azzal szemben, akit azzal akarnak megbántani, hogy a város szélén, a szegények között, a juhszálon lakik.

Kacsalog. — Valakire kacsingat, valakivel némán ki akar kezdeni. Teljesen azonos a jelentése, mint az idegen fixirozszónak.

Kacska. — Akinek egyik karja hibás.

Kacsmarit. — A másik kijátszásával valamit megszerez. Fölhasználva másnak ügyetlenségét, valamit elvesz. „Míg ezek összetött kézzé várták ángyuk halálát, addig azok mindönt ékacsmarintottak.“

Kajkó, szélkajkó. — Hóbortos, nagyhangú, aki a szavának nem ura.

Kajtat. — Zavar, üz, fölkeres; amikor nem hagynak békét annak, akit üldöznek.

Kalicka. — 1. Ismeretes rendes jelentése. 2. Az ölfa rakásnak az a módja, amikor egyik sor fát másik tetejében keresztben rakják; az így rakott ölfa önmagában is megáll, míg a kukóba rakott ölfa csak két kalicka közé rakható.

Kammog. — Cammog, bandukol, kényelmesen megy.

Kánpicsorodik. — Elkedvetlenedik, elszontyorodik, el-kényszeredik, elveszti bizalmát. „Nem való az a gyerök parasztnak, mer fé napig vót csak kettőző, de úgy, é kánpicsorodott, hogy haza küttem.“

Karaszol. — A szőlő vagy más apró vetemény (uborka, dinnye) művelése olyképpen, hogy egy erre a célra készült szerszámmal csupán a gazirtás céljából felszínesen megmunkálják.

Karicsál. — A kárál-lal körülbelül azonos jelentőségű, szava járása a tyúknak, de talán még kedvesebb, mint az.

Karistol. — Karcol, karmol. „Mögin nem vigyázott mán apátok, a tengő végivé lékaristóta a falat.“

Karmizsál. — Karmolgat, karcolgat. „Azuta ilye csunya ez a szekrény, hogy a Pista kis korába játékbú összekarmizsáta.“

Kenceficél. — Bekenegét, bemázol, valamit bepiszkit kezével. „Mikorra észrevöttem, hogy a gyerök bemönt a nagyházba, akkora mán piszkos kezivé mindönt összekenceficét.“

Kettőző. — Marokszedő egyik kőrösi neve. Feltevésém szerint onnan ered, hogy amikor a gabonát, különösen árpát, zabot, rendre vágna, ilyenkor nem marokszedővel, hanem villával szedik a markot. A kettőző a villával a rendre vágott gabonát maga előtt markokba tolja. Ilyenkor egy marokszedő két kaszás után elvégzi a dolgát és pedig elég kényelmesen.

Kodézkodik. — Torkoskodik, nyalakodik.

Kolesz. — Kétkerekű kocsi, amit a mi vidékünkön nem használnak, épp úgy megbámulják, mint a repülőgépet; a kolesz teherhordásra használható, ellentétben a személyszállító leptikével.

Koncsorog. — Más nyakán élősködik, másnak a terhére

van. „Nem való a sémminek, miuta az apja é hát, mindig a rokonok nyakán koncsorog.“

Konyit. — 1. Konyit valaki valamihez, ha ért hozzá, fogalma van róla. 2. Konyit a ló az emberre, amidőn rossz indulatulag támadási szándékkal fülét nyakára hajlítva, alattomosan sunyít.

Kopta. — A közös erdő illetőség egy hányad része, egy jogosultság. (Quóta.)

Korc. — 1. Korca van a gatyának és a derékon kötös szoknyának és pedig ott, ahol megkötik. 2. Korcnak hívják a sövénykerítést is.

Kóringyál. — Csavarog, dolog nélkül jön-megy.

Kornyikál. — Hangosan sopánkodik, nyafog. Valamit kér. „Addig kornyikát, hogy a végén elengettem a fosztásba.“

Koszlik. — Koszlik a ruhaanyag, amikor a használatból szétrongyolódik, szálai szétfoszlanak.

Koszpitol. — Csoszpitol. Valamit koptat, különösképpen használják annak megjelölésére, amikor a gyermek cipőjét játékaival koptatja.

Kotyog. — Kotyog a tyúk csirkéjének, sőt a kakas is kotyog, amikor udvarlásképpen a felfedezett élelemre oda csódití tyúkjait.

Köntő-farol. — Nem őszinté, a lényegét ravaszul kerülgeti, nem vall színt.

Körösztfa. — 1. Az a rúd, melyet a vendégoldalal rakodásnál a koci vagy szekér oldalon keresztül az első és hátsó lőcsfejek mellett a vendégoldalal alá nyujtanak. 2. Körösztfa az a kétfogú létra alakú kisebb faszerszám, melyet kenyérsütés-kor a sütőteknőn keresztül fektetnek, hogy a kovász-letakarására használt abrosz a kovászba bele ne érjen.

Kuckó. — 1. A kemence és a fal közötti zug. 2. Az ölfá összerakásánál kuckónak hívják a két kalicka félől közé egyirányba rakott félőlnek megfelelő fát. A kuckóba rakott fa végei mind egy irányban vannak. Kuckóba csak a hitványabb, vékonyabb ölfát rakják, amit kalickába rakni nehéz.

Kuncog. — Erősen kitartóan kér. „Nem győztem már hallgatni a sok kuncogását, eköllött engennem a bálba.“

Kunhátas. — Határozott jelentését nem merem adni, keveset hallottam, akkor olyan lányra mondták, akiről feltehető volt, hogy nem marad vénlány. Eszes, ügyes, aki a férfiakkal tud is, szeret is banni.

Kunkötés. — A kötőfék megkötésének az a módja, amikor a csomó a kötőfék végének egyetlen rántásával eloldható.

(Folytatjuk)

Kiss László.

S Z E M L E

Gyepüvédelem és településtörténet

1.

A közelmúltban megjelent Szent István emlékkönyv II. kötetében Losonczy Zoltán, Pais Dezső és Kniezsa István tollából származó olyan figyelemreméltó dolgozatokat is találunk, amelyeknek a nyelv- és néptudománnyal is vannak kapcsolataik. Ezek között legérdekesebbnek és tudományos szempontból legjelentősebbnek Kniezsa Istvánnak „Magyarország népei a XI. században” című népiség- és településtörténeti tanulmányát¹ találtuk. E tanulmány szerzője bevezetésének szavai szerint fejtegetéseihez Melich Jánosnak a honfoglaláskori Magyarország népeiről írott művét vette alapul, különösen annak módszerét téve magáévá. Melich János munkájának célkitűzésén túlmenően Kniezsa elsősorban is a magyar szállásterületekkel kíván ezen dolgozatában foglalkozni; az egyéb népekre vonatkozó fejtegetéseiben pedig tekintettel akar lenni arra a két századra, amely a honfoglalás kora óta lefolyt, úgy gondolván, hogy ez idő alatt Magyarország népi összetételében igen nagy eltolódások történhettek. Itt azonban mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy jelentős eltolódások (pl. a keletmagyarországi állítólagos bolgár-törökök nyomtalan eltűnése) csak valami népiségi katasztrófa folytán következhettek volna be már az első két évszázad folyamán. Ilyesmiről azonban nem tudunk, úgyhogy Kniezsa tanulmánya szükségszerűleg csak Melich János művének javított kiadása lehet eredményeiben, ha t. i. azt vette alapul. Ezenkívül azok a nyelvi kritériumok, amelyekre helynévi bizonyítékaiban támaszkodik, kivétel nélkül a XI. század első felére vonatkoznak, amely időszakot azonban már csak 100–150 év választja el a honfoglalás korától, úgyhogy „igen nagy” eltolódások Magyarország népiségi összetétele tekintetében e korra nézve már csak ezért sem tehetők fel. Ez természetesen annyit is jelent, hogy Kniezsa nem tesz különbséget a XI. század elejének és végének népiségi és települési viszonyai között, bár ilyen bizonyosan volt...

Település- és népiségtörténeti művek szerzői eredményeiket általában térképen vagy térképeken szokták összefoglalni. Ezt teszi Kniezsa is. És mivel az olvasók ilyen esetekben először a térképet nézik, mi is ezt tettük. Csakhogy a térkép 34-féle jelzésével kissé már sokat ad a jóból (a jelmagyarázat is nehezen található csak

¹ Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. Budapest, 1938, 367–472. l. és térképmelléklet, 4°. (Különlenyomat a Szent István király emlékkönyv II. kötetéből).

meg, mert nem a térképen van). Ha pedig a jelmagyarázatot át is tanulmányoztuk, akkor arra kell gondolnunk, hogy szerzőnknek valamiképen a XI. századi m. kir. központi statisztikai hivatal közleményei jutottak a birtokába. Itt ugyanis például ilyen jelzéseket olvashatunk: „22. Szláv terület. — 23. Szláv terület ritka lakossággal. — 24. Vegyes magyar-szláv terület. — 25. Vegyes magyar-szláv terület ritka lakossággal. — 26. Vegyes magyar-szláv terület magyar többséggel. — 27. Vegyes magyar-szláv terület szláv többséggel“. Stb. — Csakhogy szerzőnk a XI. századi települési és népi viszonyoknak aprólékos részletekben gazdag képét természetesen nem közvetlen adatok alapján festette meg, hanem gyér adatokra támaszkodó következtetések segítségével, ami mindenesetre arra vall, hogy szerzőnk igen nagy bizalommal viseltetik saját következtetéseinek helyessége iránt. Elismerjük ugyan, hogy optimizmus nélkül nemcsak a gazdasági élet volna mozdulatlan, hanem a tudomány is, azonban mint kritikus olvasók mégsem osztozhatunk szerzőnk igen messzemenő optimizmusában.

Ha végigtekintünk a térkép jelmagyarázatán, meglephet bennünket, hogy szerzőnk török területnek csak a besenyő területet nevezi, de semmit sem tud azokról a bolgártörökökről, akik Melich szerint a honfoglalás korában Keletmagyarország legnevezetesebb, sőt a Tiszántúl egyetlen népeleme volt. A szövegben ugyan már kevésbbé határozottan fejezi ki magát Kniezsa, de még mindig ezt írja: „De bármennyire is lehetséges, hogy a magyarok Erdélyben, a Délvidéken és esetleg a Duna—Tisza-közben bolgártörök nyelven beszélő réteget találtak, helynévanyagunk alapján (sajtóhiba: *alapján* helyett) ezt kétségtelenül igazolni nem tudjuk“. Megállapíthatjuk tehát, hogy Kniezsa a Tiszántúlra és az Északkeleti Felvidékre nézve a bolgártörök lakosságot még elméletileg sem tartja már feltehetőnek. Hogy pedig a felsorolt területekre vonatkozó nem kétségtelen bizonyítékok milyen értékűek, arra nézve idézem az erdélyi Küküllőre vonatkozó szavait: „Egyetlenegy földrajzi név van, amely esetleg bolgártörök eredetű is lehet — határozott bolgártörök jelleg nincs rajta — és ez a *Küküllő*“. Ennek a névnek a jelentését a neki megfelelő oláh *Tárnava* < szláv **Trnava* alapján ismerjük: „kőkényes“ a jelentése. De hogy miért származott volna a törökből a *Küküllő* név, azt belátni nem lehet: nincsen ugyanis olyan török nyelv, amelyben megvolna a feltételezett **kökelek* stb. alakú szó, de még csak „kőkény“ jelentése sincs a hasonló alakú *kökenek*-nek („vadgalamb“). Különben is a „kőkény“ még mindig nem „kőkényes“, pedig a szláv-oláh *Tárnava* alapján ezt a jelentést kell feltennünk; továbbá figyelembe veendő, hogy a *Küküllő* név dülönévként másutt is előfordul, a Pesty-féle kéziratoss Helységnévtár szerint például Köröstarcsán. Mint dülönévként szintén nem „kőkény“, hanem csak „kőkényes“ lehetett a *Küküllő*-nek feltehető eredeti je-

lentése. Erre a körülményre egy ízben már emlékeztettem, de megjegyzésem. — úgy látszik — elkerülte Kniezsa figyelmét. Pedig, ha erre tekintettel van, semmikép sem engedhette volna meg, hogy a *Küküllő* név esetleg bolgártörök eredetű lehet; Köröstarcsa ugyanis kívül esik azon a területen, amelyen bolgár-törökök jelenlétét Kniezsa elvileg nem tartja lehetetlennek. De miért is volna török eredetű ez a név — kérdezhetjük —, mikor a magyarból is minden nehézség nélkül értelmezhető? Nem tudom pontosan idézni, de biztosan emlékszem, hogy valamelyik középkori irodalmi emlékünkből olvastam „rózsáló piros ajkak“-ról. A *rózsál(l)ó* szóalak jelentése nyilván „rózsás“, de talán mégsem mondanánk ezt a szóalakot csupán azért török eredetűnek, mert a mai magyar nyelvben ez a szóalak már nem használatos. Ha pedig a „rózsás“ jelentésű *rózsál(l)ó* a *rózsa* szó származéka, akkor józan ésszel igazán nem lehet belátni, hogy miért nem a *kikin(y)* „kökény“ származéka volna a „kökényes“ jelentésű *Küküllő* < *Kikillő*. Vagy talán az -nl- > -ll- hasonulás volna annyira szokatlan a magyarban, hogy inkább egy nem létező török szót kellene konstruálnunk az alakilag homályos *Küküllő* helynév megmagyarázására? Ezt talán még Melich leghűségesebb párthívei sem mernék állítani, mert hisz akár tucattal lehetne példákat idézni az -nl- > -ll- hasonulásra. Ha pedig a neovámbéristák nem hozták volna divatba a névmagyarázatoknál a török szótárak használatát, véleményünk szerint senkinek sem jutott volna eszébe a *Küküllő* névre török eredetet ráfogni.

A *Küküllő* néven kívül Kniezsa Pais Dezső nyomán még csak a *Báta* névről tartja lehetőnek, hogy török községből származott volna. Pais Dezső ugyanis a *Báta* helynevet a *Batár* folyónévvel együtt (v. ö. NNy. IX. 125), melyet azonban Kniezsa már nem említ, a török *bat-* „alámerülni“ igéből származtatja. Ebben a kapcsolatban fel kell vetnünk azonban a kérdést, hogy de vajjon a cseh *Báta* cipőgyárosnak a neve is török eredetűnek tekintendő-e. Erre persze Kniezsa hamarosan rámondaná, hogy baj van nálam a szlavisztikai tájékozottsággal, mert a cipőgyáros neve *bat'a*-nak ejtendő, és csak nem akarok cseheket találni Tolna megyében... Csakhogy én ezen ellenvetéssel szemben rámutathatnék arra, hogy a szerbeknél is vannak ilyen helynevek mint *Batutša*, *Batočina*, amelyek bizony összetartoznak a cseh *Báta* névvel. Így tehát egy kissé beteg ötlet volt a déltolnai *Báta* kedvéért alámerülni a turkománia mélységeibe...

A *Küküllő* és *Báta* ellenére szörnyen kevés az, ami Kniezsánál megmaradt a neovámbéristák törökösködő helynévmagyarázataiból. Bizony: tempora mutantur... Ezelőtt nyolc-tíz évvel ugyanis jelen sorok íróját az egész neovámbérista hitközség nem győzte eleget ócsárolni és hazaárulózni, amiért azt merte állítani, hogy Keletmagyarországon a honfoglalás korában szlávok laktak,

nem pedig azok a bolgár-török testvérek, akiknek a felfedezésével Melichnek sikerült a magyar tudományosságot kompromittálnia. Hatalmasan puffogtak ugyan a mozsarak a felfedezés hírére, sőt ezt a tudományos baklövést még az Akadémia is helyénvalónak látta az utókor bámulatának kivívása kedvéért nagydíjjal megkoszoruzni. Mindez azonban a sokat dicsőített nagy műnek semmit sem használt. Tanai ugyanis annyira nem voltak időállók, hogy Kniezsa egy akadémiai kiadványban — jelen tanulmányában — mintegy magától értetődő természetességgel és nagyobb emóciók nélkül igyekszik most már eltakarítani azt a turáni településtörténetet, amelyet a törökrajongó Melich János és neovámbérista hitsorsosai próbáltak két évtizeden át összeszerkeszteni — hitük szerint — a magyar nemzet javára és dicsőségére. Ugyan senki előtt sem lehetett már kétséges, aki a kérdéssel egy kissé behatóbban foglalkozott, hogy a magyar településtörténeti turanizmus elméletei a turáni kontinuitás gondolatával együtt már összeomlottak; ennek a kimondásához azonban még mindig kellett valamelyes tudományos bátorság. Szerzőnkben megvolt ez a bátorság, és ezért nagyon hálásak lehetünk neki, mert így a magyar településtörténeteszek akadémiai koszoruktól megtevéstve talán már nem fognak eltévedni az irreális neovámbérista feltevések labirintusában.

Keletmagyarország feltételezett bolgár-törökjei tehát eltűntek már Kniezsa térképéről, de a szlávok még mindig egy kissé suta módon szerepelnek. A XI. sz.-i Tiszántúl például az ő térképe szerint valami rózsaszínű tenger, amelyben változatos alakú violaszínű amöbák uszkálnak össze-vissza. A jelmagyarázatból pedig megtanulhatjuk, hogy a rózsaszín a magyar területet jelöli, a violaszín pedig a vegyes magyar-szláv területet. A közelebbi vizsgálatnál pedig rájöhettünk arra is, hogy honnan származnak a violaszínű foltocskák. Kniezsa ugyanis úgy járt el, hogy minden — szerinte is elvitathatatlan — szláv helynév köré kisebb-nagyobb körvonalakat rajzolt, hogy az így kapott területeket vegyes szláv-magyar területeknek nevezze ki. Ennél mindenesetre lényegesen egyszerűbb lett volna az egész Tiszántúlt violaszínnel bevonni, mert hisz nyilvánvalóan lakhattak olyan falukban is eredetileg szlávok, ahol ez a körülmény a falu nevéből például azért nem tűnik ki, mert az megváltozott. A „Westungarn im Mittelalter“ című tanulmányomban behatóan szóltam a másodlagos helynevek településtörténeti jelentőségéről; ezen fejtegetéseimnek azonban szerzőnk — úgy látszik — nem szentelt elegendő figyelmet, mert különben a magyarság népiségi fölényének kidomborítását eszló, de még laikusok számára is átlátszó térképkozmetikai eljárását elmellőzte volna. Vagy talán csak azért folyamodott volna Kniezsa ezen különös ábrázolási módhoz, nehogy az a látszata legyen előadásának, mintha Melichel szemben a legapróbb részletekben is az én fejtegetéseimhez csat-

lakozott volna? Ezt valóban nem tette! Sőt minden hozzáértő olvasónak az lehet a benyomása, hogy Kniezsa Moórból kitörülni igyekszik, ami kitörülhetőnek látszik, Melichből pedig menteni igyekszik, ami menthetőnek látszik. Az utóbbi tekintetében néha túl is lő a célon, t. i. olyan magyarázatokat is elfogad, amelyeket időközben gyanításom szerint már maga Melich is feladott. Így például, hogy a *Kompa* folyónév kelta eredetű volna, jellelhet a szlávból kifogástalanul magyarázható, míg a kelta eredet feltevése több mint problematikus.²

2.

Mivel azonban Kniezsa a neovámbérizmus eszmekörében fogant turáni településtörténetben mégsem követte már Melichet, sokan talán arra fognak ebből gondolni, hogy Kniezsa csak udvariaskodott mesterével szemben — hisz mint szlavista ténylegesen tanítványa Melichnek —, amikor tanulmánya bevezetésében különösen a módszer tekintetében az ő követőjének vallotta magát. Aki azonban Melich módszerét tényleg ismeri és Kniezsa tanulmányának szellemébe belehatolt, az feltétlenül el fogja ismerni, hogy bizony szerzőnk egyáltalán nem udvariaskodott, hanem a szavai igenis a valóságnak felelnek meg. Melich módszerére ugyanis nem a törökösködés a jellemző — hisz volt idő, amikor ő még egyáltalán nem törökösködött —, hanem az a körülmény, hogy ő rendesen valami tételt próbál bizonyítani vagy igazolni adatok és következtetések segítségével. A bizonyítandó tételeket többnyire megálmodja vagy — hogy tudományosabban fejezzük ki magunkat — intuitív uton alkotja meg őket. Különösen kedveli az olyan tételek bizonyítását, amelyek az első hallásra paradoxonnak, illetve képtelenségeknek tűnnek fel: Anonymus a legnagyobb magyar történetíró, krónikája hiteles; a Tiszántúl nem laktak szlávok a honfoglalás korában; a magyarok a latinbetűs írást a franciáktól vették át; stb. Fejtegetéseit olvasva, néha azt hiszi az ember, hogy csak azt akarta kipróbálni, hogy a hivek mennyit bírnak el lelkesen és ellenmondás nélkül... És bizony sokszor meggyőződhetett róla, hogy szenzációsan sokat! Meg kell azonban azt is állapítanunk, hogy sok esetben csak behatóbb elemzés után tűnik ki, hogy Melich fejtegetései tulajdonképpen valamely előre felállított tétel igazolását célozzák; mondanivalóit ugyanis úgy rendezte el, hogy az olvasónak az az első benyomása, hogy a tények vizsgálatából jutott el bizonyos megállapításokhoz. Így van ez például a Honfoglaláskori Magyarország c. művében is.

² V. ö. Moór E.: Bolgártörökök és szlávok... 1930, 27/28. — Időközben az általam javasolt magyarázatot tölem függetlenül egy külföldi szlavista is közzétette. Erre a közleményre valahol Melich is hivatkozott: sajnos, hirtelenében nem találom, hol...

A tudományos gondolkodásnak ezt a mindig valamit „bizonyítani” akaró módját eltanulta Melichtől Kniezsa is; sőt a bizonyítandó tétel elrejtésének művészetében től is szárnyalta mesztérét, már csak azért is, mert dolgozatainak — így ezen legutolsó művének is — mindig van könnyen áttekinthető, világos szerkezete, ellentétben Melich nagyobb műveinek zürzavaros szerkezetével; stílusa pedig tömörnek mondható Melich széles bőbeszédűségével szemben. Nagyon ügyesen rejtette el szerzőnk a bizonyítandó tételt jelen tanulmányában is; az avatatlan olvasó ezt a körülményt soha fel nem fedezné és szentül hinné, hogy Kniezsa szigorúan a tényekhez tartva magát jutott el bizonyos megállapításokhoz. A bizonyítandó tételt Kniezsa ebben az esetben azonban nem intuitív úton maga alkotta, hanem lényegében Karácsonyitól vette át, amint az ilyesmi Melichnél is többször előfordul.³

Az a településtörténeti tétel, amelyet Kniezsa Karácsonyitól átvett, arra vonatkozik, hogy a magyarság XI. századi telepei csak az állítólagos gyepűvonalon belül kereshetők. A *gyepűvonal* kifejezést Kniezsa is többször használja, bár azt ő is tudja, hogy Fodornak a gyepűrendszerre vonatkozó „földrajz-hadtörténelmi” fejtegetései teljesen értéktelenek; de hogy szerzőnk miféle hadászati berendezésnek tartja az ú. n. gyepűvonalat, azt mégsem árulja el nekünk. Pedig érdekes volna tudni, hogy miből és mi módon készült ez az állítólag az egész országot körülfogó XI. századi Maginot-vonal, mely sok esetben — amint a tények tanúsítják — még a német császárok jól felszerelt hadaival szemben is nagyon hatásos védelmet nyújtott az országnak. És azt is szeretnénk tudni, hogy honnan került elő az a rengeteg ember, amely egy sok száz kilométeren át húzódó védelmi vonal létesítéséhez és karbantartásához, de még inkább háború esetén megvédéséhez szükséges. Sehonnan! Mert — elárulhatom a titkot — valami csodálatosan hatásos védelmi vonalakból álló „gyepűrendszer” hazánkban sohasem volt, hanem csak egyes gyepük voltak. Így nevezték ugyanis azokat a védelmi berendezéseket, amelyeknek segítségével alkalmas helyeken az országba vezető főutakat ellenséges támadás esetén föld-, víz-, kő- és faművek segítségével járhatatlanná lehetett tenni. A középkori seregek ugyanis nem térképekre támaszkodva és nem frontálisan törtek be az ellenséges országba, hanem hosszan elnyúló menetoszlopokban az ismert főútvonalakon nyomultak előre. A főútvonalakról már csak málhásszekereikre

³ Az Anonymus ú. n. hitelességére vonatkozó hitet például Hómannak az ú. n. pozitivisták történészek felfogását kritizáló fejtegetésej szügerálták Melichnek. Pais Dezső pedig, aki az Anonymus hitelessége körül különösen sokat buzgólkodott, ezt a hitet már dogma alakjában Melichtől vette át. Nem hiszem azonban, hogy Hómannak különösen sok örömet szerzett volna Melichnek és Pais Dezsőnek az Anonymussal kapcsolatos apologetikai munkássága, mert nyilvánvaló túlzásaik Hómannak történészi irányát is diszkreditálhatták.

való tekintettel sem igen térhettek le; a csapatok ugyanis abban az időben arra még nem számíthattak, hogy repülőgépekről ledobott csomagok segítségével fogják élelmezni őket. Ez persze kissé túlzás, azonban az már tény, hogy a történészek középkori hadjáratokról szólva nincsenek mindig kellően tekintettel a középkornak a maiaktól eltérő viszonyaira.

A járhatatlanná tett gyepek előtt az ellenséges hadsereg szükségszerűleg megtorlódott, és bizony így nagyon könnyen pórul járhatott. De persze, ha az ellenséges seregnek a tereppel ismerős vezetői voltak esetleges magyar párthiveik közül (pl. Salamon király idejében), akkor a gyepek mint védelmi berendezések érték-telenné váltak, mert azokat megkerülhették, amint ez meg is történt néhány esetben.

Az előadottakból következik, hogy a határőrség nem a gyepek mögött foglalt helyet (még kevésbbé a „gyepúvonal“ mögött), ahogy ezt Kniezsa Karácsonyi nyomán elképzei, hanem a gyepek előtt, vagyis (az ország belsejéből tekintve) a *gyepű elvén*. Nyugatmagyarországon például az országba vezető két legnevezetesebb „hadi utat“ Kapuvárnál és Győr közelében lehetett lezárni (még a 13. század elején is!), de a határőröket mindenütt a régi osztrák-magyar határ mentén találjuk. Ezeknek bizony a XI. században is ott kellett lenniök, mert hiszen az öröknek idejében jelenteniök kellett az ellenség közeledtét, hogy a gyepeket le lehessen zárni.

Nyugatmagyarországon a határőrök telepei és a gyepek között különböző elnevezésű katonai telepeket találunk: lövöket vagy lövéreket, hodászokat (hodacenses) és valószínűleg hozzájuk hasonló szerepet töltöttek be a határ mellékén letelepített idegen népelemek is: a besenyők, az oroszok és a kende (v. ö. *Szornas-kend*, *Kendszék*). A katonai telepésekhez számíthatjuk a várjobbágyokat is, akik közül talán az előbbi katonai csoportok tisztjei kerültek ki. Találunk végül a határ és gyepek közötti övben olyan telepéseket is, akik csak közvetve álltak a határ- és honvédelem szolgálatában. Ilyenek a kovácsok, csatárok („paizskészítők“) és mecsérek („kardkészítők“) telepei, akik a harcosokat fegyverekkel látták el. De idesorolhatjuk a várnépet is, amelynek a feladata a gyepek karbantartása volt.

A gyepeülvének lakosságára többféle katonai feladat elvégzése hárult. Kétségtelenül a határ közvetlen közelében lakó örök látták el béke idejében a határrendőri teendőket. Ellenséges támadás esetén pedig bizonyára az ő kötelességük volt ezt a határtól messzefekvő útzáró gyepeknél jelenteni. A gyepek elzárását valószínűleg a gyepek környékén lakó várnép végezte el, de a gyepek karbantartása az egész határvidék várnépének kötelessége volt. Ez a kötelesség akkor sem szűnt meg, ha egyes faluk népe birtokadományozás folytán magán- vagy egyházi birtokosok ható-

sága alá került. Bizony ez nagyon terhes kötelezettség lehetett, mert például a borsmonostori ciszterciták még a 13. század folyamán is több hamisított oklevelükbe jónak látták bevenni, hogy népeiknek a királytól kapott mentesség alapján nem kell eljárni a babóti gyepű (Kapuvár mellett) karbantartására.

A gyepük elzárása kétségtelenül hosszabb időt vett igénybe; azért szükséges volt az ellenséget előrenyomulásában gátolni. Ez elsősorban a határ és a gyepük között található katonai telepések feladata lehetett. Az ellenség előnyomulásának akadályozására már csak azért is szükség volt, hogy lehetségessé váljon a főútvonal mellékének kiürítése; különösen a lakosság állatállományának elterelése lehetett fontos, nehogy a betörő ellenség könnyen élelmezhesse magát. A kiürítés azonban akkor már nehézzé vált, amikor a gyepüelvének lakossága megszorodott. Ezért ilyen esetben a fővédelmi művek előtt is létesítettek gyepüket. — Történészeink közül sokan azt hiszik, hogy csak a gyepük elöretolásával terjesztette ki a király a hatalmát a gyepükön túl lévő területekre. Ez a hamis felfogás csak annak a következtében verhetett gyökeret, mivel történészeinknek általában teljesen helytelen fogalmaik voltak és vannak a gyepük mibenlétéről, amikor a gyepüket megerősített frontvonalaknak tekintik és az országhatárral azonosítják. Pedig nemcsak a határőrsegek telepei voltak szükségszerűleg a gyepükön túl, hanem királyaink több esetben kimondottan a gyepükön túl fekvő földeket adományoztak hiveiknek. Ezen okleveleknek a tanuságát történészeink azonban ezideig nem részesítették kellő figyelemben. Az országhatár és az útzáró főgyepük között egyes helyeken azért is szükséges lehetett védelmi műveket létesíteni, mert a főgyepük legnevezetesebb erősségei sok esetben vízművek voltak; a vidéknek — vagyis a gyepük környékének — vízzel való elárasztása pedig bizonyára hosszabb időt vett igénybe. Ez volt a helyzet például Nyugaton; ezért feltehető, hogy eredetileg az ellenség ideiglenes feltartóztatása lehetett a katonai jelentősége itt azoknak a védelmi műveknek, amelyeket Sopronban és Mosonyban már nagyon korán létesítettek.

A határvidék katonai telepeseinek további feladata ellenséges támadás esetén feltehetőleg az ellenség élelemszerző portyázásának megakadályozása és az ellenség málhásozstagainak nyugtalanítása volt. Mire aztán az ellenséges sereg a gyepük előtt megtorlódott és az élelmezési nehézségek következtében demoralizálódott, bizonyára a gyepük mögül is előkerültek különböző katonai alakulatok, amelyek aztán a demoralizált ellenséget teljesen megsemmisítették, amennyiben annak nem sikerült dolgavégeztelen sietve visszavonulnia. Ez a védekezési mód nyugaton rendszeren bevált, hacsak a betörő ellenségnek nem voltak — amint már említettük — magyar párthivei, akiknek kalauzolója mellett az ellen-

ség megkerülhette az elzárt gyepüket. A gyepüvel való védekezés akkor vált csak hatástalanná, amikor a gyepüelvének a lakossága annyira megszorodott, hogy a vidék idejében való kiürítése nem volt már keresztülvihető.

Erdős hegyvidéken természetesen a védekezés módja némileg más lehetett. A gyepük ilyen terepen valószínűleg a csehek gyepüihez hasonlítottak, akik ezt a védelmi berendezést a németekkel szemben épügy használták mint a lengyelek vagy a mai Kelet-németország egykori szláv lakosai. Ha történéseink nem kizárólagosan a magyar glóbusra korlátoznák figyelmüket, hanem a szomszédos népeknek a mieinkhez hasonló intézményeire is némileg tekintettel volnának, akkor Fodor Ferencnek a gyepüvonalokról írt badarságait bizonyára nem idézték volna a Szent István emlékkönyv-tudós történész cikkírói olyan buzgalommal, mint a hogy azt tették.⁴

A gyepüvédelemről írott fenti vázlat legfontosabb vonásai-ban egyezik K. Schünemann kieliegyetemi tanárnak ugyanarról a kérdéssről kifejtett felfogásával,⁵ amellyel történéseink még mindig nem ismerkedtek meg. De persze nem olvasói a történészek a NNy-nek sem, mert különben talán kevesebb bizalommal lettek volna Fodor Ferencnek a gyepükre vonatkozó földrajztudósi eszmefuttatásai iránt... Knieszsa — olvasója lévén folyóiratunknak — tudta, hogy Fodor Ferenc fejtegetései értéktelenek — erre különben vizsgálatai közben valószínűleg magától is rájött volna —, de a gyepüvédelem mibenlétével, amint már említettem, ő sem volt tisztában, hanem az egyszerűség kedvéért a lényegre nézve a rendesen megbízható Karácsonyi felfogását tette telepü-léstörténeti fejtegetései alapjává.⁶ Mivel azonban ez az alap hibás

⁴ A Szent István emlékkönyvben Fodor Ferenc cikkét idézgető történészek közül csupán Kring Miklós ad kifejezést — a Szent-István-kori országhatárokról szólva — valami szelid gyanunak abban a tekintetében, hogy Fodor Ferencnek a gyepükre vonatkozó fejtegetései körül nem minden lehet rendben. De azért persze ő is valami megerősített vonalnak gondolja a gyepüket. — Mindenesetre örömmel kellett megállapítanom, hogy Kring Miklós most már nem valami bizonytalan sávnak tekintti az országhatárt, mint egy korábbi cikkében, hanem idevonatkozó megjegyzéseim figyelembevételével már helyesen vonalnak mondja, sőt egy XII. századi stájerországi oklevelet is idéz, amelyből kiténik, hogy a nyugati országhatár már ebben a korban is árokkal vagy sáncsal volt jelölve („ultra vallem Ungaricum“). Ilyen „mérnöki pontosságot“ bizony alig mertem feltenni... Az országhatár tehát sánc- vagy árokvonal volt már a XII. században is, sőt bizonyára már a XI.-ben is, de a gyepü sohasem volt vonal...

⁵ V. ö. K. Schünemann: Ostpolitik und Kriegführung im deutschen Mittelalter, UJb. XVII. (1937), 31–56. és „Deutsche Kriegführung im Osten während des Mittelalters“, D. Archiv f. Gesch. des Mittelalters II. (1938), 54–84.

⁶ Eredetileg a gyepüvédelem mibenlétére vonatkozó felfogásomat a Fodor Ferenccei való vita nyomán behatóbban is ki szándékoztam

volt, Kniezsának nyilván ellenmondásba kellett kerülnie a tényekkel, amikor a hibás elmélet településtörténeti következményeit igazolni próbálta helynévmagyarázatokkal és egyéb „bizonyítékokkal”. Ezt fogjuk most már a következőkben néhány jellemző példán bemutatni.

Ha megnézzük Kniezsa térképét, rögtön szemünkbe ötlük, hogy Nyugaton a XI. századi magyar településnek általa feltételezett határa bámulatosan hasonlít a trianoni országhatárhoz (Sopron körül például még a trianoni beszögelés is pontosan rajta van). Ez persze azért van így, mert Kniezsa Karácsonyi nyomán abban a meggyőződésben volt, hogy itt húzódott a már „előretolt” gyepűvonal. A gyepűvédelemről való hibás felfogása alapján pedig azt tette fel, hogy a határőrök és a lövők a gyepűvonalon innen állták vitézül az ellenségnek a gyepűvonal ellen intézett rohamait. Vagyis Kniezsa öntudatlanul is a világháború frontját vetítette vissza a múltba, de ugyanazt tették természetesen a gyepűvonalakat emlegető geográfusok és történészek is. Mi már azonban tudjuk, hogy minden másként volt: ha voltak is Sopronban esetleg már a XI. században is bizonyos védelmi művek, a határőrök és lövők telepei a gyepűvédelem mibenlétéből következőleg szükségszerűleg a Fertő és a Lajta közötti területen voltak, ahol később tényleg találjuk őket. Ezt egy név szinte kézzelfoghatóan tanúsítja és pedig Rusztnak régi német Zeil neve, amely a magyar Szil átvételéből származott (m. szil = n. Rust). A német névalakban korhatározó az *ei* diphthongus. Mivel t. i. az *i* a XI. század végén diphthongizálódott a németben, ezért a németeknek a m. Szil helynevet még a XI. század vége előtt kellett átvenniök. Ezt a körülményt a „Westungarn im Mittelalter” c. tanulmányomról írt kritikájában Kniezsa is elismerte, sőt ő azt tette fel ezekről a korai német telepésekről, hogy őket IV. Henrik császár telepíthette ide, amikor ez a terület Salamon idejében néhány évig birtokában volt (v. ö. UJb. XVII. 290). Jelen műve írása közben azonban erről az elméletét zavaró mellékkörülményről már elfeledkezett.

De amikor Kniezsa leírta, hogy a magyarság Nyugatmagyarországon csak a XII. század során telepedett meg, akkor elfeledkezett arról is, hogy tanulmányának egy másik fejezete szerint a besenyő szállások korát általában a XI. századra kell helyeznünk. Ilyenformán Kniezsa előadása szerint a besenyők előbb települtek volna még szórványosan Nyugatmagyarországon, mint a magyarok. Hát ez már azután igazán abszurdítás! Ezekbe az ellenmondásokba a nyugatmagyarországi települési viszonyokat

fejteni. Ebből azonban más irányú elfoglaltságom következtében aligha lesz a közeli jövőben valami, úgyhogy meg kell elégednem a fenti vázlatos megjegyzésekkel, melyekkel azonban talán némileg mégis hozzájárultam a gyepűvédelem mibenlétének tisztázásához...

illetően azonban szerzőnk nem azért keveredett bele, mivel esetleg az én idevonatkozó fejtegetéseimmal szemben saját fejtegetéseinek eredetiségét minden áron — tehát még ellenmondások árán is — meg akarta óvni; hanem azért, mivel az adatok világos tanúsága ellenére mereven ragaszkodott egy téves településtörténeti elmélethez. Ő ugyanis az elképzelt gyepűvonalon innen eső területek települési viszonyaira vonatkozó fejtegetéseiben másutt is szembekerült — amint mindjárt látni fogjuk — bizonyos adatok tanúságával, pedig ezekről a területekről én „Westungarn im Mittelalter“ c. tanulmányomban már nem szóltam.

Kniezsa térképe szerint a Sopron és Kapuvár közötti vidék már a XI. században sem volt ritkább lakosságú, mint az ország többi részei. Erre a feltevésre ismét az elmélet vitte Kniezsát. Felfogása szerint ugyanis itt még a XI. század folyamán előbbretolták a gyepűvonalat, aminek következtében itt a régi gyér népességű gyepűelve megszűnt és ez a terület is intenzívebb művelés alá került. Amint azonban erről már megemlékeztünk, a főgyepű Sopronmegyében még a XIII. század elején is — úgy mint régebben — Babótnál, vagyis Kapuvárnál volt. Arra nézve pedig véletlenül okleveles bizonyosságunk is van, hogy a XIII. század elejének közfelfogása szerint Sopron megye korábban gyérebbe lakott volt mint az ország egyéb részei. Egy XIII. századi oklevél szerint ugyanis István pap eredményesen hivatkozott arra, hogy Gizella királynéval az országba jött őse szabad ember módjára és minden kötelezettség nélkül kapott birtokot Sopron megyében, mivel abban az időben „*rarus habetatur incola in comitatu castri Supruniensis*“ (Sopronm. Oklt. I. 8.). Kétségtelen, hogy ezen indokolásával István pap a saját korabeli közfelfogásnak adott kifejezést. Ha pedig a XIII. század elején még általánosan tudták, hogy Sopron megye korábban kevésbé népes volt, akkor a XI. században kétségtelenül még gyér volt a lakossága. Ebben az esetben is tehát Kniezsa nem a tényekhez, hanem egy hibás elmélethez tartotta magát.

Most még egy példát akarok bemutatni arra nézve, hogy Kniezsa a hibás elméletre alapozott településtörténeti elképzelései kedvéért egyes esetekben még a tényekkel is szembefordult. Ennek a módja már tökéletesen melíchi nála...

A magyarság XI. századi települési területére vonatkozó „bizonyítékok“ sorában ott találjuk nála azokat a szláv eredetű magyar helyneveket is, amelyekben az eredeti szláv orrhangú magánhangzók megmaradtak. Ezek a magánhangzók ugyanis a szláv nyelvekben a X. század végén elvesztették orrhangú ejtésüket; így tehát a magyarság az ilyen eredeti orrhangot tartalmazó neveket — bizonyos, esetleges elkésett hangfejlődést is számbavéve legkésőbb a XI. század közepéig vehette csak át. Az idetartozó helynevek között említi Kniezsa egyebek kö-

zött a *Dombó*, *Dombóc*, *Dombró* neveket. A *Dombó* helynév például nagyszerű bizonyíték a magyarság korai megtelepülésére a Felvidéken, ahol a név előfordulása — úgy látszik — a Karácsi-féle gyeptülméletre alapozott Kniezsa-féle elméletnek sem mond ellen. Igen ám, csak hogy a *Dombró* név előfordul az egykori Körösmegyében is, ahol a magyarság aligha telepedett még meg a XI. században.⁷ Kniezsa tehát ezen névalakra nézve Melichre hivatkozik, aki szerint az ottani szlávok nyelvében az *o* nazális *b* előtt csak a XIII. század közepe után tűnt el. Jó! De akkor, miért akarja egy könnyed kézlegyintéssel elhárítani például a mármarosí *Dombó* (ruthén: *Dubovoje*) nevét is, amely pedig már semmi esetre sem kerülhetett a kajkavac horvátból a magyarba?

Zavar van azonban a Kniezsa-féle települési elmélet szempontjából egy olyan szláv származású helynévvel is, amelyben az orrhangú magánhangzó után nem *b*, hanem *g* következett. Egy 1262-i oklevélben említve van Ugocsában egy *silva Longh*. De mivel a hibás gyeptülmélet szerint a magyarok Ugocsát csak a XII. század folyamán szállhatták meg,⁸ Kniezsa szinte mélabúsan nyilatkozik erről a névről: „...sajnos nem egészen megbízható. Az adat ugyanis egy eredetiben nem ismert oklevélnek Fejér-féle kiadásából való, amely amúgy is hemzseg az elírásoktól“ (i. m. 385. l.). Bámulnunk kellene ezt az akribiát, ha hinni tudnánk abban a csodában, hogy a gyanusnak talált név az állítólagos elírások következtében pontosan azt az alakot vette volna fel, amely névalak a régi szlávban jelentésileg az oklevélben előtte álló latin *silva* szónak felel meg. Ilyen csodálatos véletlen nincs! De kiváltkép azért nem tudunk benne hinni, mert Kniezsa már más helyütt is hasonló-hyperkritikával próbálta elhárítani az előleges felfogásához nem alkalmazkodó adatokat (v. ö. Ujb. XVIII. 29).

Bár elismerhetjük, hogy a szláv orrhangú magánhangzók egyes elmaradt szláv nyelvjárásokban tovább is megmaradhattak a X. századnál, ennek ellenére ezen hangok magyar megfelelőinek meglétét bizonyos helyneveinkben általában annak tanujelül tekinthetjük, hogy a magyarok az illető vidéken már nagyon korán telepedtek meg szlávok szomszédságában. Ha azonban valamely

⁷ Így Kniezsa. Ellenben mestere szerint a magyarok már a X. században elfoglalták ezt a területet, mert hisz ez meg vagyon írva a legnagyobb magyar történetíró művében (v. ö. Melich, Honf. Magyaroz., 422). Mi ez? Forradalom? Hát Kniezsa már az Anonymus hitelességében is kételkedik? Sőt ilyen eretnek tanokat egy akadémiai kiadványban hirdet! (No, belőle sem lesz a közeli jövőben akadémikus, pedig állítólag már nagyon kezd érteni a helyesíráshoz!...).

⁸ Ennek a tanításnak hibás voltára rámutattam már Szabó Istvánnak „Ugocsa megye“ című könyvéről írott ismertetésemben is (NNy. IX. 119). Ennek ellenére Szabó István a közelmúltban a rádióban tartott előadásában makacs következetességgel csak tovább hirdette Ugocsáról a XII. századi megszállást... Furcsa...

vidék bizonyos neveiben hiányoznak az egykori szláv orrhangú magánhangzók magyar reflexei, ebből még nem következik, hogy a magyarság az illető vidéken csak akkor telepedett volna meg, amikor a szláv orrhangú magánhangzók már elvesztették ilyen jellegüket. Mindenütt azt tapasztalhatjuk, ugyanis, hogy vegyes lakosságú területen a helynevek sok esetben újabb hangállapotot feltüntető alakjukban is át szoktak kerülni egyik nyelvből a másikba, mégha az átvevő nyelvben megvolt is az átadó nyelv régebbi hangállapotának megfelelő névalak. Erről a jelenségről behatóan szóltam „Westungarn im Mittelalter“ című tanulmányomban (240/241. l.). Erre vonatkozó megjegyzéseim — úgy látszik — elkerülték Kniezsa figyelmét... Azt írja ugyanis mostani tanulmányában, hogy a *Potyond* névre vonatkozó magyarázatom már csak azért sem lehet helyes, mert ez a név Sopronmegye keleti felében fordul elő, ahol a magyarság a X—XI. század határán már kimutatható, így tehát a *Potyond* névben meg kellene lennie az általam javasolt etimológiának megfelelően a szláv orrhangú magánhangzó magyar reflexének; mivel ez nincs meg, az etimológia nem lehet jó. De lássunk csak néhány ellenpróbát Kniezsa mostani tanulmányából! Szerinte az alsó Lendva mellékén a magyarság már a X—XI. század határán telepedett meg; sőt, már ő még a *Lendva* névben is szláv orrhangú magánhangzó magyar reflexét szeretné felismerni. Ezen nézeteiben a legkevésbé sem zavarja az a körülmény, hogy az alsó Lendva melléki *Dobronak* nevében hiányzik ez a bizonyos kormeghatározó reflex. Vagy talán Kniezsa kétségbevonja, hogy ez a név a szláv *dobra* „erdő“ szónak származéka? És vajjon a borsodmegyei *Lédéc* hn. azért nem lehet talán a szláv *ledo* szó származéka, mert a név magyar alakjában nincs meg a szláv *g* hang reflexe, jöllehet a falu környékén a magyarság Kniezsa szerint már régi telepes? Ez az okoskodás ebben az esetben azonban már egy egyszerű tényen megbuknék. Azon, hogy ez a név egy XIII. századi oklevélben *Lenduch* alakban is előfordul, ami azt tanúsítja, hogy ez esetben a mai magyar névalak egy későbbben átvett névváltozatnak felel meg. A végső tanulság pedig mindebből az, hogy a helyneveknek bizonyos nyelvi, hangtörténeti jellegzetességei a településtörténetben negatív irányban nem érvényesíthetők bizonyítékként. Mivel pedig Kniezsa a helyneveket általában ilyen hibás módon is vallatóra vette településtörténeti szempontból, illetve ilyen módon is próbált téves településtörténeti elmélete számára bizonyítékokat találni, fejtegetéseit már csupán az okból is óvatossággal kell fogadnunk.

Az itt előadottakból azonban az a megállapítás is következik, hogy a szláv orrhangú magánhangzók magyar reflexeinek bizonyos szláv eredetű helyneveinkben való megléte vagy megnevelése Kniezsa számára csak abban az esetben jelentett „bizonyítékot“ településtörténeti elgondolásaiban, ha az esetleges adat nem

volt ellenmondásban azzal a településtörténeti elmélettel, amelynek hívéül szegődött... És ép ez az, ami Melichnek és a neovám-béristáknak a módszereit is jellemzi!

3.

Ha valamely terület településtörténetét elsősorban is a helynévkutatás eredményeire akarjuk alapozni, mint ahogy ezt Kniezsnál látjuk, akkor fontos követelmény a számbaveendő jellemzetes helynévanyag teljessége és annak lehető kimerítő vizsgálata. Az ilyesmi azonban csak akkor valósítható meg tökéletesen, ha egy-egy tájegység vagy országrész helynévi anyagára vonatkozó kutatások megfelelő számban állnak rendelkezésre. Ilyen szempontból megfelelő anyaggal szerzünk csak Nyugatmagyarországra, Tiszántúlra és Erdélynek szász vidékeire vonatkozólag rendelkezett. A Melich köréhez tartozó helynévkutatók munkássága ugyanis eddig jóformán csak semmitérő török névetimológiai faragására korlátozódott, úgyhogy szerzünknek nagyon sok vidékre vonatkozólag jóformán úttörő munkásságot kellett végeznie. Mivel azonban így igen nagy területeket kellett számbavennie, természetesen, hogy az általa hozott jellemzetes, vagyis településtörténeti következtetésekre felhasználható névanyag teljesnek semmiféle vonatkozásban sem mondható. Erre néhány példa: igen helyesen X—XI. századi átvételre valló kritériumnak tekinti a szláv *c* ~ magyar *t* megfelelést feltüntető helyneveket. Egyebek között ide sorolja *Aranyos-Marót* (~ tót *Zlaté Moravce*) nevét; ugyanakkor azonban nem említi meg az ugyancsak bars megyei *Lót* falu nevét (v. ö. *Louth* 1247 körül; Csánki III. 506), pedig semmi kétség nem lehet arra nézve, hogy ez a név szláv **Lovci* név átvételéből származik (*lovьcb* „vadász“). Amint a *Marót* névalak mellett a később átvett *Maróc* is előfordul, úgy megvann például ugyancsak Bars megye északi felében a korábban átvett *Lót*-nak megfelelő *Lóc* név is falunévként. Amikor a Gönczy-Kogutowicz-féle megyei térképen ezeket a helyeket megkerestem, a pillantásom egy *Dombóc* névre esett (major Füss és Pozba között), és hamarosan megállapíthattam, hogy ez a név Kniezsa gyűjteményében szintén nem szerepel.⁹ — Ugyancsak a X—XI. századi átvételeknek mondja

⁹ Ezekkel szemben meg nem tudom, hogy vajon Kniezsa megkereste-e a hunyadmegyei és torda-aranyosi *Gerend* falukat a katonái térképen. Szerinte ugyanis e két falu neve szláv *grědъ* „emelkedés“ szóból származik. Én mindenesetre megnéztem; de valami emelkedést, amelyről e falukat elnevezhették volna, egyik helyütt sem találtam, sőt a hunyadmegyei *Gerend* határozottan síkon fekszik, az aranyosi *Gerend* pedig a folyó mentén. Ezért az a gyanum, hogy a névadás alapja mindkét esetben a szláv-magyar *gerenda* szó. Erre annál inkább is gondolhatunk, mert az aranyosi *Gerend* falut több esetben *Gerende* alakban említik az oklevelek (v. ö. Csánki 5, 706). A *gerenda* szó pedig tényleg előfordul helyneveink sorában. Nem jelentőség nélkül való azonban az sem, hogy a zempléni *Gerenda* falunak tót neve: *Hriadky*; K. erről a névről sem emlékezik meg.

Kniezsa — helyesen — a szláv $\tilde{z} \sim$ magyar s megfelelést feltüntető neveket, csak hogy ezek között már nem említi a gömörmegyei *Serke* nevét (tót *Žirkovce*).

Meglepetés volt számomra, hogy Kniezsa X–XI. századi átvételre valló kritériumot lát jelen tanulmányában a szláv $c \sim$ magyar cs megfelelést feltüntető helynevekben. Ezt a kritériumot egyebek között ugyanis én is szerepeltettem „Westungarn im Mittelalter“ című tanulmányomban, csak hogy nem szláv-magyar, hanem német-magyar viszonylatban. Kniezsa azonban könyvemről írt ismertetésében kifogásolta ezt a kritériumot; persze, mivel településtörténeti elgondolásaival nem volt — úgy látszik — összeegyeztethető az a megállapításom, hogy a magyarok a X–XI. században Nyugatmagyarországban nemcsak szlávoktól, hanem egyes esetekben németektől is vettek át neveket... A szlávokat illetően azonban egy adott esetben a szláv $c \sim$ magyar cs megfelelés körül — úgy látszik — szerzőnknek előlegesen vallott településtörténeti elgondolásai szempontjából már nem volt hiba, ezért tehát most már ő ezt a kritériumot is — nem túlszigorú következetességgel — felvette a többiek sorába. Ellenben itt sem emlékezett meg például a nógrádmegyei *Pécskő* hegynévről (Salgótarján közelében találjuk; a *Tarján* név alapján tehát olyan területen, amelyet a magyarok legkésőbb a X–XI. század határán szálltak meg). Arra nézve ugyanis semmi kétségünk sem lehet, hogy ez a név tót **Pec* névalak átvételéből származik (l. erre nézve jelen számunk *Pest* cikkét). Vagy talán Kniezsa esetleg feltehetőnek tartja, hogy Salgótarján vidékén a honfoglalás korában szerbek, horvátok vagy szlovénok laktak volna? Ezeknek a nyelvében ugyanis a tót *pec*-nek tényleg *peč* felel meg.

A tót-magyar helynévi viszony tekintetében Kniezsa több kormeghatározó kritériumról emlékezik meg; azonban véleményünk szerint akad még egy néhány kormeghatározó szempont, amely nála nem szerepel. Ennek legfőbb oka az a körülmény, hogy a tót-magyar nyelvhatár környékének névanyaga még egyáltalán nincs rendszeresen átkutatva. — A szláv g -ből például a tótban előbb lett h , mint a magyarban a γ -ból h , tehát volt egy kor (valószínűleg a XII. század második fele), amikor a tótban már volt h , de a magyarban még nem; ezért lehetnek olyan nevek a magyarban, amelyekben a szláv g -nek hiány felel meg (v. ö. abaujm. *Áj* \sim tót *Haj*, gömörmegyei *Rahó* \sim tót *Hrachov*). A XII. század után átvett neveken a tót $g > h$ hangnak a magyarban is már h felel meg (v. ö. gömörmegyei *Harmac* \sim tót *Hrmavec*). — Feltehető, hogy a tótban a g -ből γ -n kersztül lehet h . A γ hang egykor — amint ismeretes — a magyarban is megvolt, és néhány névben az egykori magyar γ -nek tényleg ma h felel meg a tótban (pl. *Bő* $<$ óm. **Bey* \sim tót *Behince*). De az egykori tót γ hasonló magyar megfelelésére nem tudunk példát (szláv *Brěg* névnek például egy

bizonyos korban a tótból átvéve ma a magyarban *Bere* felelhetne meg), pedig biztosan van ilyen is és korhatározó jelentősége is volna, mert a XII. század közepe után a *y* hang aligha volt már meg a magyarban. — Vagy egy más példa egy hasonló kormeghatározó kritériumra: A tótban eredetileg nem volt *f* és *v*, mert a mai *v* körülbelül a XII. század közepéig még az angol *w*-hoz hasonló *u* volt. Kérdés tehát, hogy a magyar nevekben esetleg előforduló *v*-t és *f*-t mivel helyettesítették a tótok: elméletileg *b*-re és *p*-re kellene gondolnunk, de példát erre nem tudok. Vagy talán a *v* a magyarban is eredetileg *u*-szerű hang volt minden helyzetben? Amikor a tótban az *u*-ból labiodentális *v* fejlődött, akkor a magyar *f*-t is helyettesíthették *v*-vel (pl. *Feled*, Gömör m. ~ tót *Vel'adin*), úgyhogy az ilyen nevek mindenesetre csak 1150 után kerülhettek a tótba.

Valószínűnek tarthatjuk az előadottak alapján, hogy a pontos vizsgálatok nyomán az egyik nyelvből egy másik nyelvbe való átvétel korára jellemzetes nyelvi kritériumokat tartalmazó nevek száma nemcsak a Felvidéken, hanem az ország más részein is még szaporodni fog, ami megbízhatóbb és pontosabb településtörténeti következtetéseket tesz majd lehetővé, különösen ha az anyagot majd a részletkutatások meg is szaporítják.

4.

Hazánkban sok példa van arra, hogy valamely szláv személynév az ősi magyar nomádok helynévadás módjára minden végződés nélkül helynévként szerepel. Ezen neveknek a megítélése tekintetében velem szemben eddig Kniezsa Melich felfogását követte, aki szerint az ilyen helynevek szláv személynévet viselő magyaroktól származnak (Nyugatmagyarországra vonatkozólag Kniezsa a közelmúltban még a német nevű magyarokat is kombinációba vette). Az ilyen nevek a magyar-tót nyelvhatár mellékén a tótban végződéssel vannak ellátva, amit Melich egyidejű magyar-tót névadás eredményének magyaráz. Ennek a nézetnek téves voltára már több ízben alkalmam volt rámutatni. Az én felfogásom szerint az ilyen helynevek onnan származnak, hogy első sorban is elmagyarosodó félben lévő szlávok fordították le ilyenformán helyneveiket a magyar személynévi helynevek mintájára magyarra, de alkalmadtán ezeket szlávul értő magyarok is hozzáidomíthatták ilyen módon a magyar személynévi helynevek nomádos típusához.

Nem csekély meglepetésemre azt kellett azonban tapasztalnom, hogy Kniezsa a személynévi helynevekre vonatkozó melichi tanok tekintetében mostani tanulmányában már engedett a negyvennyolcból... Ugyanis kormeghatározó településtörténeti jelentőséget tulajdonít most már azoknak a nomádos típusú, de szláv

személynéven alapuló magyar helyneveknek, amelyekben felismerhetők az egykori szláv orrhangú magánhangzók magyar reflexei. Ezek ugyanis szerinte azt tanúsítják, hogy bizonyos vidékeken magyarok és szlávok már a X. században, de legkésőbb a XI. század közepéig együtt éltek. Ha a szláv nevű magyarokról szóló Melich-féle tanítás elfogadható volna, akkor ezeknek a neveknek a Kniezsa által felhasznált módon való bizonyító értéke a semmivel volna egyenlő, mert hisz a magyarok még akár a XII. században is használhattak volna olyan személyneveket, amelyeket a szlávoktól még a X. században vettek át. Csakhogy ezek a kritikus nevek Magyarországon csupán a magyarság legrégibb, még X. századi települési területein kerülnek elő... Ezért is vette fel őket bizonyítékai sorába Kniezsa is. Ezt mindenesetre nagyon helyesen tette. Azonban azt már nem lehet belátni, hogy viszont miért nem tulajdonít ugyanakkor kormeghatározó jelentőséget az ugyanazon jellegű szláv-magyar személynévi helyneveknek, amelyekben valamely szláv orrhangú magánhangzó reflexe már nem szerepel. Ezek ugyanis azt tanúsíthatnák, hogy magyarok és szlávok bizonyos vidékeken még akkor is egymás mellett éltek, vagyis a szlávok még nem magyarosodtak el, amikor a szláv nyelvben orrhangú magánhangzók már nem voltak. És miért nem tekinti Kniezsa az egykori szláv települési terület emlékeinek azokat az ugyanilyen típusú szláv-magyar személynévi helyneveket, amelyekben valamely orrhangú magánhangzó magyar reflexe azért nem jelenhetik meg, mert a megfelelő szláv személynévben orrhangú magánhangzó sohasem volt?

A legcélszerűbben az itt elmondottakat egy példával világíthatjuk meg. Borsodmegyében a Sajó völgyében találjuk *Berente* falut. Ennek neve Kniezsa szerint szláv **Boręta* vagy *Beręta* szn.-ból származik és hangalakjával azt tanúsítja, hogy a környéken a magyarok szlávokkal laktak együtt olyan korban, amikor a szlávban még megvoltak az ősi orrhangú magánhangzók, vagyis a X. században, de legkésőbb a XI. század közepéig. Megjegyezhetjük még magunknak, hogy *Berente* környéke messze kiterjedő területen Kniezsa szerint a XI. században szláv-magyar vegyes lakosságú terület volt. Helyes! Ha azonban továbbhaladunk felfelé a Sajó mentén, akkor Gömör megye déli részén egy olyan területre jutunk, amely Kniezsa térképe szerint a XI. században színmagyar volt. Ez a feltevés mindenesetre nagyon meglephet bennünket. Csodálkozásunk azonban még nagyobb lesz, ha ennek az állítólagos XI. századi színmagyar területnek a helynevei között is széttekintünk. Ezek között például ott találjuk ezt a nevet: *Gesztete*. Ha a *Berente* hn. szláv *Boręta* szn.-ból származik, akkor a *Gesztete* név sem származhatik másból, mint a szláv *Gostęta* szn.-nek átvételéből. A leglényegesebb különbség a két névalak között az, hogy amikor a magyarok a *Berente* nevet átvették,

akkor a szlávban még volt orrhangú magánhangzó, de a *Gesztete* név átvételekor az átadó nyelvben már bekövetkezett a denazalizáció. — Ha azonban Kniezsa a *Berente* név hangalakjának kormeghatározó jelentőséget tulajdonít, akkor ezt a *Gesztete* névtől sem vitathatja el, amely t. i. később került a magyarba mint a *Berente* név.¹⁰ Ha pedig magyar-szláv együttélés tanujelül tekinthető a *Gesztete* név, akkor ilyen értelemben tanuskodik például a *Gesztetétől* nem nagy távolságra eső *Velkenye* falunak a neve is, amelyben pedig sohasem volt orrhangú magánhangzó, mivel az a szláv **Vlk-onja* vagy **Vlk-ynja* szn.-ból származik. Ezek szerint településtörténeti jelentőséget szabad tulajdonítanunk azoknak a magyar helyneveknek is, — hogy ezt újra hangsúlyozzam —, amelyekben minden végződés nélkül valamely szláv személynév jelenik meg helynévként.¹¹ De az előadottakból az is következik, hogy Gömör megye déli része a XI. században még feltétlenül szláv-magyar vegyes lakosságú terület volt, nem pedig színmagyar terület, amint Kniezsa feltette.

5.

Ha Kniezsa állítólagos XI. századi színmagyar gömörmegyei területét közelebből is szemügyre vesszük, akkor meglepetéssel tapasztalhatjuk, hogy a Balog patak és a Rima között ezen állítólagos színmagyar területre K. ábrázolása szerint hosszú nyelv alakjában a vegyes magyar-szláv terület nyúlt be, sőt egy helyütt a Rimán áthaladva egy kissé ott ki is öblösödött. Mondanom sem kell, hogy ez a feltevés településföldrajzi képtelenség, illetve térképkosmetikai eljárás... De vajjon miért volt itt erre szüksége

¹⁰ *Gesztete* esetében az etimológia helyességét a név mai-tót alakja is bizonyítja. Ez t. i. *Hostice*: egy szótag bizonyára haplológia következtében tűnt el.

¹¹ Ha Kniezsa az egykori szláv lakosság meglétének tanujelül vette volna az ilyen helyneveket is és ha gondolt volna a másodlagos helynevek településtörténeti jelentőségére, akkor például nem hirdeté most tanulmányában azt is (407. l.), hogy a magyarok a Zagyvának és mellékvizeinek (Galga, Tarna, Tarnóca) neveit e vizeknek nem alföldi, hanem hegyvidéki szakaszain vették át a szlávoktól. Ő ugyanis csak ott talált szláv nyomokat... Ezek szerint tehát a magyarok, amikor pl. Szolnok vidékére érkeztek, legelőször is expedíciót szerveztek a nógrádi hegyekbe, hogy az ottani tót atyafiaktól megtudják annak a folyónak és mellékvizeinek a neveit, amelyeknek a mellékén letelepedni szándékoztak. A tót atyafiak pedig valószínűleg azért nem telepedtek meg a vizek alsó szakaszainak mellékén található jó földeken és inkább a nógrádi hegyekbe mentek vesződni, mert valaki elárulta nekik, hogy e jó földekre a Kubán-melléki magyarok tartanak igényt Attila király öröksége jogcímén... De talán elég már a tréfából! Ebből is látnivaló, hogy ebben a részletkérdésben is minő képtelen feltevésbe hajszolódott bele szerzőnk azon hibás elméleti elgondolások révén, amelyeknek hívéül szegődött... De hasonló indokolású például az a képtelen feltevés is, hogy a Balaton északi partjának nem lett volna szláv lakossága...

Kniezsának? Vagy miért nem mondta az egész Rimavölgyet színmagyar lakosságú területnek, ami mindenesetre egyszerűbb lett volna? Erre is hamarosan rájövünk, ha pontosabban megvizsgáljuk a benyuló nyelv helynévi viszonyait. Két falut takar ugyanis el a nyelv a Rima mellékén, amelyeknek nevei nemcsak hogy világosan szláv eredetűek, hanem egészen bizonyosan nem a X. században kerültek a magyarba, hanem jóval később. Ezek a nevek: *Dobóca* (tótul *Dubovec*) és *Harmac* (tótul *Hrmavec*). És bizony Dobóca nemcsak a XI. században lehetett vegyes magyar-tót lakosságú (ha ugyan akkor már egyáltalán megvolt), hanem ilyen volt — ellentétben a környék színmagyar faluival — az 1890-i népszámlálás kezemügyébe eső adatai szerint még a múlt század végén is (560 magyar és 188 tót lakott a faluban). A *Dobóca* név mindenesetre csak az orrhangú magánhangzók eltűnése után kerülhetett a magyarba, a *Harmac* név pedig a tót név tanúsága alapján csak a tót *g > h* hangváltozás bekövetkezése után, vagyis legkorábban a XII. század végén. Ez volna az a két név tehát, amelyek miatt Kniezsa rákényszerült annyira valószínűtlen alakban megrajzolni a feltételezett délgömöri, XI. századi színmagyar területet, mint ahogy azt kitervezte...

Csak hogy a Rima mellékén nemcsak ez a két szláv eredetű helynév van, hanem egész sereg, ami már magában is valószínűlenné teszi azt a feltevést, hogy ezen a területen a XI. században szlávok nem laktak volna. Kniezsa színmagyar területén találjuk például a *Hanva* (tót *Hanava*) falunevet, amelyre nézve nagyon szeretnők ismerni Kniezsa felfogását; a mi gyanításunk szerint ugyanis ez a név nemcsak hogy a tótból került a magyarba, hanem a tótban is egy német személynév volt a helynévképzés alapja, ami annyit jelent, hogy ez a név csak a tót *g > h* hangváltozás után, vagyis legkorábban a XII. század vége felé alakult. De a vidék határrész elnevezései között is több olyan tót eredetű név akad, amely szintén csak a tót *g > h* hangváltozás után kerülhetett a magyarba. Ilyenek a katonai térkép alapján a következők: *Haj bérc* Kisgömörítől nyugatra (~ szl. *gaj* „erdő“), *Eszterham* vízfolyásos völgy Kerekgedétől délre (v. ö. a cseh *Strehom* hn.-t, amely valószínűleg a *struga* „vízfolyás“ szóval függ össze).

Az itt elmondottak azonban egyáltalán nem jelentik azt, mintha a magyarok ezen a területen csak a tót *g > h* hangváltozás bekövetkezése után, vagyis a XIII. század folyamán telepedtek volna meg. Korántsem! Hanem csak annyit, hogy magyarok és tótok ezen a területen meglehetősen sokáig éltek egymás mellett, míg végül a magyar népelem győzedelmeskedett. Vegyes lakosságú területen ugyanis, ahol az emberek többsége kétnyelvű mindig előfordul — amint ezt már említettem —, hogy a régebben átvett nevek azoknak újabb alakjaival helyettesítődnek.

Az ilyen egykor vegyes lakosságú és kétnyelvű vidék helyneveiben, a régibb és újabb átvételre utaló hangtörténeti és másféle sajátosságokat feltűntető nevek a legtarkább összevisszaságban fordulhatnak elő egymás mellett. Délgömörnek helyneveit ezekre a jelenségekre akár iskolapéldaként lehetne idézni. Fentebb láttuk, hogy itt még a XIII. század folyamán is kerültek át nevek a tótból a magyarba. Ebből azonban nem következik, hogy a magyarok már akár a X. században is nem települtek volna meg ezen a vidéken. Ezt bizony nemcsak a Kniezsánál is említett *Jene* hn. tanusítja, hanem ez ősi tót-magyar együttélésnek tanujele itt — amint láttuk — a *Serke* hn. is. Hogy pedig a magyarok 1200 előtt is vettek át itt hn.-ket, azt nemcsak a *Gesztete* név tanusítja, hanem néhány más név is, amelyekben a régi szláv *g* szintén megőrződött. Ezek a következők: *Gede* < szl. *Goděj* szn. (~ tót *Hodejovo*); *Gortva* (patak, hegy, falu): talán a *Goreta* szn. származéka; *Ragács* hegy Ajnácskő mellett: < szl. **Rogac* (*rog* „szarv“). Továbbá *Ugora* hegy Darnya közelében. És talán ide tartoznak a *Goli bérc* és *Golotka tető* hegynevek is Felsőhangony vidékén.

Ezen *g*-s neveken kívül természetesen még egész sereg könnyen felismerhető szláv eredetű helynév van azon a területen, amely Kniezsa szerint már a XI. században is színmagyar lett volna. Ezek: *Majsa* puszta, *Kurinc* puszta és erdő Rimaszombattól délre. Ugyanott *Dusa* (tót *Dužava*) és *Majom* faluk *Teresztény* pusztával. Továbbá *Zsolna* hegy Feled közelében, majd *Dobra* puszta és erdő Pálfalu közelében. Továbbá: *Darnya*, *Jeszte*, *Susa*, *Rimaszécs*, *Velkenye*, *Bolyok* faluk. Továbbá: *Krizsány* puszta Lénártfalva közelében. *Jarnok bérc*, *Usznok fő* hegynevek Domaháza közelében, azután *Lucska* völgy Hamva közelében stb.

Német-szláv vidéken több példa van arra, hogy valamely név más végződéssel maradt meg a németben mint a szlávban, aminek az a magyarázata, hogy sok helynév többféle alakban is használatos egymás mellett, amíg végre az egyik alak állandósul. Erre az érdekes jelenségre ezen az állítólagosan ősi színmagyar területen szintén van egy érdekes példa. Hamvától északra a Sajó völgyében találjuk *Runyá*-t (*Runna* 1384). E falu tót neve (*Rumince*) nyilván a szl. *Ruměn* „vörös“ szn. származéka. Arra nézve pedig megint nem lehet kétség, hogy a magyar név szintén kapcsolatban van a tót névvel, csak hogy ez esetben a magyar névalak nem a szláv név végződésének elhagyása révén jött létre, hanem a legnagyobb valószínűséggel a szláv melléknévi *-ja* végződéssel a **Ruměn-ja* > **Ruminya* névalakból, amelyből a két-nyiltszótagos hangtörvénynek megfelelően **Rumnya* > *Runnya* származott.

Az itt felhozott neveket hirtelenében mind a katonai térképről olvastam le; így tehát semmi kétség sem lehet arra nézve, hogy e vidéken a szláv eredetű nevek száma a valóságban lényegesen

nagyobb... Ezek a magyar nevek mind arról tanuskodnak, hogy Délgömörben magyarok és tótok sokáig éltek együtt. De erről tanuskodnak a vidék magyar eredetű tót helynevei is, amelyek szintén nem egy időben kerültek a tótbá (v. ö. pl. a magyar *g* megfeleléseire nézve tót *Blh* ~ m. *Balog*, de tót *Gemerček* ~ m. *Kisgömöri* stb. neveket).

Délgömör személynévi eredetű, magyar helynevei három egymástól különböző típusba tartoznak. A legősibbek azok a nevek, amelyeknél valamely személynév minden végződés nélkül szerepel helynévként. Nem tévedünk túlságosan, ha ezt a nomádos névtípust különösen a X. és XI. század településeire tartjuk jellemzőnek.¹² Az ide tartozó nevek egy része magyar, a nagyobb része szláv személynév. Az utóbbiakat annak a tanujelül vehetjük, hogy itt elmagyarosodó félben lévő szlávok saját helyneveiket magyarították meg valószínűleg még a XI. században a végződés elhagyásával. Időrendben ezek után a szlávok jellegű magyar helynevek csoportja következik, amelyekre a szláv *-ov*-nak megfelelő magyar *-i* végződés jellemző (itt pl. ilyenek *Iványi*, *Jáncsi* és *Simonyi*); az idetartozó nevek körülbelül a XII. században keletkezettek. És végül akadnak még birtokosjelzős szerkezetű németes típusú összetett helynevek is, amelyek semmiesetre sem keletkeztek a XIII. század előtt (ilyenek: *Mártonfalva*, *Tamásfalva*, *Pálfalva*, *Balogfalva*, *Domaháza*, *Lénártfalva*). Ez a körülmény azt tanúsítja, hogy ez az eredetileg szláv lakosságú vidék nem máról holnapra magyarosodott el, mint Kniezsa feltette, hanem fokozatosan több század során az által, hogy újabb és újabb magyar települések létesültek az itt talált ősi szláv települések mellett. E tekintetben jellemzetesnek találom az egykori *Dobszög* névvel együtt, még a mai *Dobfenék* falunevet is, amelyekhez még a több helyütt előforduló *Dobos* határrésznevek csatlakoznak (pl. Kerekgedétől délre vagy Almágytól délre a kat. térkép alapján). Ezek a nevek mindenesetre ép úgy a szláv *dub* < *dqbz* „tölgy” szóban gyökereznek, mint a már említett *Dobóca* név is, csak hogy az előbbiek esetleg már nem szláv névadáson alapulnak, mert — úgy látszik — bizonyos magyar vidékek nyelvében, amint erre már felhívtam egyszer a figyelmet, a szláv *dub* > m. *dob* szó köznévként is használatos volt. Akármint volt is, az előbb említett nevek annyit mindenesetre tanúsítanak, hogy ezen a vidéken szlávok és magyarok még a szláv *o* > *u* hangváltozás bekövetkezte, vagyis a XI. század közepe után is együtt éltek.

Az előadottak szerint tehát — bármely oldalról is vizsgáljuk a kérdést — meg kell azt állapítanunk, hogy Kniezsa feltevésének, amely szerint Délgömör már a XI. században is színmagyar lett

¹² Analógiás módon természetesen később is keletkezhetett ilyen nomádos típusú helynév; így például a XIV. századi gömörmegyei *Corad-fölwa* ma *Korlát* néven szerepel Nógrádban.

volna, semmi alapja sincs, illetve ez a feltevés ellenmondásban áll a tényekkel. Mindenesetre bámulnunk kell Kniezsa bátorságát és önbizalmát, hogy le merte írni: „Gömör megyében a XI. században négy zónát lehet megkülönböztetni”... Ez bizony csak rege! Ellenben azt igenis meg lehet állapítani, hogy a XI. század elején hol települt már meg a magyarság Gömörben, és a nomádok neve alapján véleményünk szerint azt is, hogy a század végéig, illetve a XII. század közepéig meddig terjeszkedett már itt ki a magyarság. Olyan „zónát” mindenesetre csak a nagyon élénk képzelőtehetség találhat Gömörben, amelyen belül a XI. században szlávok nem laktak volna...

Kniezsának Délgömörre vonatkozó fejtegetéseit főképp azért vizsgáltam meg behatóbban, hogy legalább egy példán bemutathassam a javított Melich-féle módszer településtörténeti értékét. A példa esetleges volt; véleményem szerint azonban semmi valószínűsége sincs annak, hogy Kniezsának más vidékek XI. századi települési viszonyairól szóló fejtegetései a valóságot jobban megközelítették volna mint a Délgömörre vonatkozók, mert hisz ő nemcsak Gömörben, hanem másutt is nagy buzgalommal különböztetett meg „zónákat” a XI. századra nézve...

6.

Az előadottakban azokat az elvi és módszerbeli kérdéseket igyekeztem kifejteni, amelyekre nézve Kniezsa felfogását és gyakorlatát helyeselni nem tudom. Ezen elvi jelentőségű kifogások ellenére természetesen egész sereg részletkérdés van, amelyekre nézve nemcsak hogy teljesen egyetértek Kniezsa fejtegetéseivel, hanem azokat sok esetben rendkívül tanulságosaknak találtam. Elismerem, hogy méltányos volna, ha most már Kniezsa művének jelességeivel is megismertetném az olvasót, miután már részletesen kifejtettem e műre vonatkozó elvi jelentőségű kifogásaimat. Azon részletkérdések között, amelyekben nem értek egyet Kniezsával, van azonban egy néhány, amelynek elvi vonatkozásai is vannak. Ezért inkább ezekre térek még rá, bizva abban, hogy e tanulmány jelességeiről még másoknak az ismertetéseiből vagy még inkább a mű áttanulmányozása útján — amit csak ajánlani tudok mindenkinek, aki településtörténeti és nyelvi kérdések iránt érdeklődik — még értesülni fog az olvasó, míg az én elvi kérdésekre vonatkozó megjegyzéseimet talán nem fogják mások is megírni.

Csak helyeselni tudom Kniezsának azt az eljárását, hogy a *Kazár* és *Kovár* helyneveinket — Melich felfogásával szemben, de velem egyetértőleg — nem igyekezett a kabarokkal kapcsolatba hozni. Kétségtelen azonban, hogy a régi magyar törzsekhez hasonlóan a kabaroknak is maradt valami nyomuk helyneveinkben.

Nagy Géza erre nézve arra gondolt, hogy mivel három kabar törzs csatlakozott a magyarokhoz, a kabarok is (ismeretlen) törzsnevek szerint, vagyis háromféle néven szerepelhetnek helyneveink sorában. Kérdés már most, hogy melyek lehetnek ezek a nevek. Nagy Géza a *Varsány*, *Káloz* és *Székely* neveket vette gyanuba. Kniezsa anélkül, hogy Nagy Gézának a kabar törzsekre vonatkozó felfogását magáévá tette volna, a magyar törzsnevekkel teljesen egy jellegű helynévnek tekinti a *Varsány* helyneveket. A székelyeket pedig ő olyan török eredetű néptörzsnek tekinti, amely még jóval a honfoglalás előtt csatlakozott a magyarsághoz (441. l.). Ha ez így van, akkor a székelyek — ha csak délibábos török ábrándokat nem akarunk szőni — mindenesetre csupán az egyik kabar törzssel volnának azonosíthatók, arra nézve pedig csak kétség sem lehetne, hogy ebben az esetben a *Székely* helynév szintén a magyar törzsnevekhez hasonló helynévnek tekintendő. Kniezsa mindenesetre nem szerepelteti ezt a nevet. Ellenben a magyar törzsnevekhez hasonló jellegű helynévnek mondja még a *Tárkány* helynevet is. Ha a *Kazár* és *Kovár* neveket elvetjük, akkor felhozhattak szerint a magyarsághoz csatlakozott kabar törzsekre igen nagy valószínűséggel a *Varsány* és a *Székely* nevek vonatkoznak és legfeljebb csak arra nézve lehet még kétségünk, hogy a harmadik kabar törzsre a *Tárkány* vagy a *Káloz* név vonatkozik-e.

*

Egy kérdésben Kniezsa szembefordult Melichhél, ennek ellenére véleményem szerint nem Kniezsa, hanem Melich felfogása a helyes. Melich szerint ugyanis Dunántúl északi felében a honfoglalás korában tótok laktak, amit Kniezsa tagad, annak ellenére, hogy nem tudja megmondani, milyen fajta szlávok laktak volna ott a honfoglalás korában. Erre nézve én „Westungarn im Mittelalter“ című tanulmányomban néhány tót hangsajátságokat feltűnítő helynévre hivatkoztam. Kniezsa idevonatkozó etimológiám helyességét minden további nélkül tagadásba vette, illetve Pomogyra vonatkozólag szinte kézzel foghatóan indokolatlan kifogásokat próbált tenni (v. ö. Ujb. XVII. 278 és XVIII. 36). Mostani tanulmányában a *Pomogy* névre vonatkozó magyarázatom helyességét már nem tagadja kereken, mint tette korábbi cikkében, hanem arra az álláspontra helyezkedik, hogy amit én tót jellegzetesség magyar reflexének mondtam, az korábbi szlovén hangállapotot is tükrözhet. A *Potyond* névre vonatkozó megjegyzését már említettem. Nem akarom azonban a hangtörténeti bizonyítást tovább erőszakolni ebben a kérdésben, mert hisz Kniezsa felfogása szerint egyáltalán nem lehet megállapítani, hogy egyes magyar szavak és nevek, melyik szláv nyelvből kerültek nyelvünkbe. Ebből ugyan csak annyi tény, hogy nagyon sok esetben nem lehet a származás kérdését pontosabban meghatározni. A településtörténet-

ben azonban nemcsak nevek állanak rendelkezésünkre. Azt például Kniezsa is elismeri, hogy a Duna balpartjának szláv lakossága tótokból került ki a honfoglalás idejében. Helyes! Ha azonban tótok laktak a Duna balpartján, úgy azok laktak a jobb partján is, mert a Középdunához hasonló nagyságú folyam még soha és sehol néprajzi választó vonal nem volt. És így bizony egyáltalán nem véletlen az, hogy azok a Duna-melléki megyék, amelyeknek központja szláv nevű hely volt, a Duna mindkét partján terülnek el. Ezek: Esztergom, Komárom, Pilis. De hisz maga Kniezsa is azt tanítja, hogy a szlávok telepei a Börzsöny hegység vidékén a Duna balpartjáról a jobb partra is áthúzódtak (424. l.). Vagy: „A szlávok a Sárközről a Duna másik oldalára is áttértek” (431. l.). Ha erről a két vidékről Kniezsa elismeri, hogy az ott lakó szlávok a Duna mindkét partján helyezkedett el, akkor nem lehet belátni, hogy miért lett volna másutt népelváltó tényező a Duna... Talán mivel a magyarságnak a Kisalföldre való korai benyomulása következtében ma már nem lehet olyan kézzelfoghatóan megállapítani, hogy a két partmellék egykori szláv lakossága valamikor egybetartozott, mint például Visegrád vidékén vagy a Sárköz-Bácska mellékén? Ezeket fontolóra véve, azt hiszem, senki sem fog Kniezsa felfogásában osztozni, hanem ebben a kérdésben nekem és Melichnek igazat adni. Vagy talán Melichnek akkor sem lenne igaza, amikor egyszer én is egy véleményen vagyok vele?

*

A vizek mellékét nem a halászat és pákászkodás kedvéért szállták meg a magyarok, mint K. gondolja (374., 452. l.), hanem a nomádos állattartásuk kényszerítette őket arra, hogy a vizek mellékén keressék nyájuk számára téli szállást (v. ö. erre nézve Cs. Sebestyén Károlynak mostani számunkban olvasható tanulmányát).

*

Az ismert gyepüelméletnek megfelelően a magyarok a Szepességben a XII. század közepe előtt semmiképp sem jelenhettek volna meg. Ezért tehát a szepesi németek sem vehettek volna át helynevet a magyarból; mivel azonban a szepesi német *Schmögen* hírnek a falu magyar *Sümeg* nevével való összefüggése kétségtelen, ezért Kniezsa, hogy a német nevet ne legyen kénytelen a magyarból származottnak mondani és hogy ezzel ezen a ponton az elméletet törés ne érje, inkább azt teszi fel egy cseh tudós nyomán, hogy a németek ezt a nevet a tótoktól vették volna át... Bámulatos, hogy azért a megyének a nevét a németek és a tótok is a magyarból vették! Vajjon ha Pozsony megyében lenne ez a *Schmögen*, Kniezsa ebben az esetben is tót származásának mondaná ezt a német nevet?

*

Kniezsa szerint királyaink a XI. században Erdélyben csak saját kipróbált hiveiknek adományoztak birtokot; ezért az ott található pogány ritusú magyar sírmezők csak X. századiak lehetnek. Erdély az Árpád-korban mindenesetre fundus regius volt, azonban kissé valószínűtlen, hogy a „kipróbált hívek“ az Árpád-kor elején nagyon kapkodtak volna erdélyi adományok után... Azt inkább el lehetne már hinni, hogy a Szent királyok Szibériának használták Erdélyt olyan „hiveik“ számára, akik nem igen tudtak lelkesedni például a tized intézményéért...

*

Tiszta tót vidékekre vonatkozó árpádkori határleírásokban elvétele magyar nevek is előfordulnak szláv nevek társaságában. Ezekre nézve K. azt hiszi, hogy a birtokos magyar nemesség nyelvől valók. Teljesen valószínűtlen azonban, hogy például Szokolca vidékén birtokos magyar nemesek akadtak volna 1200 körül; ezért sokkal kézenfekvőbb annak a feltevése, hogy ilyen esetekben tótul értő magyar hivatali személyek vagy talán inkább magyarul értő tót kíséroik fordítottak le magyarra bizonyos könnyen értelmezhető tót határrészneveket, így például a Kniezsa idézte 1217-i oklevélben olvasható *Hozzoumezew-t* (403. l.).

*

Kniezsa egy helyütt a Szamos-mellék szerb telepeseiről beszél (420. l.). Vajjon tudja-e K., hogy a helynevekben is előforduló oláh *sárb* szó az oláhban a szláv népeknek általános neve volt, vagyis megfelel a magyar *tót* vagy a német *Wend* népneveknek?

*

Kniezsa messzeménő következtetéseket von le abból a tényből, hogy az Árpád-kori szolgarétegben — de talán nevezzük inkább a nevén a gyereket — vagyis az Árpád-kori rabszolganevek között nagyon sok magyar név akad. A rabszolgákat vették a középkorban, de azzá váltak a hadifoglyok is, vagy pedig, esetleg szabadságukat vesztett emberek és ezek ivadékai voltak a rabszolgák; de eredetileg mindenesetre valamelyik szabad magyarnak a családjához tartoztak. Így tehát nem lehet azon csodálkozni, hogy a rabszolgák leszármazottainak magyar nevei voltak; de semmi esetre sem szabad feltenni, hogy az Árpád-kori rabszolgák az őshazából hozott finnugor eredetű rabszolgák utódai lettek volna. Ez már turkománia: török = úr, magyar = szolga...

7.

Kniezsa Istvánnak Magyarország XI. századi települési viszonyairól szóló dolgozata nagyon sok munka és tanulmány eredménye. Hogy feladatát mégsem sikerült teljesen kielégítő módon

megoldania, azt első sorban annak tulajdoníthatjuk, hogy többre becsülte a spekulációt a tények vallomásánál, vagyis hogy nem sikerült magát — amint láttuk — teljesen kivonnia a Melich-féle gondolkodásmód — a módszer! — szuggesztíója alól.

Mivel hibás volt a módszer, természetesen az eredmények sem lehetnek kielégítőek. Ebben a vonatkozásban kifogásainkat a következőkben foglalhatjuk össze: A magyar települési terület — persze nem szabad összefüggő szállásterületre gondolni — már a XI. században is kiterjedtebb volt, mint ahogy azt K. feltette. Ezzel szemben az ország belsejében a vegyes magyar-szláv lakosságú terület szintén nagyobb volt. Azt azonban valószínűtlennek tartjuk, hogy a ritkább és sűrűbb lakosságú területeket már a XI. századra nézve is annyira pontosan lehessen meghatározni, mint ahogy azt Kniezsa megkísérelte, bár a ritkább lakosságú terület — úgy látszik — kiterjedtebb lehetett a széleken, mint ahogy azt Kniezsa az elmélet alapján feltette.

Azt azonban meg kell állapítanunk, hogy Kniezsa kísérlete még fogyatkozásai ellenére is nagy haladást jelent Melich Honfoglaláskori Magyarországgal szemben, amiben természetesen annak a körülménynek is része van, hogy Kniezsa — legyünk csak egy kicsit őszinték — egyet-mást (de mégsem eleget!) Melichen kívül azért másoktól is tanult... Sok helyes megjegyzését; megfigyelését, gondolatát a magyar helyneveknek és a magyar településtörténetnek későbbi kutatói bizonyára fel fogják használni, de fel is kell majd ezeket használniok. Ez azonban még korántsem jelenti természetesen azt, hogy a kifogásoltakon kívül tanulmányának minden megállapításával egyetértünk. A tanulmány hibájául kell még különösen felrónunk azt a körülményt is, hogy szerzőnknek néhol túlságosan lakonikus, sőt vázlatosnak is mondható kifejezésmódja is útjában van a világos megértésnek. A képzelhető legnagyobb ellentét Melich áradó bőbeszédűségével szemben! Lehet, hogy erre a szükséztávuságra az emlékkönyv szerkesztősege kényszerítette rá szerzőnket, de őt viszont senkisék kényszeríthette arra, hogy egy korlátozott terjedelmű emlékkönyvben tegye közzé mondanivalóit..

Egy körülményt azonban még szóvá szeretnék tenni. Azt írja Kniezsa, hogy a „Die slaw. Orstnamen der Theissebene“ című dolgozatot csak erős kritikával használható. Ugyanez az alaphangja Kniezsa egy német nyelvű ismertetésének is, amelyet a „Westungarn im Mittelalter“ című tanulmányomról az Ujb.-ben jelentetett meg. Ebben még azt is szuggerálni próbálta az olvasóknak, mintha fejtegetéseim szlavisztikai szempontból súlyosabb kifogás alá esnének. Ezt a hangot ugyanazon tanulmányomról írt magyar nyelvű ismertetésében Melichnek egy másik tanítványa szintén átvette Kniezsától (v. ö. Száz. 1937, 455—457). Pedig mégha összes kifogásaik helytállóak volnának is, amiről pedig szó

sem lehet, akkor is kifogásaik csak bagatell dolgokra vonatkoznának, úgyhogy ezek az állítólagos hibák különösen Hadrovicsnak fölényeskedő, nevetségesen kioktatni akaró hangját semmiképp sem indokolhatják. De bármennyire megbotránkoztatónak tartják is a jó urak, hogy egy germanista szláv dolgokhoz is merészel érteni, az igazság kedvéért mégis meg kell állapítanom, hogy olyan alapvetően súlyos tévedések nálam mégsem fordultak még eddig elő szlavisztikai téren, mint mesterüknél, mert egyebek között a bolgárszlávokat például mégsem tévesztettem még eddig össze bolgártörökökkel... Nem emlékszem rá azonban, hogy Melich koszorús művéről szóló kritikáim megjelenése előtt valamelyik kíváloan kritikus szellemű szlavistánk figyelmeztette volna a tudományos közönséget, hogy ezt a művet — ha egyáltalán — csakis a legóvatosabb kritikával lehet és szabad felhasználni...

Moór Elemér.

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ

a Népünk és Nyelvünk X. (1938.) évfolyamához¹

Aj 127
állattenyésztés
kialak. 44
aratás 107

babonák 105—106
Báta 115
Batár 115
Berente 129
bimbó 94—96
boila (tör.) 10
Bolyok 132
borcsiszár 89
Borsu 68
Bő 127
bulgár 30, 67
bulgur (tör.) 30
butorok 18—24
Büüdöspeszt 91

csákó 109
családnév 25—27
cserény 107
csesz 85, 86, 87
cseszte 85
csiszár 89
csiszlik 84—88

csiszol 87, 88
dahi (tör.) 30, 31
Darnya 132
Dobronak 125
Dombó 124
Dombóc 124, 126
Dombro 124
Dobóca 131, 133
Dobra 132
Dusa 132

én 36
Eszterham 131

fakadólevélzöld 18
Feled 128
finn 34
finnugorok és indo-
germ. 39
finnugorok művelt-
sége 38
fürj 68
füst 68

Gede 132
Gerend(a) 126

Gesztele 129, 132
Girej 77
Goli-bérc 132
Golotka tető 132
Gortva 132
Gömör m. települése
130—134
Gyanó 72
Gyarmat 62, 69—71,
75, 76
gy eredete 70
gyepüvédelem 118—121

Hanva 131
Haj-bérc 131
Harmac 127, 131
helynevek 62—74, 78,
90—93, 114—139
hétmagyar 61, 62, 66
Hódmezővásárhely
18—25
hunok 28

Irnek 28

Jarnok-bérc 132

¹ Ezen jegyzék nem tartalmazza Kiss László Nagykőrösi tájszótárának szavait (hajbókol—kunkötés).

jeles napok 105—106
Jenő 72, 73
Jeszte 132
jugra 37, 67

kac- (kún) 81
Kalocsa 106
Káloz 135
karika zsir 109
kaz-(?), *küz-* (tör.)
 80, 82
kazak 82, 83
kazár 77—82
Kazár 134, 135
Keeskemét 102—104,
 107—109
khazar 77—82
kengyel 2
Kendszék 119
Kér 73, 76
Keszi 73, 74
Kompa 117
Korlát 133
Kovárs 134, 135
Kozár 78, 134
Krizsány 132
Kurinc 132
kurtakocsmák 102
Küküllő 114, 115
Kürt 62, 66, 67, 68, 69

láda 21—23
Lédec 125
Lendva 125
Lóc 126
lőcsiszar 88, 89
Longh 124
Lót 126
Lucska-völgy 132

madárlátta kenyér
 104, 105
magyar 34, 61—64
magyarok és szlávok
 114—117, 123—137
magyarok és törökök
 35—36, 51, 64—66
magyar őshaza 37
magyar ősműveltség
 38, 39

magyar törzsnevek
 63—77
Majom 132
Majsa 132
mángorlósúlyok 19—21
Maróc 126
Marót 126
Megyer 63
monok (R.) 93

Nagykörös 31, 110—113
neovámberizmus 28—
 31, 36, 37, 61, 67, 68,
 78
népdal 96—101
népnevek 33, 34, 61—83
nomádok állatai 52
 — földmív. 51, 66
 — harcai 41, 58
 — ruházk. 55
 — szállásai 49
 — táplálk. 53
 — társad. 55
 — vándorl. 45—48
nomádpasztorkodás
 41—59

Nyék 62

Ofen (ném.) 91

párta 18
pásztorok 41—60, 96—
 100, 107—109
Pécskő 92, 127
Peskő 91
pest 91, 92
Pest 90—92
por (cser.) 33
Pomogy 135
Potyond 125, 135

Ragács 132
Rahó 127
ruházkodás 18, 55
Ruszt 121
Runya 132

sarló 107
Schmögen (ném.) 136

Serke 127, 132
Sümege 136
Susa 132

Szarvaskend 119
Szécs 132
Székeles 25
Székely 135
székfélék 23
szekér 107

szlávok és magyarok
 114—117, 123—137
szücsködés 108

tájszók 31—32, 110—113
Tarhus 72
Tarján 71
Tárkány 72, 135
Terény 71
Teresztény 132
törökök és magyarok
 35—36, 51, 64—66
tulipános láda 21
turkománia 37, 115, 137

u eredete 70
Ugora 132
ugor faji jelleg 37
Uznok-fő 132

ü eredete 68

Varsány 135
vas 39
Velkenye 130, 132

Zsolna 132

βουηλα 6, 7, 9, 10, 11
βουταουλ 6, 7, 8, 14
δουγετοινη 8, 14, 15, 16
Ἡρὴν 67
ζοαναν 7, 7, 8, 9, 10, 11, 14
ἰουιοιζας
αζιγη 8, 15
Μουνδονχορ 67
ταιοι 15
ταγογη 8, 15, 16
Ταρκαζοῦς 72
τεοι 12, 13, 15

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE ÉS A DÉLMAGYARORSZÁGI

MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

MOÓR ELEMÉR és CS. SEBESTYÉN KÁROLY

TARTALOM:

	Lap
<i>Mészáros Gyula</i> : A nagyszentmiklósi kincs egyik ál-török felirata	1
<i>Kiss Lajos</i> : Néprajzi tárgyak a hódmezővásárhelyi muzeumban	18
<i>Moór Elemér</i> : Székeles vagy Szakálos?	25
" " Egy turkológus rosszul sikerült portyázásai	28
<i>Kiss László</i> : Nagykőrösi tájszótár	31

S Z E M L E:

<i>Moór Elemér</i> : Zsirai Miklós: Finnugor rokonságunk	32

INHALT:

<i>Mészáros, Gyula</i> : Eine pseudotürkische Inschrift des Schatzes von Nagyszentmiklós (mit deutschem Auszug)	1
<i>Kiss, Lajos</i> : Volkskundliche Gegenstände aus dem Museum von Hódmezővásárhely (mit deutschem Auszug)	18
<i>Moór, Elemér</i> : Székeles oder Szakálos? (mit deutschem Auszug)	25
<i>Moór, Elemér</i> : Misslungene Streifzüge eines Turkologen	28
<i>Kiss, László</i> : Nagykőröser Idiotikon	31
Bücherschau	32

(Folyóiratunk címének idézésénél ajánljuk a NNy. rövidítést).

TUDNIVALÓK:

NÉPÜNK és NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

Szerkesztősége:

Szeged, Városi Múzeum

Kiadóhivatala:

Szeged, Egyetemi Könyvtár

A folyóirat előfizetési díja: félévre 3 pengő;
a Szegedi Alföldkutató Bizottság tagjainak,
tanároknak, tanítóknak, köztisztviselőknek
félévre 2 pengő; egyes szám ára 1 pengő.

Postatakarékpénztári csekkszámra száma:

Népünk és Nyelvünk 7.125 sz.

Kéziratokat és mindennemű, a szerkesztőséget illető közleményt a szerkesztőség, a kiadóhivatalt illető értesítéseket, reklamálásokat stb. pedig a kiadóhivatal fent megadott címére kérjük küldeni.

ACTA

Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung.
Francisco-Josephinae.

Kiadja: az EGYETEM BARÁTAinak EGYESÜLETE.

Nyelvészeti és Történeti Értekezések (Sectio Philologico-Historica)

- Erdélyi László*: Az ezeréves magyar alkotmány. 1931. 2— P.
Horger Antal: A magyar igeragózás története. 1931. 8— P.
Hornyánszky Gyula: Görög társadalomrajz. 1931. 2— P.
Husztí József: Humanista kézirati tanulmányok. I. Pacificus Maximus Hecatelegiumának magyar vonatkozásai. II. Angelo Colocci Janus Panonius-tanulmányai. 250 P.
Maróti, Karl: Der Eid als Tat. 1924. 220 P.
Maróti Károly: Goethe görögsége. (Ein Zeitgenosse und Bürger zweier Dichterwelten). 1932. 2— P.
Miskolczy István: Anjou Károly balkáni politikája. (La politica balcanica di Carlo d'Angio). 1925. 120 P.
Nemes Zoltán: A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai. 1933. 2— P.
vitéz Somogyi Ferenc: A vogul kettősszámképző eredete. 1933. 150 P.
Zolnai Béla: Irodalom és biedermeier. 1935. 6— P.
Moór Elemér: Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. 1936. 30— P.

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

A FÖLDRAJZ ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Szerkesztik BUDAY ÁRPÁD és KOGUTOWICZ KÁROLY.

MEGJELENT A II. KÖTET 2. FÜZET

Kiadta Az Egyetem Barátainak Egyesülete.

Tartalma:

- Papp László*: A kecskeméti tanyatelepülés kialakulása.
Gayer Gyula: Gödörháza.
Benczur Béla: Békésszentandrás természeti, települési és társadalmi viszonyai.
Moór Elemér: A községhatárok alakulása.

Ára: 250 P.

**A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG NÉPRAJZI,
TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYÁNAK
KIADÁSÁBAN MEGJELENTEK:**

1. *Győrffy István*: A matyókról. Ára 1 pengő.
2. *Mészöly Gedeon*: Mióta lovas nép a magyar? Ára 40 fillér.
3. *Banner János*: A békési pásztorok élete a XVII. században. Ára 60 fillér.
4. *Szendrey Zsigmond*: Lakodalmi kurjantások. Ára 10 fillér.
5. *Pais Dezső*: Kecskemét. Elfogyott.
6. *Bibó István*: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. Ára 80 fillér.
7. *Kiss Lajos*: A szegény ember malaca. Ára 60 fillér.
8. *Mészöly Gedeon*: Pálóczi Horváth Adám énekeskönyve. Ára 60 fillér.
9. *Viski Károly*: Bírópecsét. Ára 40 fillér.
10. *Mészöly Gedeon*: A cserény szó eredete. Ára 1 pengő.
11. *Bátty Zsigmond*: Kecskemét és Kecskeszázaz. Ára 60 fillér.
12. *Bibó István*: Nomád népek lángelméi. Árpád. Elfogyott.
13. *Erdei Ferenc*: A makói tanyarendszer. Ára 1 pengő.
14. *Mészöly Gedeon*: A „darvadoz” szó eredete. Elfogyott.
15. *Bálint Sándor*: Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson. Ára 1 pengő.
16. *Moór Elemér*: A magyar nép eredete. Ára 2 pengő.
17. *Bibó István*: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. Ára 1 pengő.
18. *Cs. Sebestyén Károly*: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. Ára 1 pengő.
19. *Csefkó Gyula*: Tarhonya. Ára 1 pengő.
20. *Banner János*: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselettörténeti adatai. Ára 1 pengő.
21. *Ortutay Gyula*: A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban. Elfogyott.
22. *Irmédi Molnár László*: Tápé község háziipara. Ára 1 pengő.
23. *sz. Győrffy István*: A matyók mezőgazdasága. Ára 1 pengő.
24. *Ortutay Gyula*: A szerelem Ajakon a házaseletig. A magyar parasztság szerelmi élete. Ára 1 pengő.
25. *Gunda Béla*: Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a Sárrét déli részében. Elfogyott.
26. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar rovásírás betűrovásáról. Ára 1 pengő.
27. *Honti János*: Mesetudomány és vallástörténet. Ára 1 pengő.
28. *Bibó István*: A számok szerepének és jelentésének kialakulása az emberiség történetében. — A számok jelentése a IX—XIII. századi magyarság történetében. Elfogyott.
29. *Mészáros Gyula*: Az első hun nyelvemlék. Ára 50 fillér.
30. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar parasztház padja. Ára 50 fillér.
31. *Mészáros Gyula*: Rovásírást kun nyelvemlékek. Jazyg nyelvemlék Magyarországon. Ára 1 pengő.
32. *Kelemen József*: Az újabb német nyelvjáráskutatás módszertani eredményei. Ára 1 pengő.
33. *Erdődi József*: Szójejtések. (Gerinc, Guba és Huj, Huj, Hajrá!) Ára 80 fillér.
34. *Kelemen József*: Egyedem-begyedem. Folklorisztikai és nyelvészeti tanulmány. Ára 1 pengő 60 fillér.
35. *Cs. Sebestyén Károly*: Magyar parasztszékék. Ára 80 fillér.
36. *Moór Elemér*: Hiung-nuk és hunok. Ára 80 fillér.

Megrendelhető a kiadóhivatalban.

A szerkesztésért felelős: Dr. MOÓR ELEMÉR főiskolai tanár.

A kiadásért felelős: Dr. INOTAY ILONA könyvtári gyakornok.

Nyom.: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 1938—127.

Felelős nyomdavezető: Márton Jenő.

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE ÉS A DÉLMAGYARORSZÁGI

MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

MOÓR ELEMÉR és CS. SEBESTYÉN KÁROLY

TARTALOM:

	Lap
<i>Cs. Sebestyén Károly</i> : A nomádpásztorok életemformája	41
<i>Moór Elemér</i> : A magyar név eredete és a magyar törzsnevek	61
<i>Mészáros Gyula</i> : Függelék a Gyarmat és Kér nevek vitájához	75
„ „ Ál-török nép- és személynevek II.	77
<i>Horger Antal</i> : Csiszlik és lócsiszár	84
<i>Moór Elemér</i> : Pest	90
<i>Juhász Jenő</i> : Bimbó	94
<i>Vargha Károly</i> : Találkozásom egy nótáival	96
„ „ Juhász Andris nótája	101
<i>Papp László</i> : A kurtakorcsmák üldözése a régi Kecskeméten	102
<i>Beke Ödön</i> : Madárlátta kenyér	104
<i>Bolváry Ilona</i> : Jeles napokhoz kötött szokások és babonák Kalocsán	106
<i>Tóth István</i> : Megjegyzések a kecskeméti pásztorkultúra problémáihoz	107
<i>Kiss László</i> : Nagykőrösi tájszótár	110

S Z E M L E:

Moór Elemér: Gyepüvédelem és településtörténet 113

INHALT:

<i>Sebestyén, Károly</i> : Die Lebensform des Hirtennomadenstus (mit deutschem Auszug)	41
<i>Moór, Elemér</i> : Ursprung des Volksnamens <i>magyar</i> und die ung. Stammesnamen (mit deutschem Auszug)	61
<i>Mészáros, Gyula</i> : Zur Frage der Herkunft der Namen <i>Gyarmat</i> und <i>Kér</i>	75
„ „ Pseudotürkische Volk- und Personennamen II. (mit deutschem Auszug)	77
<i>Horger, Antal</i> : Herkunft der Wörter <i>csiszlik</i> („Schuster“ scherzhaft) und <i>lócsiszár</i> („Pferdemakler“)	84
<i>Moór, Elemér</i> : Pest (mit deutschem Auszug)	90
<i>Juhász, Jenő</i> : <i>Bimbó</i> („Knospe“)	94
<i>Vargha, Károly</i> : Mein Zusammentreffen mit einem Volkssänger	96
„ „ Ein Probestück aus den Liedern des Ferenc Farkas	101
<i>Papp, László</i> : Verfolgung der verbotenen Schenken im alten Kecskemét	102
<i>Beke, Ödön</i> : <i>Madárláttá kenyér</i> („Hasenbrot“)	104
<i>Bolváry, Ilona</i> : Brauchtumskalender des Kalocsaer Volkes	105
<i>Tálas, István</i> : Bemerkungen zu den Problemen der Kecskeméti Hirtenkultur	107
<i>Kiss, László</i> : Nagykőrösi Idiotikon	110
<i>Moór, Elemér</i> : Altung. Grenzschutz und Siedlungsgesch. (Bespr. von István Kniezsa „Ungarns Völkerschaften im XI. Jh.“: AECO. 4, 241-412)	113

(Folyóiratunk címének idézésénél ajánljuk a NNY. rövidítést).

Szerkesztői üzenetek

Olvasóinkhoz. Folyóiratunk két szerkesztésünkben megjelent évfolyamának terjedelmét — bizonyos utólag túlságosan optimisztikusnak bizonyult számítások alapján — nem szabtuk egészen pontosan anyagi képességeinkhez. Ezért kénytelenek voltunk ebben az évben megjelentő füzetek számát és az évfolyam terjedelmét átmenetileg korlátozni, hogy ily módon a folyóirat anyagi ügyeinek egyensúlyi helyzete, vagyis annak további fennállása biztosítható legyen. Kérjük olvasóinkat, hogy tartsanak ki folyóiratunk mellett, sőt amennyiben tehetik, legyenek új előfizetők szerzésével segítségünkre, ha t. i. kívánatosnak tartják, hogy magyar folyóirat hasábjain a magyarságra vonatkozó tudományokban olyan irányok is szóhoz juthassanak, amelyek esetleg eltérnek egy bizonyos akadémiai csoport felfogásától...

A. B.-nak: Bizony mi is sajnáljuk, hogy ellenfeleink ilyen hamar kifultak. Pedig már terveztük, hogy majd az egész vita anyagát könyv alakban is megjelentetjük: ebből ugyanis szinte kézzel foghatóan kitűnt volna, hogy milyen délibábos áltudomány volt az, amit neovámbéristáink magyar őstörténet címén forgalomba hoztak. Egyébként nem csodálni való, hogy ellenfeleink olyan hamar abbahagyták a vitát: egy kissé túlságosan magas hangon kezdtek, amikor nolens-volens rászánták magukat arra, hogy most már felhagynak az agyonhallgatás taktikájával, amelyet az Akadémia árnyékában addig követtek... De sajnós a gyenge tüdő a magas hangot nem győzi sokáig szuszszall!... Annyi azonban az eddigi vitacikkek-ből is mindenesetre már világosan kitűnt, hogy a neovámbéristáknak tényleg volt okuk hallgatni... Mi azonban a jövőben sem óhajtunk taktikázni vagy tudománypolitikai fogásokat alkalmazni (ezeket a fogásokat átengedjük ellenfeleinknek!), hanem megyünk tovább a megkezdett úton előre. mégha ellenfeleink a dicső struccpolitikát tovább akarják is követni. Hát csak szórakozzanak ezzel, most, amikor már mindenki látja, hogy a struccpolitikával eddig sem azért taktikáztak, mert erőseknek tudták magukat... Amikor a magunk részéről a vitát majd lezártak látjuk, akkor annak anyagáról és lefolyásáról német nyelvű összefoglalásban a külföldi tudományt is tájékoztatni fogjuk. Remélhetőleg erre az összefoglalásra a következő év folyamán már majd sor kerül...

MEGJELENT!

MÉSZÁROS GYULA:

KELET-EURÓPA NÉPTÖRTÉNETE II.

CHATTIAK ÉS SKYTHÁK

1. és 2. füz., Szeged, 1938, 1-138 l.

(Acta litt. ac scient. reg. univers. hung. Francisco-Iosephinae.

Sectio geographico-historica. Tom. V. Fasc. 1. 2.)

Ara : 2, 250 P

**A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG NÉPRAJZI,
TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYÁNAK
KIADÁSÁBAN MEGJELENTEK:**

1. *Györffy István*: A matyókról. Ára 1 pengő.
2. *Mészöly Gedeon*: Mióta lovas nép a magyar? Ára 40 fillér.
3. *Banner János*: A békési pásztorok élete a XVII. században. Ára 60 fillér.
4. *Szendrey Zsigmond*: Lakodalmi kurjantások. Ára 10 fillér.
5. *Pais Dezső*: Kecskemét. Elfogyott.
6. *Bibó István*: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. Ára 80 fillér.
7. *Kiss Lajos*: A szegény ember malaca. Ára 60 fillér.
8. *Mészöly Gedeon*: Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve. Ára 60 fillér.
9. *Viski Károly*: Bírópecsét. Ára 40 fillér.
10. *Mészöly Gedeon*: A cserény szó eredete. Ára 1 pengő.
11. *Bátky Zsigmond*: Kecskemét és Kecskeszáraz. Ára 60 fillér.
12. *Bibó István*: Nomád népek lángelméi. Árpád. Elfogyott.
13. *Erdei Ferenc*: A makói tanyarendszer. Ára 1 pengő.
14. *Mészöly Gedeon*: A „darvadoz” szó eredete. Elfogyott.
15. *Bálint Sándor*: Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson. Ára 1 pengő.
16. *Moór Elemér*: A magyar nép eredete. Ára 2 pengő.
17. *Bibó István*: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. Ára 1 pengő.
18. *Cs. Sebestyén Károly*: A szeged-vidéki parasztház és az aliföldi magyar háztípus. Ára 1 pengő.
19. *Csefkó Gyula*: Tarhonya. Ára 1 pengő.
20. *Banner János*: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselettörténeti adatai. Ára 1 pengő.
21. *Ortutay Gyula*: A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban. Elfogyott.
22. *Irmédi Molnár László*: Tápé község háziipara. Ára 1 pengő.
23. *sz. Györffy István*: A matyók mezőgazdasága. Ára 1 pengő.
24. *Ortutay Gyula*: A szerelem Ajakon a házasságig. A magyar parasztság szerelmi élete. Ára 1 pengő.
25. *Gunda Béla*: Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a Sárrét déli részében. Elfogyott.
26. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar rovásírás betűrovásáról. Ára 1 pengő.
27. *Honti János*: Mesetudomány és vallástörténet. Ára 1 pengő.
28. *Bibó István*: A számok szerepének és jelentésének kialakulása az emberiség történetében. — A számok jelentése a IX—XIII. századi magyarság történetében. Elfogyott.
29. *Mészáros Gyula*: Az első hun nyelvemlék. Ára 50 fillér.
30. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar parasztház padja. Ára 50 fillér.
31. *Mészáros Gyula*: Rovásírásos kun nyelvemlékek. Jazyg nyelvemlék Magyarországon. Ára 1 pengő.
32. *Kelemen József*: Az újabb német nyelvjáráskutatás módszertani eredményei. Ára 1 pengő.
33. *Erdődi József*: Szófejtések. (Gerinc, Guba és Huj, Huj, Hajrá!) Ára 80 fillér.
34. *Kelemen József*: Egyedem-begyedem. Folklorisztikai és nyelvészeti tanulmány. Ára 1 pengő 60 fillér.
35. *Cs. Sebestyén Károly*: Magyar parasztszékek. Ára 80 fillér.
36. *Moór Elemér*: Hiung-nuk és hunok. Ára 80 fillér.

Megrendelhető a kiadóhivatalban.

A szerkesztésért felelős: Dr. MOÓR ELEMÉR főiskolai tanár.

A kiadásért felelős: Dr. INOTAY ILONA könyvtári gyakornok.

Nyom.: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 1938—697. Felelős nyomdavezető: Márton Jenő